

politički
ZATVORENIK

GODINA XIV. - LISTOPAD 2004. CIJENA 15 KN

BROJ **151**

**Dr. Ivo Pilar,
hrvatski
znanstvenik,
političar i
politički uznik**

**Je li
Mile Budak
ikad doista
izgovorio
"Srbe na vrbe"**

**Pokušaj
legalizacije
zločina na
Daksi**

**Poslovne
aktivnosti
naših
"poticajaca"**

politički

ZATVORENIK

GLASILO HRVATSKOG
DRUŠTVA POLITIČKIH
ZATVORENIKA

PREDsjEDNIK DRUŠTVA
Jure Knežović

UREDNIČKI ODBOR GLASILA
Višnja Sever, Andrija Vučemil,
Ljubomir Brdar, Zorka Zane,
Jure Knežović

OVAJ BROJ UREDIO
Tomislav Jonjić

UREDNIŠTVO I UPRAVA
10000 Zagreb
Vojnovićeva 15
tel: 01/46 15 437, 46 15 438
fax: 01/46 15 437
e-mail: hdpz-zagreb@hdpz.htnet.hr

PRIJELOM I TISAK
TIVA Tiskara Varaždin, Trg bana Jelačića 21

CIJENA LISTA
Za Hrvatsku 15 kn

Godišnja pretplata za Hrvatsku 180 kn
za inozemstvo: Europa 310 kn
ili odgovarajući iznos u drugoj valuti;
prekomorske zemlje: 510 kn
ili odgovarajući iznos u drugoj valuti

Žiro račun: 2503007-1100009317
kod Volksbank d.d. Zagreb
Devizni račun: 416446-7101 S.W.I.F.T.
Code VBCRHR22 kod Volksbank d.d. Zagreb

Rukopisi se ne vraćaju,
list uredjuje Urednički odbor, sva prava pridržava
Hrvatsko društvo političkih zatvorenika.

Uredništvo ne odgovara za navode
i gledišta iznesena u pojedinim prilozima

Za sve informacije i kontakte u svezi sa
suradnjom i pretplatom tel.: 01/48 72 433
radnim danom od 11-13 sati.

ISSN 1331-4688

Cijena oglasnog prostora:
posljedna stranica u boji: 4.000,00 kn
predposljednja stranica u boji: 3.500,00 kn
unutarnja crno-bijela stranica: 2.500,00 kn
1/2 crno bijelo: 1.250,00 kn
1/4 crno bijelo 700,00 kn

www.hdpz.htnet.hr

TUGA I SJEĆANJE

Svi sveti su i Dušni dan. Groblja puna živosti, svjetla, cvijeća a u srcima za najdražima, za dobrima, tuga i sjećanje. Nevinih žrtava, koje nisu imale priliku doživjeti pravedan sud, kojima je optužba bila besmislena i neistinita malobrojni se sjećaju. Na Mirogoju je mnoštvo svijeća pod Križem paljeno još za komunističke Jugoslavije, i danas se pale, na drugim mjestima manje. Gdje je kultura sjećanja koju ima svaki narod ako drži do sebe, do svoje prošlosti, ma kakva ona bila? Jeste li čuli za masovni prosvjed protiv preoravanja grobova, koje je naredila komunistička partija Jugoslavije? Tiho se živi hrvatski muk. I ne samo u doba Dušnoga dana. Šuti se i kad se komunistički zločini prikazuju kao pravedan čin, a upravo protiv toga komunističkoga mita trebalo se buniti ne samo Hrvatsko društvo političkih zatvorenika, nego cijelo društvo. Trebalo je mitove izložiti povijesnim činjenicama. Da to Politički zatvorenik ne može sam, jasno je. Ali što čine znanstvenici, a što ne čine ljudi? Njemačka zaklada za savladavanje posljedica komunističke diktature objavljuje knjigu europskih mjesta stradanja. I od HDPZ-a su zatražili prilog o hrvatskim mjestima stradanja. Trebalo bi uslikati spomenik i na pol kartice opisati stradanje. Mi naravno nemamo takvog popisa, ali kad se počne gledati kako bi se načinio onda se utvrdi da je uz manjak novca pogubniji manjak duha i apsolutno nepostojanje kulture sjećanja.

Nema spomenika na mjestima stradanja gdje su kosti žrtava ležale do pada komunizma, ali ni tamo gdje još uvijek leže kao npr. Macelj, a gdje ih ima, oni su uniformirani, neprepoznatljivi. Da tomu uzrok nije nedostatak novca, najbolji je primjer Rumunjska, gdje je podignuto mnoštvo spomenika žrtvama komunističke diktature i to većinom raznolikih. Tamo postoji nekoliko muzeja stradanja naroda, a u Hrvatskoj nema ni kapelice. Rumunjska nije jedina, ona ima ispred sebe baltičke i ostale srednjoeuropske države. Naravno, od svih najbolje imaju Židovi, koji i jesu dokaz da kultura sjećanja jamči opstanak naroda, bez obzira na to kakve ga nevolje spopale. U svakom narodu brigu o stradanju naroda vodi država, iznimka je Latvija u kojoj je njihova emigracija započela, a država sada hvata ritam. Hrvatski saborski zastupnici nemaju problema s kulturom sjećanja, oni su opterećeni hrvatskim putem dodvoravanja, pa makar i Europi, a mi ćemo eto opet ostati u krugovima žrtava komunizma kao nepoznati i bez žrtve, premda su Hrvati po broju stanovnika podnijeli najveće žrtve.

Jure KNEZOVIĆ
predsjednik Hrvatskog društva
političkih zatvorenika

PREDSJEDNIČKI IZBORI - JEDNA DVOJBA MANJE

Odluka Hrvatske demokratske zajednice da na predstojećim predsjedničkim izborima kandidira Jadranku Kosor vjerojatno će za nemali broj birača značiti jednu dvojbu manje. To posebno vrijedi za one koji - poput pisca ovih redaka - ni nakon godinu dana upornog praćenja političkih kretanja u Hrvatskoj, ne uspijevaju nazrijeti niti jednu bitnu razliku između komunističkog aparatčika Ivice Račana i kako tjelesno, tako i duhovno pomalo feminiziranog Ive Sanadera. Hrvatska demokratska zajednica hvali poteze prethodne vlade (protiv kojih je organizirala demonstracije neviđene u nacionalnoj povijesti!), a Račan i Vesna Pusić samozadovoljno konstatiraju kako Sanader ispunjava njihov program. Toj tvrdnji, nažalost, nije lako odbiti pera.

Obje se te ključne političke opcije u Hrvatskoj natječu u servilnosti i trženju nacionalnim dostojanstvom, obje su lako našle zajednički jezik s polupismenim hohštaperom s Pantovčaka. Obje odlikuje nedostatak vizije i absolutni manjak hrabrosti. Razlika je samo u u količini hrvatskih zastava na stranačkim skupovima. No, na skupovima hadezeovske središnjice hrvatska je zastava prije predmet rugla, nego izraz ponosa.

Predsjednički su izbori mogli biti, ako ništa drugo, izbori protiv Stipe Mesića. Taj bi cilj ujedinio sve one kojima je dosta budalastih kokodakanja o "suradnji u regionu", pa makar ne bili voljni oprostiti Sanaderu seriju sluganskih poteza.

A možda to i ne bi bilo pravedno. Možda je i za politički život u Hrvata i bolje, da vladajuću stranku poduče kako svoju servilnost neće moći kompenzirati animozitetom koja postoji prema orahovičkom đilkošu i njegovoj zbirci srbizama. Vrijeme je da Hrvati nauče glasovati za programe i za ljude, a ne protiv ljudi i programa.

Sanaderu i družini požeška poduka nije bila dovoljna. Oni su uvjereni kako i dalje mogu čitavo vrijeme varati sve ljude.

Vrijeme je za primjenu požeškog poučka na nacionalnoj razini.

Jadranka Kosor, naime, nije osoba kojoj bi se - na osobnoj razini - moglo nešto ozbiljnije predbaciti, pa uskraćivanje glasa njoj nije napadaj na nju. To je odgovor na kukakvičluk i sluganstvo. Priličnije je svoj glas dati prvomu slučajnom prolazniku, nego kandidatu ovakve Hrvatske demokratske zajednice. Radi vlastitog dostojanstva i nacionalnog ponosa. Ne želim da ga gaze u ime Hrvatske.

Tomislav JONJIĆ

IZ SADRŽAJA

KAKO NAS DRUGI VIDE: POHVALA
NAŠEM ČASOPISU 4

Jure KNEZOVIĆ

POLITIČKE KONCEPCIJE
I DJELOVANJE IVE PILARA
U SUTON AUSTRO-UGARSKE
MONARHIJE (1918.) 5

Dr. sc. Zlatko MATIJEVIĆ

BLAŽENI ALOJZIJE STEPINAC
I HRVATSKA DRŽAVA (VIII.) . . . 9

Ivan GABELICA

PRILOG ŽIVOTOPISU
DRA MILE BUDAKA (II.) 15

Dr. Jere JAREB

JE LI BUDAK IKAD
IZGOVORIO "SRBE NA VRBE"? . 23

Ivan GABELICA

PRILOZI ZA BIOGRAFSKI
LEKSIKON HRVATSKIH
POLITIČKIH UZNIKA (XXIX.) . . 26

Jure KNEZOVIĆ

TAKO SU GOVORILI
KOMUNISTI (III.) 27

ODRŽANA IZBORNA SKUPŠTINA
PODRUŽNICE KISELJAK 29

»POSLOVNE AKTIVNOSTI«
NEKADAŠNJE POTICAJCA . . . 31

S BLEIBURGA NA DESETO-
GODIŠNJU ROBIJU (III.) 32

Marijan BOŽIĆ

SVJEDOČanstvo ILLJE GRGIĆA
IZ EMINOVA SELA 36

Mate TADIĆ & Želimir CRNOGORAC

STRADANJE HRVATSKOG NARODA
- SJEĆANJA HRVOJA PEČUVČIĆA
· · · · · 40

DELOVSKA TRAGEDIJA 43

Ivan FURDEK

POKUŠAJ LEGALIZACIJE ZLOČINA NA DAKSI

Bizantinski lukavo je dubrovački SDP pokušao relativizirati i legalizirati pokolj kojega su ujesen 1944. na otočiću Daksi kod Dubrovnika počinili jugoslavenski «antifašisti». U srijedu, 20. listopada 2004., šezdeset godina nakon krvavog ulaska partizana u Dubrovnik, tamošnji je SDP održao konferenciju za tisak. Na njoj se pobunio, što je Gradsko vijeće otklonilo njihov prijedlog da se ulica Ispod Petke preimenuje ne u Ulicu žrtava s Dakse, nego u Ulicu nevinih žrtava s Dakse.

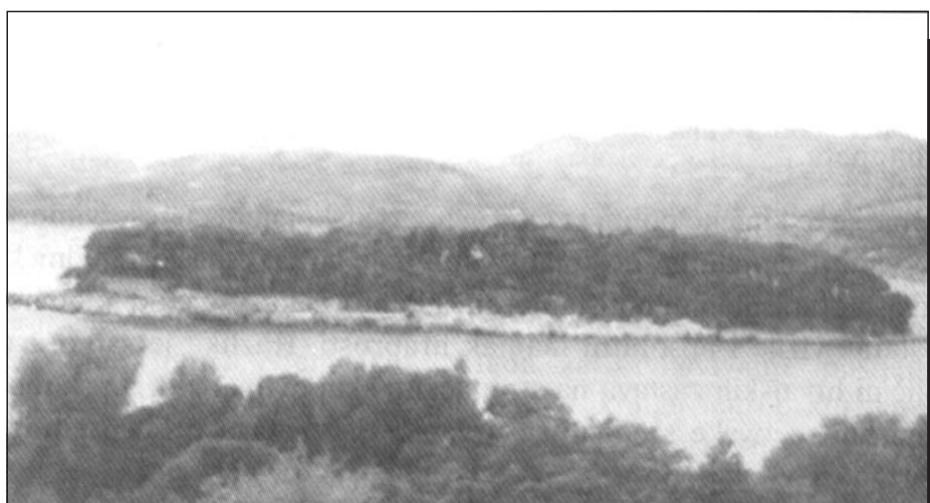
«Naš je stav da su na Daksi pogubljeni i oni koji se ne mogu nazivati nevinima i s kojima se ne mogu poistovjećivati ostale žrtve», izjavio je, između ostalog, **Ivo Margaretić**, vijećnik SDP-a.

To što su baš svi ljudi na Daksi smaknuti bez ikakva suda, po kratkom postupku («bilo kako bilo, ubitih se mora», a «potpisali smo sud

komande područja jer drugoga nismo imali», napisao je tim povodom splitski koljač **Ante Jurjević-Baja**), Margaretića i njegovu stranku ne zanima. Po svome boljševičkom odgoju, oni zamišljaju kako o nečijoj nevinosti ima odlučivati Partija, a ne sud. Kad od-

luke suda nema, svi su pobijeni – nevini. A je li tko od njih za nešto ipak bio odgovoran, neka odluči Svevišnji... No, treba li posebno napominjati da je ovaj brozovsko-račanovski ispad u hrvatskoj javnosti prošao nezapaženo?

(M. T.)

Daksa

U HRVATSKOJ ZABRANJEN HRVATSKI GRB (2.)

U prethodnom smo broju izvijestili kako je u rujnu 2004. na ulazu u maksimirski stadion zaplijenjen, između ostalog, i navijački rekvizit s hrvatskim grbom koji počinje s prvim bijelim (srebrnim) poljem. U međuvremenu su oštećenici dobili odgovor kojega im je u ime Hrvatskoga nogometnog saveza uputio glavni tajnik **Zorislav Srebrić**.

Srebrić je, također, bio višedesetljetni funkcijonjer Fudbalskog saveza Jugoslavije. I kao jugoslavenski funkcijonjer i kao hrvatski dužnosnik zadužen je ponajprije za inozemne veze. Ne bi bio problem da čovjek govori bilo koji strani jezik. A Srebrić bi, da parafraziramo jednoga srpskog satiričara, da ne govori hrvatski («hrvatskosrpski»), blejao. Kao što se vidi iz odgovora, kojeg objavljujemo na koricama

našeg časopisa, Hrvatski nogometni savez – na usta svog tajnika – smatra kako natpis «Za dom spremni» pripada «jednom fašističkom pokretu», pa ga je valjalo oduzeti. Iz navodnika uz riječ «navijački», dade se zaključiti kako HNS osobe s takvim rekvizitima uopće ne smatra navijačima. A zaštitaru su samo napravili proceduralnu pogrešku, jer su trebali pozvati policiju. No, o razlozima otimanja kape s hrvatskim grbom, na kojem nije bilo nikakva napisa, HNS – šuti. Pametnomu dosta. I **Sanaderu** – dosta! Pogotovo kad su u obzir uzmu još neki prilozi u ovome broju, poput ogavnog šikaniranja g. **Ivana Rudeca** u Slavonskom Brodu (za taj dokument hrvatske sramote usp. iduću stranicu!).

(T. J.)

**REPUBLIKA HRVATSKA
BRODSKO-POSAVSKA ŽUPANIJA
ŽUPANIJSKA SKUPŠTINA
Povjerenstvo za dodjelu
županijskih javnih priznanja**

Klasa: 061-01/04-01/4
Urbroj: 2178/1-01-04-2

Slavonski Brod, 28. travnja 2004.

Gosp. Ivan Rudec

Poštovani,

Obavještavamo Vas da je Županijsko povjerenstvo za dodjelu priznanja na izvanrednoj sjednici održanoj 27. travnja 2004. godine donijelo zaključak kojim traži od Županijske skupštine oduzimanje dodijeljenog Vam Županijskog priznanja za zasluge u 2003. godini, a sukladno odredbi čl. 36. Odluke o priznanjima.

Povjerenstvo je došlo naknadno u posjed javnog dokumenta objavljenog na Internet stranicama google Ivan Rudec, pod naslovom: «U Slavonskom Brodu obilježen deseti travanj» čiji je sadržaj u potpunoj suprotnosti razlozima zbog kojih je Županijska skupština dodijelila spomenuto priznanje. Ukoliko bi se isto uručilo apsolutno se gubi svrha dodjele, zbog čega je Povjerenstvo uputilo prijedlog Županijskoj skupštini da po formalno pravnoj proceduri o istom donese pravovaljanu odluku.

PREDsjEDNIK POVJERENSTVA

O ovom obavijest:

1. Udruga Hrvatski domobran
2. Udruga ratnih veterana – Ogranak Slav. Brod

KAKO NAS DRUGI VIDE: POHVALA NAŠEM ČASOPISU

Udruge bivših političkih uznika u Europi izdaju svoje časopise. Pregled nekoliko časopisa načinila je gospođa **Eva Laucká** iz Slovačke i objavila u slovačkom časopisu **SVEDECTVO, br. 7-8, 2004.** Uspoređujući češki **ZPRAVODAJ, VERNI ZUSTANEME, MUKL,** njemački **STACHELDRAHT,** madžarski **HÍRLEVÉL** i hrvatski **POLITIČKI ZATVORENIK.** Potonji je dobio najbolju ocjenu.

Prepričati tekst značilo bi izbjegnuti krasnu boju duha i pera vrsne autorice i bivše političke uznice, iz nema drage i zemlje i udruge, gospode Eve Laucke. Zato donosimo prijevod dijela koji se odnosi na naš časopis hrvatski *Politički zatvorenik*.

Zagrebu - petica!

Ako me se tiskovina političkih uznika, koje sam imala na raspolaganju, osobito dojmila – to je onda POLITIČKI ZATVORENIK, mjesecnik hrvatskih političkih uznika (HDPZ) koji izlazi u Zagrebu. Napokon, zahvaljujući pokojnom Ing. Jozefu Blanaru čitatelji našeg SVEDECTVA mogli su se susresti s člancima upravo toga mjeseca.

Već se na prvi pogled vidi da se radi o časopisu kakav treba biti. Korice na kunstdruck papiru, ukupno 48 stranica, resumé – kratki sadržaj na engleskom i njemačkom jeziku, bogatstvo ilustracija, karata i dokumenata, poezija i hrvatska molitva, pri kojoj čovjeku poteku suze.

VESNA PUSIĆ I SIGMUND FREUD

Na obilježavnju Dana grada Bjelovara, 29. rujna 2004., nazočnima se obratila i predsjednica Hrvatske narodne stranke, gospođa **Vesna Pusić.** Da Sigmund Freud ne spava, pokazala je činjenica da se Vesna Pusić Bjelovarčanima, umjesto riječima »Ovdje u Bjelovaru...», obratila riječima »Tu u Beogradu...»

Ni ispričala se nije, nego se na brzinu ispravila, dovršila govor i odmah odmaglila iz Bjelovara. Bit će da joj je milije tamо gdјe joj misli stalno lete, u »centar našeg regiona«. Eto, kako vrag nikad ne spava...

(P.Z.)

Piše:

Jure KNEZOVIĆ

po čitateljskoj privlačnosti, s nijednim gore navedenim. Dakle, ti Hrvati uvijek znadu s nečim čovjeka ugodno iznenaditi. I još nešto znadu – a toga bi se od njih mogli puno naučiti:

Predstavljati svoju povijest, ali i svoju tvrdu kralješnicu, svoj odnos prema domovini, njenoj prošlosti i sadašnjosti. Nekompromisni i jasni. A i to, da za narod nisu bogatstvo njegove financije, puno važnije je to što nosi u duši. A ovaj časopis je pravo svjedočanstvo toga. Nije jeftin, stoji 15 kuna, ali se to na njemu vidi. Iz mala je uvijek samo malo – što nije slučaj s časopisom hrvatskih političkih uznika. Na njemu im treba samo čestitati.

Sjećanja, reportaže, razmišljanja, dokumentacija zločina u pojedinim područjima i pojedinim vremenskim razdobljima, ali i veliki višestrandni razgovori. Informacije, život u podružnicama, počast umrlima – sve to je tu u absolutno profesionalnom izdanju i to kako opsegom, tako i izgledom. Više se ne čudim spomenutom ing. Blanaru, da je zanosno listao i prevodio upravo iz toga časopisa, koji je (ne mogu si pomoći) neusporediv,

KULTURA

dianiu v ČR. My, určen k likvidaci – ako znače podtitlok časopisu – sa zaří v žiadnom prípade nemuseli hanbiti.

S nemeckou dôkladnosťou

je určite koncipovaný **DER STACHELDRAHT** (Ostnati drôt), čiže orgán bývalých politických väzňov bývalej NDR, vychádzajúci mesačne v Berlinе. Je až udívajúce, keďto ho vedia len na 12 strán čísła dosťať nemeckí kolegovia a ako úsporná vedia narábať s textom. Je to totiž aj aktuálny prejav zo spomienkového stretnutia, aj rozbor súčasnej situácie, po ktorom ide o spolupracovníkov nešľajnej známej STASI, sú tu pohľady na semináre a zhromaždenia. Ale aj správy o činnosti oddočiek, aj veľmi zaujímavá rubrika História, sú tu typy a informácie o nových knižných rovnakovo, ako o rôznych podujatiach, prednáškach a stretnutiach, týkajúce sa znevážania komunistickej moci v bývalej NDR i ostatnom, kedy sú socialistickej svedectvom.

V každom prípade sa na týchto sotva dvanaásť stranach možno z mnohoho poučiť, aj mnoho sa dozvedieť. Príčom si vydavateľ časopisu – čo zasa na druhej strane nie je veľmi inšpiratívne – nerobia ani minútstvo starostí s grafickou úpravou, a oživením jednotlivých stránok ilustráciami, alebo snímkami, či počítačmi. Vizuálne pôsobí preto tento obsažne veľmi zaujímavý **STACHELDRAHT** skôr ako obežník – lenže to už súvisí aj s mentalitou nemeckého čitateľa, ktoromu asi väčšina záleží na obsahu, ako na obale.

V časopise sú ale v každom prípade materiály, ktoré by stali za prebratie, keby sme – pravdaže – mali na ne miesto.

Najskromnejšie na juhu

čiže za Dunajom, v Maďarsku. Ich

mesačník **SPRAVODAJ**, alebo teda po maďarsky **HÍRLEVÉL** má tiež 12 strán, ale čo do množstva materiálov sa s tým vyššie spomenným nemeckým nedá zrovnaťať.

Už na prvý pohľad pôsobí veľmi šedivo, hoci, určite jeho príspevky majú svoju úroveň, lebo maďarská žurnalistika patrí (a verím, že aj patrí) hned po poľskej v tým najvýraznejších v strednej Európe vobec. Starosti si maďarskí priateľia nerobia ani s dĺžkou jednotlivých príspievkov - vzhľadom na skromný počet strán b y

politických väzňov (HDPZ), v Záhrebe vydávaný **POLITIČKI ZATVORENIK** (Politický väzeň). Napokon, vďaka len nedávno zosnulému Ing. Jozefovi Blanárovi sa mohli čitateľia našho SVEDECTVA neraz stretnúť s článkami práv tohto periodika.

Už na prvý pohľad - ide o časopis, aký má byť. Obálka na kriedovom papieri, celkove 48 strán, resumé - teda obsah v skratke - aj v angličtine, aj v nemčine, bohatstvo ilustrácií, mapky i dokumenty, poezia i chorvátska modlitiba, pri ktorej sa človeku tisnú slyz do očí.

Spomienky, reportáže, úvahy, dokumentácia zločinov v jednotlivých oblastach krajiny i v jednotlivých časových úsekok, ale aj veľký, niekoľkostranový rozhovor. Informácie, život odbočiek, úcta zosnulým - to všetko je tu v absolútne profesionálnom podaní, a to tak obsahovom, ako vizuálnom. Už sa vobec nečuduješ, že tak nadšeno listoval a prekladal práve z tohto časopisu, ktorý je (nemôžem si pomôcť), neporovnatelný čo do čitateľskej príťažlivosti so žiadnym, vyššie uvedeným. Nuž, darimo, tito Chorvati vedia človeka vždy niečim príjemne prekvapíť. A ešte čosi vedia - a to by sme sa od nich mali veľmi čo učiť.

Prezentovať svoju historiku, ale aj svoju tvrdú chrbtovú kosť, svoj vzťah k vlasti, k jej minulosti i súčasnosti. Nekompromisný a jasný. A aj to, že pre národ nie je všetko jeho bohatstvo čo do finančí, ovela závažnejšie je to, čo nosí v duši. Aj tento časopis je presne toho svedectvom. Nie je lacný, stojí až 15 kún, ale je to aj naňom viedie. Z mala je vždy len mala - čo nie je prípad časopisu chorvátskych politických väzňov. K nemu im treba len blahoželať.

Eva Laucká

Pohvala "političkom zatvoreniku" na stranicama slovačkog časopisa

IVO PILAR, ZNANSTVENIK, POLITIČAR, POLITIČKI UZNIK POLITIČKE KONCEPCIJE I DJELOVANJE IVE PILARA U SUTON AUSTRO-UGARSKE MONARHIJE (1918.)

Početkom 1918. stanje na evropskim ratištima izgledalo je više nego povoljno za tabor Središnjih (Centralnih) sila: Njemačku, Austro-Ugarsku Monarhiju, Bugarsku i Tursku. Naime, one su 9. veljače 1918. godine sklopile mir s tada ponovno uspostavljenom neovisnom ukrajinskom državom. Tri tjedna kasnije, 3. ožujka 1918., u Brest-Litovsku potpisale su povoljan mirovni ugovor s novom sovjetskom (boljševičkom) vlašću u Rusiji. Rumunjska je, pak, dva mjeseca kasnije, 7. svibnja 1918., pokleknula pred združenim njemačko-austro-ugarskim vojnim pritiskom te je bila prisiljena sklopiti separatni mir. Nekoliko tjedana ra-

Piše:

Dr. sc. Zlatko MATIJEVIĆ

ratištu. Uspjeh nije izostao. Britansko-francuska crta bojišnice počela je popuštati pred silinom njemačkih napada. Njemačka se vojska približila Parizu na udaljenost od svega 70 kilometara.

Nepoželjan raspad Austro-Ugarske

Središnje sile gotovo da više nisu dvojile u svoju konačnu pobjedu. No, neočekivano uspješni protuudarci savezničkih vojski pod zapovjedništvom maršala **Ferdinanda Focha**, zaustavili su njemačko napredovanje. Ratna je sreća ponovno prešla na stranu sila Antante. Iako je slom Središnjih sila bio sve izvjesniji, članice Antante još uvijek nisu bile složne u pitanju tko je zapravo «neprijatelj broj jedan». Za Kraljevinu Italiju to je, bez dvojbe, bila Austro-Ugarska Monarhija. Ostalim savezničkim državama - Francuskoj, Velikoj Britaniji i Sjedinjenim Američkim Državama - bila je to Njemačka. No, ni jedna od tih država nije u svojim ratnim ciljevima predviđala potpuno razbijanje Austro-Ugarske i njezin nestanak s političkog zemljovida Europe. Čak je i Italija bila samo za njezino djelomično teritorijalno smanjenje, jer je računala da će uspjeti ostvariti sve ono što joj je bilo obećano "Londonskim ugovorom". To znači, da su se vodeći politički krugovi u zemljama Antante odnosili «konzervativno i suzdržljivo prema svim hipotezama i planovima o eventualnoj razdiobi Austro-Ugarske i, prema tome,

stvaraju zajedničke jugoslavenske države sastavljene i od nekih njezinih pokrajina i zemalja izvan njezina okvira i «na njenim ruševinama». Čak je srpska vlada, koja se još uvijek nalazila u izbjeglištu na Krfu, imala dva rješenja glede moguće sudbine Austro-Ugarske Monarhije - «veliko» i «malo». «Veliko» je rješenje predviđalo da se od Monarhije, prema «etnografskom načelu», odvoje ona područja u kojima su bili nastanjeni «južnoslavenski narodi» (Slovenci, Hrvati i Srbi) i ujedine s Kraljevinom Srbijom, nakon što ona bude ponovno uspostavljena u svojim prijeratnim granicama. «Malo» se rješenje ograničavalo na

Dr. Ivo Pilar u studentskim danima

nije, njemačko Vrhovno vojno zapovjedništvo, poneseno dodatašnjim vojnim uspjesima, započelo je 21. ožujka 1918. veliku proljetnu ofenzivu na zapadnom

Car i kralj Karlo I. (IV.)

stvaranje «Velike Srbije», odnosno takve Srbije koja bi u svojim granicama obuhvatila sve one dijelove Monarhije u kojima su Srbi, navedno, imali «izrazitu» ili «pretežnu većinu».

Unatoč relativno povoljnu vanjskopolitičkom i vojnom položaju, Dvojna je Monarhija svakodnevno zapadala u sve veću unutarnju krizu, prvenstveno zbog nezadovoljstva svojih brojnih slavenskih naroda (Poljaka, Čeha, Slovenaca, Hrvata, Srbija i dr.). Najdublja se kriza osjećala na jugu Monarhije. Neriješeni državno-pravni položaj Bosne i Hercegovine, ali i opravданo nezadovoljstvo hrvatskih političara dualističkim uređenjem zajedničke države, koje je dovelo do administrativne odijeljenosti banske Hrvatske od Dalmacije, prerasli su u nerješiv problem, koji će, uskoro, u znatnoj mjeri doprinijeti rušenju stoljetne Monarhije.

Sarkotićevi politički pokušaji

Iako su tada vodeći austro-ugarski političari dugo vremena odbijali svaku pomisao pogledati istini u oči i priznati da u Monarhiji postoji «južnoslavensko pitanje», do toga je, ipak, došlo početkom 1918. godine. Zemaljski poglavar i vojni zapovjednik Bosne i Hercegovine te vojni zapovjednik Dalmacije general-pukovnik **Stjepan barun Sarkotić od Lovćena**, prisustvovao je 4. ožujka 1918. sastanku nekih ugarskih mnistara na čelu sa **Sandorom Wekerleom**, predsjednikom ugarske vlade. Prisutni mađarski političari, među kojima je bio i **dr. Karl Unkelhäuser**, ministar, za Hrvatsku, bili su «užasnuti» razvojem političkih prilika na jugu Monarhije te su tražili od Sarkotića da im iznese svoje mišljenje i predloži moguće rješenje. General je, kratko i jasno izjavio: «Dalmaciju odmah priključiti Hrvatskoj! Unkelhäusera poslati za bana, ali sa svim mogućim koncesijama što su još spojive sa zajednicom. Nagodbeni zakon iz godine 1868. provesti u potpunosti, možebit i revidirati u

korist Hrvatske. *U ovom času* moglo bi to još pomoći, da li i *kasnije*, to je pod znakom pitanja. Ujedinjenje Bosne i Hercegovine s Hrvatskom staviti u izglede, a provesti ga u djelo, čim budu prevladane administrativnotehničke poteškoće». Prema Sarkotićevoj tvrdnji Unkelhäuser se u «potpunosti složio s njim», ali ministar nije imao povjerenje u Wekerlea.

Dva dana kasnije, 6. ožujka 1918., Sarkotić je u Badenu primio u audijenciju car i kralj **Karlo IV. (I.)**, koji je od njega tražio mišljenje o «južnoslavenskom pitanju». Bosansko-hercegovački zemaljski poglavar, koji se pozvao na svoja ranija izlaganja prilikom prethodnih audijencija, bio je odlučan: «Dalmaciju treba odmah priključiti Hrvatskoj i najaviti ujedinjenje Bosne i Hercegovine s Hrvatskom, a to provesti pošto se prevladaju upravnotehničke poteškoće (ustrojavanje županija, odgajanje državnih činovnika i t. d.)». Car Karlo očito nije bio sasvim zadovoljan Sarkotićevim prijedlogom, jer se zanimalo za mogući državnopravni položaj Slovenaca, ali i Srbije i Crne Gore, koje su tada bile pod vojnom okupacijom Središnjih sila. Sarkotić je odlučno otklonio mogućnost stvaranja bilo kakve državne zajednice svih južnoslavenskih naroda (bez Bugara): «Kranjsku, Istru, uopće sve što je slovensko treba ujediniti u Sloveniju! ... Jako potkresana Srbija i Crna Gora mogle bi i dalje životariti kao 'Kraljevina Srba' ili kao takva, pak, biti priključena Monarhiji. Srbi i Hrvati ne mogu biti zajedno, ali bi zato jedna hrvatska kraljevina mogla držati ravnotežu prema jednoj srpskoj kraljevini. Tvrdim da Hrvati i Srbija nisu **jedan** narod. Nekakvu Jugoslaviju ne bi austrijski Nijemci i Mađari nikada dopustili, a Hrvatima bi Jugoslavija ... bila isto što i

njihovo uništenje. ... ». No, prema svemu sudeći, Karlo se nije dao lako razuvjeriti te je uporno ponavljao: «Ali, ipak, svi južni Slaveni moraju biti zajedno!». Braneći svoje stajalište general je energično izjavio da su Hrvati i Srbija, «usprkos istog jezika», dva «različita individualiteta» («istočni» i «zapadni»), koji «nisu spojivi», a ako bi, ipak, došlo do «nekakvog spajanja» onda bi to bilo samo na štetu - Hrvata.

U svom govoru u Carevinskom vijeću u Beču 7. ožujka 1918. **Ernest von Seidler**, predsjednik austrijske vlade, izjavio je da se «južnoslavensko pitanje» više ne može - «mimoći». Prema njegovu mišljenju, došao je trenutak kada je trebalo pronaći takvo rješenje koje bi u «potpunosti odgovaralo aksiomu dinastičke i državne vjernosti». Na toj je osnovici, austrijska vlada bila spremna, u granicama svojih nadležnosti, tj. samo u cisli-

Stjepan barun Sarkotić od Lovćena

tavskom (austrijskom) dijelu države, pristupiti razgovorima o rješenju «južnoslavenskog pitanja». Naravno, u tim se razgovorima i pronalaženju mogućeg rješenja nije moglo zaobići ugarsku vladu, koja

je bila nadležna za translitavski dio Monarhije. Seidler je 5. svibnja 1918. na «pročelničkoj konferenciji» austrijskih političkih stranaka u Carevinskom vijeću ponovno govorio o nekim elementima «južnoslavenskog pitanja». Ponovivši da «južnoslavensko pitanje» doista postoji te da treba poraditi na njegovu rješavanju, ustvrdio je da mu nije poznato hoće li jednom u budućnosti biti stvorena «jugoslavenska južnoslavenska država», ali da to - "nije isključeno". Prema njegovu mišljenju, ako bi došlo do organiziranja takve državne jedinice, ona bi mogla biti jedino «pod žezлом prejasnog vladara iz kuće Habsburg-Lothringen i sačinjavati integralni dio Monarhije». Ta država nije smjela nastati kao rezultat «mirovnih uvjeta» i «nije smjela obuhvaćati» one dijelove cislitavskog dijela Monarhije koji se «nalaze na putu prema Jadranu i usko su povezani s njemačkim jezičnim područjem», tj. slovenske zemlje.

Djelatnost IVE PILARA I nadbiskupa Stadlera

Seidlerova izjava ponukala je **dr. Ivu Pilara** i vrhbosanskog nadbiskupa **dr. Josipa Stadlera**, da kao «pouzdanici hrvatske stranke prava 'frankovaca' u Sarajevu», upute austrijskom premijeru brzojavku sljedećeg sadržaja:

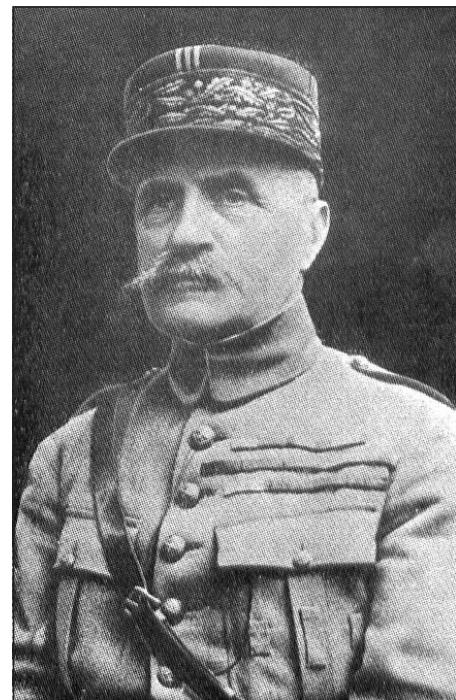
«... Pozdravljamo vrlo važnu izjavu Vaše preuzvišenosti od 3. svibnja 1918., u kojoj se priznaje mogućnost i potreba osnivanja jugoslavenske južnoslavenske države u okviru habsburške monarhije. Nadamo se, da je Vaša preuzvišenost uvjerenja, da ovo državno ustrojstvo na temelju historičkih, narodnih, statističkih i državi shodnih razloga može biti samo hrvatska država, koja u okviru habsburške monarhije, mora obuhvatiti sve hrvatske

zemlje, a prema tome i Bosnu i Hercegovinu. Očekujemo također, da će i ugarski državnici Vašu preuzvišenost htjeti slijediti u mudrom prosudjivanju, uvidjavnosti i pravednosti, te uvidjeti potrebu ustrojstva hrvatske države na jugu Monarhije i osvjedočit se, da državna korist ovakove mjere zahtijeva neodgodivo».

Nedugo nakon Seidlerove izjave i Pilar-Stadlerove brzojavke, u Sarajevu je 13. i 14. svibnja 1918. održan sastanak između Sarkotića, general-pukovnika **Adolfa Rehmena**, vojnog guvernera Srbije i general-bojnika **Heinricha Clam-Martinica**, vojnoga guvernera Crne Gore. Oni su trebali austro-ugarskomu Vrhovnom vojnom zapovjedništvu podnijeti «zajednički prijedlog» o rješenju «južnoslavenskog pitanja», ali se nisu mogli dogovoriti oko njegovih bitnih točaka. Sarkotić, je i ovom prilikom zastupao svoje ranije gledište o nužnosti povezivanja Dalmacije i banske Hrvatske u jednu cjelinu, ali i stavljanje u izgled njihova ujedinjenja s Bosnom i Hercegovinom.

Tijekom proljeća 1918. godine mađarski je tisak počeo voditi snažnu promidžbenu kampanju s ciljem priključenja Bosne i Hercegovine translitavskoj polovici Monarhije. General je Sarkotić 25. svibnja 1918. oputovao u Budimpeštu, gdje se sastao s Unkelhäuserom. Sarkotić je od ugarsko-hrvatskog ministra saznao, da se Wekerle u pitanju državnopravnog statusa Bosne i Hercegovine zala-gao za takvo rješenje prema kojem bi taj «zajednički» austro-ugarski posjed postao «corpus separatum» ugarskoga dijela Monarhije. Još iste, večeri general Sarkotić je nastavio put u Beč, gdje je dobio poziv za sudjelovanje na sastanku Krunskog vijeća, zakazanog u Badenu za 30. svibnja 1918.

Vijeću su, osim cara Karla prisustvovali još zajednički austro-ugarski ministar vanjskih poslova Istvan Burián, ugarski ministar-predsjednik Wekerle, austrijski

Maršal Ferdinand Foch

ministar-predsjednik Seidler, zajednički ministar rata general-pukovnik **Rudolf barun Stöger-Steiner von Steinstätten**, hrvatski ban **Antun pl. Mihalovich** i Sarkotić. Na carev poziv, Sarkotić je, u osnovi, ponovio svoja već od ranije poznata gledišta o rješenju «južnoslavenskog pitanja». Saslušavši sva iznesena mišljenja, Karlo je zaključio sjednicu Krunskog vijeća, izjavivši da treba «čitav kompleks», tj. «južnoslavensko pitanje», rješiti «zakonitim putem», ali i da ga treba rješiti - «brzo». Obje vlade, i bečka i budimpeštanska, trebale su bez otezanja otpočeti pregovore i pronaći odgovarajuće rješenje «južnoslavenskog problema», koji je bio nerazdvojivo povezan s obje polovice Monarhije.

S razmišljanjima političkoga vrha Monarhije, da je nužno početi rješavati goruće «južnoslavensko pitanje», bio je, očito, upoznat i

Ernst von Seidler

krug Pilarovih političkih istomišljenika. Upravo u tom kontekstu dolazi do njegova veoma intenzivnoga političkog djelovanja. Prema novinskim vijestima, dr. Pilar posljednjih je dana svibnja 1918. godine doputovao u Zagreb u «nekoj naročitoj misiji». Tu se sastao s «izvjesnom grupom hrvatskih politika», koji su «odobravali njegov politički rad i pravac». U hrvatskoj se političkoj javnosti spekuliralo da mu je namjera bila stvoriti »neku grupaciju većega stila obzirom na budući državnopravni položaj Bosne i Hercegovine«.

Da kratke novinske informacije nisu bile bez temelja svjedoči i dr. Iso (Izidor) Kršnjav. On je, naime, u svom dnevniku, pod nadnevkom 1. lipnja 1918. godine, zapisao sljedeće:

«Danas me je posjetio dr Pilar iz Bosne. Zajedno s nadbiskupom Stadlerom namjerva osnovati jednu novu političku stranku i želi da sudjelujem u njezinu osnivanju. Ponajprije me je zapitao u kakvim sa odnosima sa Čistom strankom prava 'frankovcima'. Ja: Prijatelj

sam stranke, u važnim se točkama slažem s njezinim načelima, ali ne i u bitnim točkama. Pilar: Sasvim isti slučaj, kao i moj. Nova stranka treba da ide paralelno sa Čistom strankom prava i da nastupa samostalno kada to bude potrebno, ne dovodeći se u suprotnost s Čistom strankom prava. Ja: Što se mene tiče, mislim da nije povoljan trenutak za osnivanje jedne nove stranke. Svjetski rat će svakako stvoriti posve novu situaciju - posvuda. Sasvim je nemoguće da bi poslijen rata, ma kako on završio, i nadalje postojale stare prilike u neizmjenjenom obliku. Tek kada se nove prilike ocrtaju posve jasno, moći će odlučiti o stavu što će ga valjati zauzeti prema tim prilikama. Pilar: Sasvim pravilno, ali već se sada radi na stvaranju osnova za nove prilike, i to tako da bi one bile stvorene na našu štetu. Zbog toga je potrebno da već sada stupimo u akciju, inače će biti kasno. Ja: Kako zamišljate tu akciju? Što joj je cilj? Pilar: Nova stranka treba da preobrazi hrvatski narod u gospodarskom, etičkom, etničkom, i političkom pogledu. ... On Pilar je navodno pod pseudonimom 'Südland' napisao knjigu *Die südslavische Frage und der Weltkrieg. Übersichtliche Darstellung des Gesamt-Problems* što je u Beču doživjela potpun uspjeh. Knjiga sadrži iscrpan program nove stranke koja bi, u biti, morala biti austrijska stranca. Pošto sam ga zapitao kako bi valjalo ostvariti taj program, dr. Pilar mi nije umio ništa kazati. Na pitanje: S kim? reče: 'Zasad sa Čistom strankom prava', ali doda kako je ta stranca propala. Zatim pogleda na sat, ustane i reče kako mora k dru [Aleksandru] Horvatu na jednu konferenciju sa čistom strankom prava».

Svoj dnevnički zapis Kršnjav je popratio sljedećim riječima: «Uistinu ne bi bilo vrijedno

zabilježiti taj razgovor kad iza dra Pilara ne bi stajao tast mu, njegova ekscelencija dr [Adalbert] Shek. Ovaj ima ambiciju da postane banom i valjalo bi stvoriti novu stranku, upravo njegovu stranku. Dr Pilar je kazao kako bih ja morao nastojati pridobiti mladež za tu stranku, naime za novu stranku; dakako, dra Schecka nije spomenuo. Sve je to doista djeti- njasto».

Unatoč određenim sumnjama o budućnosti «frankovaca», Pilarova tadašnja politička suradnja s njima bila je vidljiva i preko njegova pišanja u njihovu časopisu «Kroatische Rundschau», koji je izlazio u

Alexander Weckerle

Zagrebu na njemačkom jeziku i bio namijenjen širem krugu čitatelja u cijeloj Monarhiji. Pilar očito nije imao uspjeha kod svih hrvatskih političara, za koje je smatrao da bi se mogli pridružiti njegovu političkom krugu u ostvarivanju zamišljenih političkih ideja i planova. Takav je dojam širio i hrvatski tisak nenaklonjen njemu i njegovim istomišljenicima.

(nastavit će se)

BLAŽENI ALOJZIJE STEPINAC I HRVATSKA DRŽAVA (VIII.)

STEPINAC I JUGOSLAVENSKA DRŽAVA

S obzirom na njegovu jako izraženu nacionalnu svijest i osudu represivnoga i nepravednog jugoslavenskog režima, logično je bilo očekivati, da je Stepinac uvjereni protivnik jugoslavenske države. Ali, tako nije bilo. On za dugo vremena nije shvaćao dušu hrvatskoga naroda i njegovu prirodnu težnju za državnom nezavisnošću. Čovjek se, izgleda, ne oslobađa lako zabluda svoje mladosti, pa je tako i Stepinac još pet-šest godina nakon imenovanja nadbiskupom koadjutorom razmišljao o preobrazbi, reformi Jugoslavije, a ne o uspostavi nezavisne hrvatske države. Ovakav zaključak se ne temelji samo na njegovim javnim izjavama, za koje bi netko mogao reći, da ih je morao davati kako bi bilo omogućeno slobodno djelovanje Crkve, nego i na njegovom rukom ispisanim stranicama Dnevnika. Svi ti povijesni izvori dokazuju, da je on i poslije najvećih zločina počinjenih nad hrvatskim narodom, protiv čega je i sam prosvjedovao, i dalje vjerovao u jugoslavenstvo, a krivnju za njegov neuspjeh neosnovano pripisivao masonima, ne shvaćajući da uzrok tomu leži u cjelokupnome srpskom društvu, ali i mnogo šire i dublje.

Sporo oslobođanje od mlađenačkih zabluda

U predvečerje svoga biskupskoga posvećenja, dakle 23. lipnja 1934., kao što je već navedeno, u Dnevniku je zapisao, "da Jugoslavija koju vode masoni nije ona Jugoslavija kakvu su željeli naši preci", pa i on sam, "jer sada vlada nasilje i nepravda"(107). Drugom opet zgodom, u pismu ministru Korošcu 24. ožujka 1936., kaže, da ovakav sustav i metode, kakvi se primjenjuju u Jugoslaviji, "ne vode k dobru nego vode k rasunu države za koju su se zalagali najbolji naši ljudi kroz tolike decenije"(108). Vidi se, da on tada uopće nije razumio dinamiku povijesnih zbivanja. Za

Piše:

Ivan GABELICA

Jugoslaviju su se zaista zalagali pojedinci. To je bio njihov san. Da su to bili "najbolji naši ljudi", mogao je reći samo čovjek, koji još živi u tim snovima.

desetljećima prije njezina nastanka, morala propasti i biti tamnicom hrvatskoga naroda.

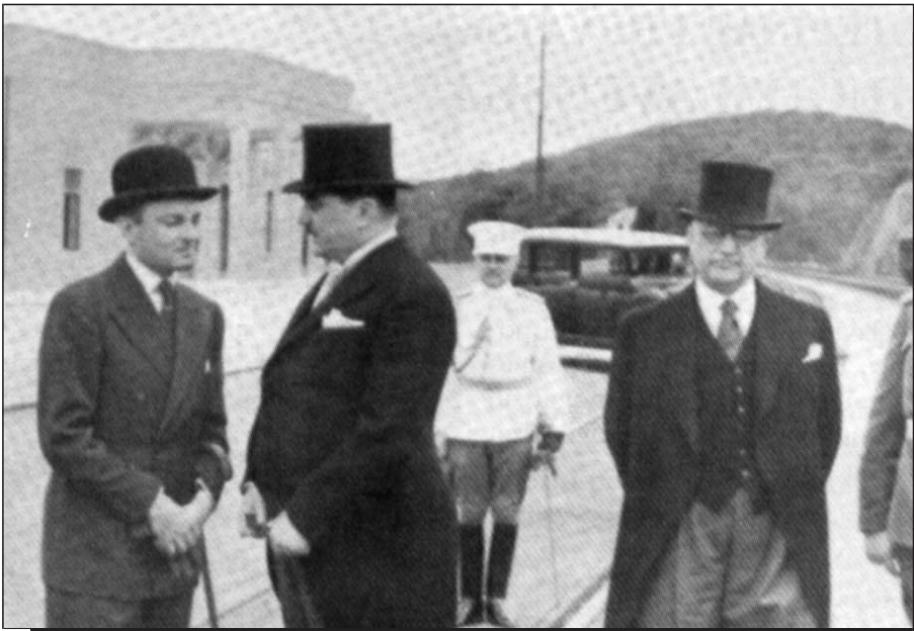
Stepinac je u više navrata izražavao lojalnost jugoslavenskoj državi, ali se je ogradio od njezinih režima. Ta lojalnost nije bila bezuvjetna. O svom razgovoru s njim 29. lipnja 1934. Trumbić je zabilježio, da naglašava "lojalnost

*Maček i vodstvo HSS-a nakon prve sjednice
Hrvatskoga narodnog zastupstva*

"Ali ne sanjaju samo pojedini mozgovi, već sanjaju i čitave nacije. A sanacija postaje mitosom ili realnošću. San pojedinih mozgova laž je, ako se protivi stoljetnim snovima ili historiji tih nacija". Sama jugoslavenska ideja "nije nikada živjela u liniji predaka" hrvatskoga i srpskog naroda. Zato je ona bila mrtva, a umjesto nje živjele su hrvatska i srpska državna i nacionalna ideja, koje su međusobno bile boj. A "iznad sukoba živih milijuna bije se sablasni boj milijarda mrtvih predaka», koji o "jugoslavenskoj tvorevini nikada, za svoga života, nisu čuli ni glasa"(109) Zato je Jugoslavija kao protuprirodna tvorevina, na što su pravaški prvaci ukazivali

prema državi kao takvoj, ali uz uvjet da država bude prema kat. oličkoj crkvi kao i svim vjeroispovijestima pravedna i da im garantira slobodu", odnosno "on poštuje zakonitu vlast, jer je od Boga, ali ona mora da je pravedna i moralna", jer u protivnom "nije je dužan slušati"(110). Slične je misli iznio i 25. listopada 1934., kad mu je don Frane Ivanišević donio dugački memorandum, u kojem se zauzima za to, da se Katolička crkva izjasni za Jugoslaviju, i kada mu je prigovorio, da nije "nikada spomenuo još ni imena" njezina. Tada je, naime, Stepinac rekao, da nije "nipošto protiv ove države (Jugoslavije - op. I. G.) ali sa crkvenog stanovišta" se ne može

Knez Pavle i Milan Stojadinović

"složiti sa ovakvom državom koja očito ide za tim da uništi katoličku crkvu"(111). Zahtjev za Jugoslavijom, koja će počivati na pravdi, istaknuo je i u govoru održanom 28. srpnja 1935. prilikom ustoličenja senjskoga biskupa **Burića**. Bez obzira koliko su ga režimski krugovi napadali i tužakali nunciju, on tada nije izrekao protudržavni nego proturežimski govor. U njemu je izrazio uvjerenje, da će senjski biskup "znati s indignacijom odbiti od sebe podvale", da je "protivnik ove države (Jugoslavije - op. I. G.), kao što su to učinili i drugi biskupi naše domovine", želeći mu, da njegov "pontifikat pripomogne k tome da ova naša država (Jugoslavija - op. I. G.) bude počivala na pravdi i bude sretna", jer nije nikakvo "čudo ako država sagrađena na nepravdi stvara revolucionare, a bazirana na pravdi i istini kako ju uči sv. Crkva katolička, stvara sretne i zadovoljne građane"(112).

No, uvjeti za lojalnost, koji su ovdje navedeni, odnose se na svaku državu i na svaku vlast, a ne samo na Jugoslaviju, i dio su crkvenoga učenja o odnosu države odnosno vlasti prema građanima. Zato oni i nemaju nikakvo konkretno političko značenje i ne znače, da je Stepinac u

o vrijeme i pomicao na bilo kakvu alternativu Jugoslaviji kao državi. Ona je tada za nj bila neophodna potreba. Žaleći se 30. srpnja 1934, **Robertu Schumannu**, francuskomu narodnom zastupniku, na položaj hrvatskoga naroda u Jugoslaviji, izjavio je: "A kako bi mogli (Hrvati i Srbi - op. I. G.) lijepo zajedno živjeti u slozi i ljubavi. Jer kad se pocijepamo propadosmo svi skupa. To je eto što Hrvati misle, rekoh još jednom" (113). Zbog stanja u Jugoslaviji i dalje je zabrinut za njezinu sudbinu. Nakon što mu je **Šimrak** javio, da ga četnici kane ubiti, u Dnevnik je 13. listopada 1934. zapisao: "Bog dragi je moja nada i ufanje. Hoću pravdu i istinu za Sv. Crkvu i hrvatski narod, a prema tome i za Jugoslaviju za koju viču toliko da je u pogibelji. Samo pravda i istina moguće spasiti"(114). Bez obzira kolika su nasilja i nepravda u njoj vladali i bio ugrožen njezin opstanak, on je ipak vjerovao u sređivanje prilika u Jugoslaviji i da će se ona održati na životu. Nakon što je **Stojadinovićeva** vlada početkom srpnja 1935. objavila svoju programsku deklaraciju, prema kojoj jugoslavenska politika i dalje stoji na načelu narodnoga i državnog jedinstva, dakle Hrvatima i drugim narodima

ni dalje se ne priznaje ni nacionalna ni državnopravna posebnost, Stepinac je ipak izrazio nadu, "da će zdrava pamet ipak jednom pobijediti i ova država krenuti boljim putevima k sreći i blagostanju", što joj on "od srca" želi(115).

Razumljivo je, dakle, da je on s takvim razmišljanjem u Dnevniku 10. listopada 1935. povodom obljetnice smrti kralja **Aleksandra**, zapisaо: "Godina dana od strašne tragedije brzo je prošla. Da li je time završena i tragedija kraljevine Jugoslavije i koju nesavjesni elementi bez Boga, vjere i morala guraju već niz godina u propast i to upravo oni koji se toliko isprsavaju kao jedini pravi patrioci. Sam Bog znade što nas još čeka"(116). Iz samoga teksta ove zabilješke jasno se razabire, da je kritika upućena samom jugoslavenskom režimu, koji je "bez Boga, vjere i morala" i koji, po njemu, državu gura u propast.

Potpisnik Zagrebačkog memoranduma

Iako je Stepinac zazirao od stranačke politike, pa je čak prilikom polaganja prisege kralju Aleksandru rekao, da ni svomu svećenstvu ne će dopustiti da se time bavi, ponekad ni sam nije mogao odoljeti tom izazovu. Uostalom, koji put je teško i razlučiti, što je politički a što moralni čin, o kojem Crkva zauzima svoje stajalište. Polovicom studenoga 1934. godine skupina od četrdesetak hrvatskih intelektualaca, zabrinutih za budućnost Jugoslavije i nezadovoljnih političkim stanjem u njoj, predala je knezu Pavlu tzv. Zagrebački memorandum. Memorandum je, navodno, zamišljen još za života kralja Aleksandra, ali je konačno redigiran i podpisani 4. i 5. studenoga 1934.

Počinje patetičnim riječima i hvalospjevom kralju Aleksandru: "U času kad, gospodo Kr. Namjesnici, preuzimate vršenje Kraljevske vlasti iz ruku Onoga, koji je ispunjenju svoje Vladarske misije, svojih dalekosežnih osnova, posvetio sve brojne odlike svoje jake ličnosti i konačno

Nadbiskup Stepinac s Mačekom i Šubašićem

žrtvovao svoj život - u tome teškome času smatramo svojom građanskom dužnošću, da Vam saopćimo stanje većega dijela naroda i njegovo raspoloženje". A zatim se u nastavku malo dalje kaže: "Prva i glavna neistina, od koje potječe skoro sve zablude i svi grijesi, jest: da ima doista Jugoslavena, naročito među Hrvatima, koji su proti državi. (...) Gornjoj neistini valja suprotstaviti najkategoričnije kao osnovnu istinu, da smo svi, za ovu državu". Memorandum završava rečenicom: "Uvjereni smo da bi ovaj memorandum dobio odobrenje plebiscita kao minimum onoga što u ovome kritičnome času valja bez odlaganja učiniti za interes Države, Kralja i Naroda". Prema prof. **Bobanu**, bit "Memoranduma svodi se, ustvari, na zahtjev za poštovanje zakonitosti u okviru postojećeg sistema i njegovih institucija i zakona". On, dakle, "nije dovodio u pitanje osnovne institucije postojećeg režima i režim kao takav. To je bila kritika na račun režima, ali ne i protiv sistema". Od uglednijih hrvatskih političara, koji su imali uporište u narodu, nije ga nitko podpisao, jer se, očito, stavljanjem svega podpisa na nj nisu htjeli kompromitirati pred narodom. To pokazuje samo po sebi njegovu narav: zahtjevao je samo kozmetičke a ne bitne promjene u Jugoslaviji. Kako tvrdi **Josip Horvat**, "podpisali su ga

pretežno suradnici i suputnici diktature, slučajni predstavnici korporacija i društava i, čini se, svega dva zaista "nekompromitirana čovjeka", dosljedna, načelna protivnika diktature: **dr. Ivo Politeo** i **dr. Milan Čurčin**". Ali podpisali su ga i **dr. Antun Bauer**, nadbiskup zagrebački, **dr. Alojzije Stepinac**, nadbiskup koadjutor zagrebački, i **dr. Klement Bonefačić**, biskup splitski(117).

Ovaj Stepinčev izlet u politiku sigurno ga nije proslavio. Hrvatskomu narodu nije donio nikakve koristi, a koliko mu je donio štete, danas je teško ustanoviti. No, moralnu štetu je nanio. Memorandum je nastao neposredno nakon smrti kralja Aleksandra, a možda i povodom te smrti, iako njegovi autori tvrde drugčije. Sadržaj mu je suprotan osjećaju hrvatskoga naroda, koji je u kralju Aleksandru gledao najokrutnijega despota i ništa više, i Stepinčevu boljemu znanju, koji u Dnevniku u više navrata tvrdi, da su nasilja dovela "već tako daleko da najveći dio Hrvata već pomišlja da kida sasvim sa ovom državom"(118), dakle Jugoslavijom. U vrijeme nastanka Memoranduma Hrvatska i Ustaški pokret sa svojim moralno opravdanim i bezuvjetnim zahtjevom za državnom nezavisnošću užarištu su svjetske političke pozornosti. Podpisivati u tomu trenutku

takvu izjavu, u kojoj se slavi balkanski despot i navodi, "da smo svi za ovu državu", tj. Jugoslaviju, čin je suprotan istini, legitimnim probiticima hrvatskoga naroda i njegovo borbi. Zagrebački nadbiskup je već po svom položaju moralni autoritet, o čijemu mišljenju inozemno javno mnjenje i politički čimbenici i te kako vode računa. Ako se zbog životne pogibelji nije bilo u mogućnosti dati izjavu u skladu s istinom i opravdanim težnjama hrvatskoga naroda, trebalo je šutjeti.

Od sredine listopada 1935. pa do 16. studenoga 1939. zbog Stepinčeve zauzetosti Dnevnik je vodio njegov ceremonijar **dr. Dragutin Nežić**, kada to ponovno preuzima Stepinac. Od travnja 1941. pa dalje vođenje Dnevnika preuzet će **dr. Stjepan Lacković** i **Ivan Šalić**, Stepinčevi tajnici. Ali i onda kad ga nije vodio, nadbiskup je imao uvida u ono što se je u Dnevnik unosilo, a u nekim slučajevima, osobito Nežiću, on je to izravno diktirao, pa i ti dijelovi imaju izvanrednu povijesnu vrijednost.

Za federalivnu Jugoslaviju

Iako je Kraljevina Jugoslavija na uvredljiv način odbacila već sklopljeni i u Narodnoj skupštini izglasovani konkordat, čime je ogorčila svu katoličku javnost u državi, a pogotovo njezin katolički episkopat, među kojim i Stepinca, on nije još uvijek izgubio nadu u mogućnost preuređenja i opstanak te državne zajednice. Dana 28. kolovoza 1937. k njemu je, kako je dr. Nežić zabilježio u Dnevniku, došao **dr. Mažuranić**, predsjednik Senata Kraljevine Jugoslavije, i upitao ga, želi li konkordat pod svaku cijenu. Smatrajući za Hrvate Stojadinovića manjim zlom od **Jeftića**, Stepinac mu je odgovorio: "Ako prijeti pogibelj da padne Stojadinović i opet dođe Jeftić sa svojim režimom, tada je bolje da se pričeka sa ratifikacijom konkordata i da Stojadinović ostane, jer Jeftić ne bi donio konkordata, a udario bi bijesno po Crkvi, dok je Stojadinović ipak ublažio

bijes Hrvata iz strahota koje su preživjeli pod Jeftićevim režimom". Ali, po Stepinčevu mišljenju, samo donošenje konkordata ne bi riješilo hrvatsko pitanje, a bez toga nema mira. No, "ako se hrv. atsko pitanje prije ne riješi, Jugoslavija će se raspasti kao kuća od karata". Stoga preporučuje Stojadinoviću, da "dade Crkvi slobodu u školama i uopće decentralizira upravu koliko može u okviru sadašnjeg ustava, ali ako hoće spasiti državu, mora misliti na federalaciju"(119).

sam pačao niti će se pačati u politička pitanja"(120).

Dana 8. listopada 1937. Hrvatska seljačka stranka i Samostalna demokratska stranka sklopile su sa srpskom oporbotom, koju su sačinjavale Narodna radikalna stranka, Demokratska stranka i Žemljoradnička stranka, sporazum, u kojem se zahtijeva, da se "proglasi privremeni osnovni zakon Jugoslavije, kojim se u isto vrijeme ukida" ustav od 3. rujna 1931. U tome osnovnom zakonu bit će

"pučke fronte", u kojoj dominiraju komunisti. A on je pak u komunizmu video najveće zlo čovječanstva, nazivajući ga "kravim komunizmom", "đavolskim bićem", "rušilačkom kugom čovječanstva" i sl., a same komuniste "najvećim lašcima što ih je vido svijet", običnim zločincima, "kojima su usta puna hvale s velikim djelima komunizma, a ruke krvave i zaprljane od krvi nevinih žrtava". Uvjeren da se Hrvati "ničemu dobru nemaju nadati od Rusije a još manje od boljševičkih zločinaca", upozoravao je Stojadinović, "neka nipošto ne uspostavlja veze sa Sovjetskom Rusijom, jer bi ruska poslanstva bila agencije za propagandu komunizma" (122). Zato je još prije Mačekova sklapanja sporazuma sa srpskom oporbotom od 8. listopada 1937. nagovarao kneza Pavla, da vlada zaključi takav sporazum, jer sve "što opozicija srpskog obećaje Hrvatima - to im može dati i vlada ako hoće" (123).

Kroz cijelo to vrijeme nije prestaio izražavati svoju lojalnost Kraljevini Jugoslaviji. Kako je Nežić 14. veljače 1939. zapisao u Dnevniku, Stepinac je otišao u Beograd i posjetio kneza Pavla. U razgovoru se je "ukratko požalio na konstantno ocrnjivanje biskupa i Hrvata uopće kao da su neprijatelji države zato što se bore za svoja elementarna prava". A zatim je upozorio kneza, "da su Hrvati preko dr. Mačka javno priznali dinastiju i granice kraljevine Jugoslavije, a tko pozna povijest Hrvata taj znade što to znači" (124). Za Stepinčevu političko raspoloženje svakako je vrijedno napomenuti, da on daje ovakve izjave lojalnosti baš u vrijeme, kad je u Hrvatskoj, i po njegovu priznanju, zapažen ubrzani rast Ustaškoga pokreta, kojemu je bio cilj srušiti Jugoslaviju i na njegovim ruševinama podignuti nezavisnu hrvatsku državu.

Postupan, ali odlučan raskid s jugoslavenstvom

Godine 1938. i početkom 1939. u svijetu se je sve više osjećalo, da se primiče ratna pogibelj. Osjećalo se

Mačekova prisega Jugoslaviji (kolovoza 1939.)

Ovim se je Stepinac prvi put očitovalo, kakva bi Jugoslavija morala biti, da bi opstala na životu. To je federalno uredena država, ze kakvu su se zalagali **dr. Vladko Maček** i Hrvatska seljačka stranka, naivno misleći, da bi se time zadovoljio hrvatski narod. Takvo mišljenje ne treba nikoga iznenaditi. Ono je proizlazilo iz njegova načelnog stajališta, da se odnosi s poštovanjem prema politici hrvatskoga političkog vodstva i da joj ne pravi smetnje, ako ona nije u protimbi s probitcima i temeljnim načelima Crkve. To je izričito rekao Mačeku, kada mu je ovaj došao izraziti sućut nakon Bauerove smrti: "Nikada nijeste imali niti ćete imati neprilike s moje strane, jer se ni je-

sadržana bitna, temeljna načela, koja su među strankama ugovornicama nesporna. Među takva nesporna načela, između ostalog, spadaju odredbe, "da je Jugoslavija nasljedna, ustavna i parlamentarna monarhija", "da u Jugoslaviji vlada kralj **Petar II.** iz dinastije Karađorđeve" i "da će Ustavotvorna skupština donijeti ustav odlukom takve većine u kojoj će biti većina Srba, većina Hrvata i većina Slovenaca narodnih zastupnika Ustavotvorne skupštine" (121).

Stepinac nije bio protiv sporazuma sa Srbima, dapače on ga je i sam prizeljkivao. Ali mu nije bio po čudi sporazum sa srpskom oporbotom, jer je u njoj gledao pristaše tzv.

je to i u Jugoslaviji, pa je knez Pavle, pod pritiskom iz inozemstva, da bi spasio državu od raspada, započeo s politikom sporazumijevanja s Hrvatskom seljačkom strankom. Početkom veljače 1939. pala je Stojadinovićeva vlada, a novu je sastavio **Dragiša Cvetković**, koji je imao zadaću ostvariti ciljeve te nove politike. Dana 26. kolovoza 1939. postig-

prošlost često burnu i krvavu, ali uvjek časnu". Ujedno mu je izjavio, da u radu za Banovinu Hrvatsku neće "naći jačega uporišta nego li u Katoličkoj crkvi" (125). Čestitka je kratka i kurtoazna, doduše topla, ali bez i najmanjih emocija i oduševljenja.

No, nema sumnje, da je Stepinac od Banovine Hrvatske puno očekiva-

mjere, nit u Vlahu vjere" (126). Slično je uvjerenje malo pomalo prevladavalo i u Stepinca.

Zapovjedništvo grada Zagreba je 23. prosinca 1939. naredilo, da se stražari dobro poduče u upotrebi oružaja, "te da kad već po propisnom zaustavljanju gađaju nepoznato lice, nastoje da ovo ubiju ili bar rane". Očito je, da je jugoslavenska vojska uočila, da je hrvatski narod prema njoj neprijateljski raspoložen. Postupak vojske Stepinac je ovako komentirao: "Bog zna što će iz svega toga još biti. Dobio sam više povjerljivih izvještaja iz vojničkih krugova da srpski generali i dalje sanjaju i sniju o tome da jadni hrvatski narod opet strpaju pod čizmu i nastavi se i dalje korupcija i sva druga zla koja smo vidjeli kroz 20 godina. Imat će Dr. Maček još mnogo neprilika ako mu uopće uspije financijalno osamostaliti Hrvatsku bez koje ikakva samostalnost ne znači ništa" (127).

Od sada se događaji izmjenjuju velikom brzinom, pa se i u Stepinca tmurna, pesimistična raspoloženja mijenjaju s veselim, optimističnim, u kojima se javlja i vjera u opstanak Jugoslavije. U Zagrebu je polovicom siječnja 1940. boravio knez Pavle, kojem zgodom je Stepinac održao onaj svoj poznati, oštri i optužujući, govor protiv gaženja prava hrvatskoga naroda. O tom boravku u Dnevniku je 17. siječnja 1940. zabilježio, da je "Dr. Mačeku pošlo za rukom da opet učvrsti jednim novim činom sklopljeni sporazum" pa je "tim opet i Jugoslavija ojačala prema vani". Za sebe kaže, da se je vrlo bojao, "da ne bi došlo do incidenta - sa strane ekstremista bilo ljevičarskih bilo desničarskih prigodom boravka princa regenta Pavla". Kaže, da je ipak "pobjedio razbor, pa i ako nije još bilo pravog oduševljenja ipak je ovo prošlo mirno i bez incidenata". Za nj je velika "stvar da je knez podpisao izborni zakon za hrvatski Sabor u Zagrebu". Iz ovoga opisa boravka kneza Pavla u Zagrebu vidi se, da se Jugoslaviji dani odbrojavaju, a u

Maček s hrvatskim ministrima na brdu kod Kranja, dan nakon potpisivanja Sporazuma

nut je sporazum Cvetković - Maček, kojim je kao provizorno rješenje stvorena Banovina Hrvatska, jer ju je na svojoj prvoj sjednici trebala potvrditi novoizabrana Narodna skupština, a obzirom na rašireno političko raspoloženje među Srbima, pitanje je bi li ona to učinila. Hrvatski je narod na području Banovine Hrvatske dobio široku samoupravu i priznanje svoje nacionalne posebnosti.

Povodom postignutoga sporazuma i stvaranja Banovine Hrvatske, Stepinac je, zahvaljujući "Svemođućem Bogu koji je hrvatski narod čuva u teškim iskušnjima zadnjih godina", čestitao Mačeku "na do sada polučenom uspjehu" i izrazio uvjerenje, da će Maček "znati štititi sve lijepе tradicije hrvatskog naroda kroz dugu 1300 godišnju

vao, kako za Crkvu, tako i za hrvatski narod. Ali se je ubrzo razočarao i u ponašanje jugoslavenskih vlasti i u banovinski upravni aparat. Srbi su otezali s prijenosom ugovorenih nadležnosti na Banovinu, a njezin se je aparat pokazao posve nedoraslim zadatku. U Stepincu je sve više i više raslo nezadovoljstvo, pa će na kraju uvidjeti, da je suživot Hrvata i Srba u istoj državi nemoguć i da je jugoslavenstvo besmislica. Nezadovoljstvo srpskim postupcima, koji jedno podpisuju, a drugo rade, izrazio je početkom listopada 1939. sam Nežić u Dnevniku riječima: "Vidi se po svemu da će biti još mnogo posla sa Beogradom, a radi njihove neiskrenosti, to jest Srba, nije se čuditi ako jednoga dana dođe do konačnog loma između Hrvata i Srba. Žalosna je ali izgleda po svemu istinita narodna poslovica, nit u moru

Nadbiskup Stepinac na večeri s knezom Pavlom, potpredsjednikom jugoslavenske Vlade dr. V. Mačekom i njihovim suprugama

Stepinca istodobno raste sve veće nepovjerenje prema Srbima. U nastavku opisa Pavlova boravka on, naime, kaže: "No sve ovo još uvjek ne znači da Hrvati ne će imati neprilika. Kod Srba se još uvjek zapaža tendencija za hegemonijom. Stoga pak u interesu katoličke Crkve moramo sve učiniti da narod hrvatski ostane moralno zdrav i kulturno jači. To ga je sačuvalo u ovih 20 godina a to će mu pomoći i u budućnosti u borbi za opstanak" (128). A nakon jedne polemike između zagrebačkoga "Obzora" i beogradske "Narodne obrane" u prvoj trećini kolovoza 1940. otišao je korak dalje i dao ovaj komentar: "Iz svega se vidi da se Srbi nisu ni za trenutak opametili i da će na koncu izgubiti sve. A radi svog nemoralja i izopačenosti (oni koji ga vode odnosno koji su se popeli na pleća srpskom narodu koji možda ne bi bio loš) drugo nisu ni zasluzili. Ne želim im zlo jer su ljudi i djeca Božja. Ali kad ih ništa ne može dovesti k pameti dovest će ih nesreća" (129).

Suočen sa srpskom neiskrenošću i licemjerstvom i raspoloženjem hrvatskoga naroda, Stepinac je duhovno sazrijevao, što je konačno dovelo do njegova konačnoga odba-

civanja jugoslavenstva i u državno-pravnom smislu i, naravno, do prihvaćanja ideje hrvatske državne nezavisnosti. Do toga nije došlo najdanput nego je to bio proces, koji se je razvijao kroz određeno vrijeme. Prije navedeni dijelovi Dnevnika pokazuju, da je taj proces bio pri završetku. Dalji dijelovi Dnevnika su dokazom, da je spomenuti proces završen i da je svaki oblik jugoslavenskog za nj stvar prošlosti.

Početkom mjeseca rujna 1940. u "Obzoru" je izšao članak o otporu, koji se u Srbiji pruža Sporazumu o Banovini Hrvatskoj, i o pokretu za okupljanje Srba. Nekako u isto vrijeme "Hrvatska straža" je objavila članak povodom izlaska prvog broja književno-političkog časopisa "Srbijanstvo". U svezi toga Stepinac je 12. rujna 1940. u Dnevniku zapisao: "Iz ovog i slijedećeg članka vidi se da je život Srba i Hrvata u jednoj državi nemoguć. Iz svega se našeg zajedničkog života sa Srbima vidi da će se Jugoslavija raspasti. Sa ovako pokvarenim tipovima nije hrvatski narod imao posla. Nije nikakvo čudo da akcija hrvatskih nacionalista (ustaša - op. I. G.) sve više raste a šanse HSS padaju" (130). Dakle, i on vidi, da je između dviju političkih koncepcija u Hrvatskoj pobijedila

ustaška, t.j. misao hrvatske državne nezavisnosti. Jugoslavenska koncepcija, koju je zagovarala i podržavala Hrvatska seljačka stranka, je propala.

(nastavit će se)

Bilješke:

107. Bilješka 63., tjednik "Danas" pod naslovom "Papa naslućuje rat", Zagreb, 12.6.1990., str. 65.
108. Bilješka 63., tjednik "Danas" pod naslovom "Dva generala", Zagreb, 5.12.1989., str. 65.
109. Milan Šufflay: Hrvati nisu kunići, "Hrvatsko pravo", Zagreb, 20.9.1928., str. 2. - 3.
110. Bilješka 61., str. 338.
111. Bilješka 69., str. 67.
112. Bilješka 63., tjednik "Danas" pod naslovom "Maček ublažava nesporazum Zagreb, 10.10.1989., str. 66.
113. Bilješka 64., str. 68.
114. Bilješka 83., str. 68.
115. Bilješka 63., tjednik "Danas" pod naslovom "Nesporazumi s Mačekom", Zagreb, 3.10.1989., str. 64.
116. Bilješka 86., str. 64.
117. Ljubo Boban: Zagrebački memorandum, u: Kontroverze iz povijesti Jugoslavije, sv. 2., Zagreb, 1989., str. 90. - 113.
118. Bilješka 63., str. 65.
119. Bilješka 63., tjednik "Danas" pod naslovom "Borba oko konkordata", Zagreb, 16.1.1990., str. 65.
120. Bilješka 63., tjednik "Danas" pod naslovom "Predaja nadbiskupske časti", Zagreb, 30.1.1990., str. 66. - 67.
121. Ljubo Boban: Sporazum Cvetković - Maček, Zagreb, 1964., str. 397.
122. Bilješka 63., tjednik "Danas" pod naslovom "U posjeti Vatikanu", Zagreb, 12.12.1989., str. 64., i pod naslovom "Rat kao Božja kazna", Zagreb, 17.7.1990., str. 65.
123. Bilješka 63., tjednik "Danas" pod naslovom "U posjeti Vatikanu", Zagreb, 12.12.1989., str. 64.
124. Bilješka 63., tjednik "Danas" pod naslovom "Banovina za predah", Zagreb, 26.6.1990., str. 64.
125. Isto, str. 65.
126. Isto, str. 65.
127. Bilješka 63., tjednik "Danas" pod naslovom "Paveliću rastu akcije", Zagreb, 3.7.1990., str. 64. - 65.
128. Isto, str. 65.
129. Bilješka 63., tjednik "Danas" pod naslovom "Rat kao Božja kazna", Zagreb, 17.7.1990., str. 65.
130. Bilješka 63., tjednik "Danas" pod naslovom "Na redu je Pavelić", Zagreb, 31.7.1990., str. 66.

PRILOG ŽIVOTOPISU DRA MILE BUDAKA (II.)

(SV. ROK, LIKA, 30. KOLOVOZA 1889. — ZAGREB, 7. LIPNJA 1945.)

Za vrijeme berlinskog boravka **Dra Budaka** došlo je do očitog razilaženja između njega i **Dra Branimira Jelića**. U svibnju 1934. Jelić je odputovao u Sjedinjene Američke Države. Tamo je uspio proširiti organizaciju Hrvatski Domobran, uspostavivši njegovu središnjicu u Pittsburghu, saveznoj državi Pennsylvania, gdje je živjela velika skupina hrvatskih iseljenika i gdje se još uvijek nalazi sjedište Hrvatske Bratske Zajednice, najveće hrvatske iseljeničke organizacije. Jelić je prebacio malu novinu, *Nezavisnu Hrvatsku Državu*, koja je do tada polumjesečno izlazila u New Yorku, u Pittsburghu, i pretvorio je u tjednik velikog formata. Prvi broj tog tjednika u Pittsburghu izišao je 21. srpnja 1934. Dr. Mile Budak surađivao je u tom tjedniku sve do atentata na kralja Aleksandra u Marseillesu, 9. listopada 1934.

Sjećajući se svojih razilaženja s Milom Budakom, Branimir Jelić na razmaku od više od četvrt stoljeća ocjenjuje vrlo kritički tadašnje Budakove političke poglede i njegov stav prema sebi. «Po svom dolasku u Italiju, pok. Dr. Mile Budak počeo je odkrivati svoje velike simpatije za **Mussolinijevu** Italiju i moje prigovore smatrao nekom vrstom sabotaže. Kod jednog razgovora s **Pavelićem** i Budakom, ja sam obojici rekao, da vidim potrebu suradnje s Italijom, ali da ne vjerujem u iskrenost talijanskog prijateljstva. Jer kad bi to postojalo, onda bi Italija dala našoj hrvatskoj Istri barem autonomiju, dozvolila hrvatsku zastavu, školu itd., a ne bi hrvatstvo tako zatirala. Talijanske fašističke vlasti po Istri i Zadru odstranjuvale su hrvatske natpise s hrvatskih grobova, da ne bi ostao njihov trag za kasnija pokoljenja. Kad bi Italija humano i pravedno postupala s hrvatskom Istrom, onda bi za 24 sata svi Hrvati bili prijatelji Italije. Ovako, rekao sam, uza sve navodne dobre namjere i izjave Mussolinija, ja ne mogu vjerovati. Svi naši borci dijelili su moje mišljenje, jer su i sami tako osjećali. Dr. M. Budak, jedan od najjačih naših pera, veliki književnik i umjetnik, bio je kao političar nesretne ruke. Kamo sreće za njega osobno, za njegovu obitelj i za cijeli hrvatski narod, da se nikad nije bavio politikom. Iako sam bio njegov stari znanac i prijatelj, njemu je smetala moja intimna suradnja s Pavelićem, pa ju je nastojao omesti. Ja za to nisam znao, dok mi to nije otkrio njegov sin **Zvonko** u SAD, kad me je video bolesna i iznemogla početkom listopada 1934. , nakon silnog truda i na-

Piše:

*Dr. Jere JAREB,
Loretto, Pennsylvania, SAD*

pora, pa mi je priznao, da ga je otac slao za mnom da me špionira, ali da on nikada nije vidio ni čuo niti jednu moju neloyalnu djelatnost bilo prema Paveliću, bilo prema njemu, niti bilo prema

kome drugome, nego baš obratno, premda je mjesecima dugo bio u mome društvu. Milu Budaka je smetalo to, što sam samostalno vodio organizacije, štampu, propagandu i podržavao veze. On je govorio Paveliću, da 'navodno' ja sve radim i vodim, a njega za ništa ne pitam, da ispravno ne prosuđujem događaje

Dr. Mile Budak

time, što sam stalno odbijao užu povezanost s talijanskim fašizmom i njemačkim nacionalsocijalizmom. Osim toga stalno je isticao, da nisam položio zakletvu Paveliću, jer da mi kao 'koljenoviću' nije dovoljno biti Doglavnikom. On je prilično oštro kritizirao moje putovanje po Americi s autom. Ja nisam točno znao za ovu hajku, iako sam po koji put čuo koješta od **Dr. Stjepo Perića** i drugih. Nisam znao, da je to išlo tako

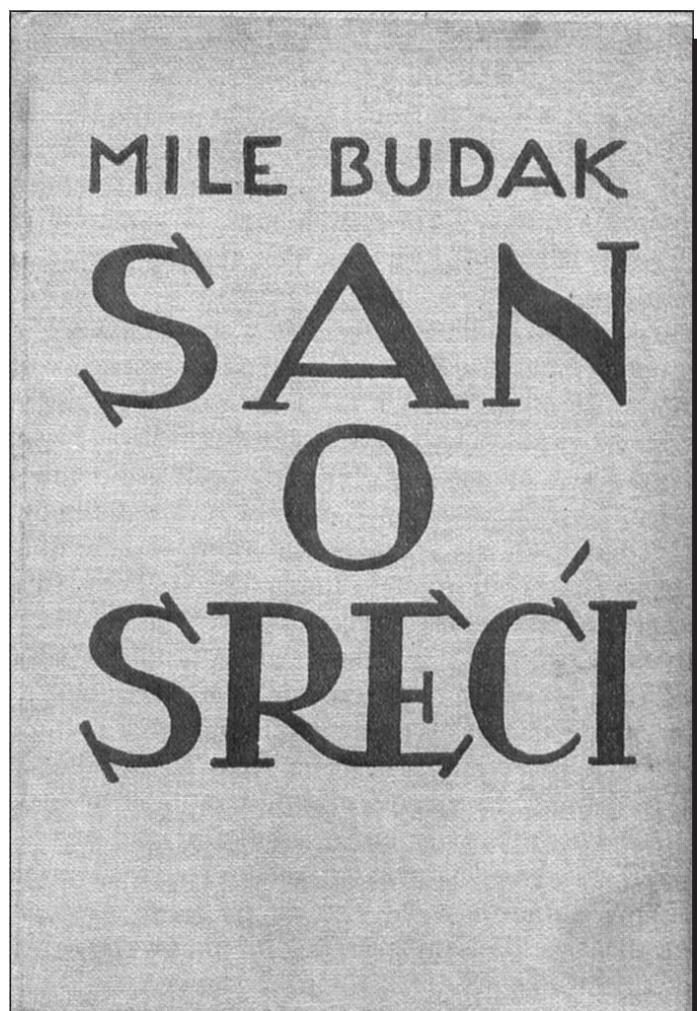
daleko, dok nisam dobio u ruke nakon povratka iz SAD koncem listopada, početkom studenoga 1934. Pavelićevu korespondenciju u kojoj sam našao i Budakova pisma, koja je pisao protiv mene»³⁷.

Bez sumnje se je Dr. Ante Pavelić složio s Budakovim pogledima na Dra Branimira Jelića, jer će Jelić biti ustvari udaljen od vodeće uloge u domobransko-ustaškom pokretu u svibnju 1934. Prema *Ustavu Ustaše, hrvatske revolucionarne organizacije*, izdanom polovicom 1932., vrhovna ustanova organizacije je Glavni Ustaški Stan, kome je na čelu Poglavnik. Uz Poglavnika, «Glavni ustaški stan sastoji se od Poglavnih pobočnika, koje imenuje i rješava dužnosti poglavnik, a imade ih najviše dvanaest»³⁸. Gustav Perčec i Dr. Branimir Jelić postali su odmah poglavnim pobočnicima. Perčec je bio izbačen iz pokreta koncem 1933. — kasnije ubijen u veljači 1935. — radi svoje ljubavnice Jelke Pogorelec, koja se je vratila u Jugoslaviju, postavši prije povratka jugoslavenskom uhodom. Kako već rekoh, Dr. Jelić je bio udaljen od vodeće uloge u pokretu u svibnju 1934., a da nikada nije formalno bio izbačen iz pokreta.

Poglavnik je Odredbom br. G. 22/34 od 30. ožujka 1934. reorganizirao Glavni Ustaški Stan, odnosno cijeli pokret. Ta važna odredba zapravo je nadopuna i izmjena Ustava, ali je ne posjedujemo u izvornom obliku, nego u sažetku Dra Bogdana Krizmana, koji glasi: «GUS je cjelokupno ustaško časništvo podijelio na tri skupine: 1. časništvo UHRO; 2. upravljični časnici i dočasnici hrvatske ustaške vojske; 3. vojni časnici i dočasnici hrvatske ustaške vojske. Dalje se kaže da poglavnici, zajedno s poglavnikom, sačinjavaju ustaško doglavničko vijeće koje na poziv poglavnika vijeća i vodi brigu o općim domovinskim pitanjima. Doglavnici su ujedno i članovi GUS-a, zajedno s poglavnim pobočnicima i ustaškim poklisarima, a imenuje ih i razrješava poglavnik na neodređeno vrijeme s tim da je njihov broj neodređen. Poglavnici i poklisari sačinjavaju s doglavnicima GUS, i po odredbi poglavnika imaju ustavom određene dužnosti, postavljaju se i razrješuju, a broj poglavnika određen je ustavom. Što vrijedi za poglavnice, to vrijedi i za poklisare, a osim toga njima se po odredbi poglavnika povjeravaju i posebne dužnosti zastupanja ustaške organizacije; uključeni su u ustavom određeni broj poglavnih pobočnika, osim onih poklisara koji su određeni da trajno zastupaju ustašku organizaciju u inozemstvu. Ustaški povjerenici su oni kojima GUS povjerava obavljanje pojedinih zadataka. Upravne poslove hrvatske ustaške vojske vode upravljični časnici i dočasnici, a to su upravni zapovjednici na čelu uprave područja (P.), odjelni upravitelji i njihovi namjesnici, koji stoje na čelu

uprave odjela (O.), pobočnici upravnih zapovjedništva, pobočnici odjelnih upravitelja, a među ustaške upravne dočasnice valja svrstati i ustaške nadglednike, nadpriglednike, priglednike i dopriglednike. Najviši su vojni časnici hrvatske ustaške vojske ratovoda, koji vodi sve ratne poslove ustaške vojske, nadvojškovoda koji zamjenjuje po potrebi ratovodu i vojskovođe koji su na čelu pojedinih vojski. Viši su časnici krilnik na čelu 'Krila', pukovnik na čelu pukovnije i četnici na čelu četa; niži su satnici na čelu satnija, natporučnici na čelu polusatnija i poručnici na čelu vodova. Časnički su pripravnici: zastavnici i časnički namjesnici, a dočasnici (viši i niži), od kojih su viši vodnici, dok su niži dovodni-ci, rojnici i dorojnici. Vrhovni zapovjednik sveukupnih ustaških vojnih sila, pokretnih i nepokretnih, jest poglavnik»³⁹.

Ta je odredba od 30. ožujka 1934. uspostavila dužnost poglavnih doglavnika, koji skupa s poglavnikom sačinjavaju doglavničko vijeće kao vrhovnu ustanovu pokreta. Na temelju te odredbe, bio je Dr. Mile Budak, Poglavnikovom odredbom br. G 32/34 od 6. svibnja 1934., imenovan poglavnim doglavnikom. Istoga dana Poglavnik je odredbom br. G 41/34. imenovan **Marka Došena**, «začasnim pročelnikom

ustaškog doglavnicičkog vijeća 'da time u ime hrvatske ustaške organizacije oda poštovanje najstarijem ustaškom borcu'»⁴⁰. Dr. Mile Budak i Marko Došen uz Pavelića od tada se smatraju vodećim ljudima ustaškog pokreta. To su ujedno i jedini doglavnici, imenovani prije 10. travnja 1941., i takvima su bili smatrani na početku Nezavisne Države Hrvatske.

Nekoliko dana prije atentata u Marseillesu, Pavelić je hitno pozvao Budaka iz Berlina u Bolognu. Budak je sa ženom **Ivkom** boravio u Bologni u hotelu Majestic, od 8. do 16. listopada 1934., odakle su se preselili u Turin, gdje su opet živjeli u zajedničkom kućanstvu s obitelji Dra Ante Pavelića⁴¹. Poglavnik i **Eugen Dido Kvaternik** bili su uhapšeni od Talijana, 18. listopada 1934⁴². Dr. Branimir Jelić napustio je Sjedinjene Američke Države 20. listopada 1934., stigao u Miinch 27. listopada, te otisao odmah u Turin. Bio je uhapšen 8. studenoga 1934. u vlaku, koji je vozio u pravcu San Remo, i odveden u isti zatvor u Turin, gdje su već bili Pavelić i Kvaternik. Jelić je bio prebačen iz turinskog zatvora na Lipare, 22. prosinca 1934., kamo su već svi ustaše iz logora bili prebačeni polovicom studenoga 1934.⁴³

Pavelić je imenovao poglavnog doglavnika Dra Milu Budaka zapovjednikom svih ustaških logora u Italiji, 10. siječnja 1935.⁴⁴ i na toj je dužnosti Budak ostao do početka veljače 1937., kada je Eugen Dido Kvaternik bio imenovan zapovjednikom logora na Liparima⁴⁵. Vjerojatno te dvije godine zapovjedništva na Liparima predstavljaju dvije najteže godine Budakova života. Budak se nije od početka uspio snaći na novom položaju. S jedne strane, izgleda, ponašao se je vrlo ponizno prema Talijanima i takav stav nastojao savjetovati Hrvatima logorašima, a, s druge strane, nije uspio rastumačiti Hrvatima logorašima objektivnu situaciju, u kojoj se nalaze, i zastupati pred Talijanima njihove opravdane želje.

Dr. Branimir Jelić bio je na Liparima od 22. prosinca 1934. do 28. veljače 1935. Budak je došao na Lipare oko 10. siječnja, te su on i Jelić bili zajedno na Liparima oko sedam tjedana. Dr. Jelić opisuje situaciju na Liparima kroz tih sedam tjedana Budakova zapovjedništva na sljedeći način:

«Ja sam rekao ljudima, da sam ja došao iz turinske tamnice, u kojoj leži Pavelić i Kvaternik i to utamničeni bez ikakovih povlastica, te da je Pavelić u nekoliko navrata u znak protesta poduzimao i posebne protestne mjere. To sam govorio osobito zbog toga, jer me je vrijedao nalog Budaka, da svi naši borci moraju pozdravljati talijanskog policajca Commodora **Contia**, koji je u dva navrata radi administrativnih poslova došao na Lipare.

NEZAVISNA HRVATSKA DRŽAVA

GODIŠNJAK

1 9 3 4

Hrvatski Domobran
11 West 42 St.
New York, N. Y.

Izdao i uredio: dr. Mile Budak

PLUG I BRANA HRVATU SU HRANA

A USTAŠA — TO MU JE OBRANA!

Nezavisna Hrvatska Država, godišnjak iz 1934., kojeg je uredio i objavio M. Budak

Ja sam govorio, da bi bila ludost, bilo što poduzeti, ali da se mi moramo držati, kao ponosni muževi i borci i u ovoj situaciji, jer iako nismo imali mogućnost za rad, već i samo naše zatočeništvo, bilo je rad za Hrvatsku. U ovakovim pak prilikama pozdravljati i ulagivati se našim tamničarima, ne bi bilo dostoјno hrvatskih boraca».

«Svakog dana Talijani su vršili kontrolu nad svakim pojedincem i ljudi su vidjeli, da je moje stanovište sprema Italije bilo ispravno i da smo mi u stvari bili njihovi internirci, pa da bi se i nama moglo dogoditi ono, što se je god. 1923. dogodilo crnogorskim borcima, koji su bili izručeni Jugoslaviji, nakon što su im Talijani godinama obećavali svaku pomoć za obnovljenje crnogorske države.

U to vrijeme bili su na Lipare dovedeni Budak i **Bzik**, pa se je pod Budakovim vodstvom organiziralo neko središte, koje je kontroliralo svakog pojedinca i počelo otvoreno voditi neku hajku protiv mene, jer da se ja ne držim linije i da sa svojim držanjem izazivam Italiju, koja da je naš najbolji prijatelj i koja da to sve čini zbog obsjene Beograda. Budak je prikazivao

svakom zgodom držanje Italije prema nama uzornim i propovijedao je javno, kako svakoga tko se slijepo ne pokorava treba likvidirati. Spomenuo sam, da se ja u pitanju logora nisam htio miješati, jer nisam bio vojnik, a osim toga meni se nije dopadalo onda u logoru vladajuća deviza 'bumo ga strelili' kojom se prijetilo svakome, tko se usudio misliti svojom glavom i nije htio biti samo puko slijepo oruđe».

«Ovo nezadovoljstvo ljudi u logoru na Liparima poprimilo je više puta i vidan oblik time, što su na primjer na političkim predavanjima, koja sam držao ja, bili svi, a na predavanjima, koja su držali Budakovi pristaše, bilo je sasvim obratno. Kad je jednom, prigodom nastupa, zapovednik **Dabiša** bojnik **Stjepan Tomičić** dao nalog na pozdrav 'Na desno!' gdje se je nalazio Budak, a ja sam se slučajno nalazio na lijevo, svi su kao na zapovijed, okrenuli glavu na lijevu stranu. Time su izrazili negodovanje spram Budakovog sistema, a dakako izazvali Budakov bijes. Ja pak sa svoje strane nisam ni jednom riječju nikada kritizirao

Budaka, jer sam bio svijestan, da bi to moglo dovesti do strašnog obračunavanja, koje su Talijani onda mogli iskoristiti, da opravdaju svoju prevaru izvršenu nad nama».

«Moj boravak na Liparima bio je Budaku veoma neugodan, jer — iako se ja nisam miješao ni u šta, sama moja prisutnost bijaše dovoljna, da kontrolira bilo kakvu neugodnu akciju sa strane Budaka i njegovih ljudi, a svima je bilo poznato, da je logor kao takav bio u ogromnoj većini sa mnom.

Nu uza sve moje pasivno držanje, jednom se je zgodom u našem manjem krugu raspravljalo, što nam je činiti u slučaju, ako nas Talijani pokušaju staviti na brod i predati Jugoslaviji.

U tom, dakle, uskom krugu rekoh ja, da sam već o tome razmišljao, te da smatram, da trebamo već una-

prijed učiniti neke predradnje. Tako smo onda nau-mili, da bismo u tom slučaju odmah učinili prepad na karabinjere, zauzeli vlast na otoku u naše ruke, proglašili na Liparima Hrvatsku Državu i, ako koji talijanski brod otvorí na naše položaje vatru, da ćemo silom pred sobom voditi talijansko pučanstvo, pa da tako

Talijani najprije pobiju Talijane, a onda nakon borbe s nama i nas. Rekoh da će ovakav naš nastup koristiti i Hrvatskoj, da dode do svoje slobode i Hrvati će tako postati uzorom svima onima, koji ljube svoju domovinu, svoju slobodu, i koji se nje ni po kakvu cijenu odreći ne će.

Ali, eto ovaj razgovor tajnom ostao nije, iako se to govorilo u uskom krugu. Vijest o tome proširila se po čitavom logoru. Posljedice toga ukazaše se brzo. Talijani su me pozvali i to tobože na neki razgovor u Milazzo. Oni su pod nekom izlikom zatražili, da ih o nečem sasma desetom izvijestim.

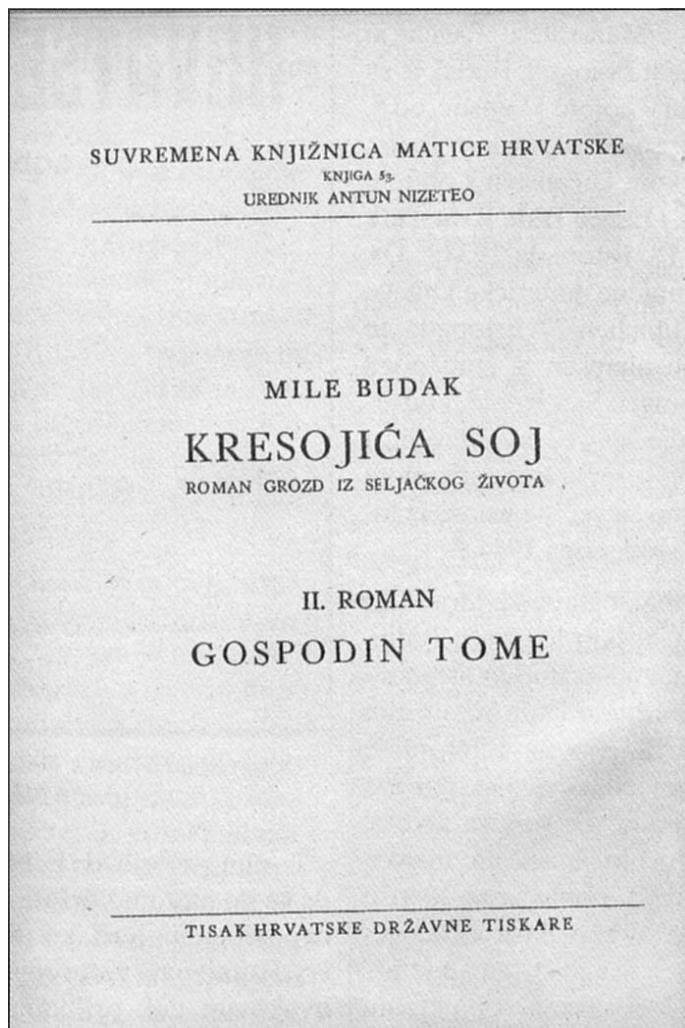
Zanimljivo je ustaviti, da je čitav logor to prozreo i odmah uvidio, da u ovom pozivu za mene leži neka zasjeda. Štaviše odmah se naslu-

tilo, da je to bilo Budakovo maslo i da je on sa Talijanima tu zamku tj. razgovor pripremio, kako bi se mene riješio na Liparima u tom našem logoru.

Kada sam dakle dana 28. veljače 1935. stupio na brod u luci, svi su se naši našli na obroncima tvrđave, a i u samoj luci, da me pozdrave, mnogi osjećajući, da me nikada više vidjeti ne će»⁴⁶.

Citirao sam opširno ovo Jelićevu svjedočanstvo, jer se ono u bitnosti podudara s opisom situacije na Liparima, kako je vidi na temelju arhivskog gradiva povjesničar **Dr. James Sadkovich**⁴⁷.

Odlaskom Jelića s Lipara, situacija se nije promjenila. Nezadovoljstvo s Budakovim zapovedništvom se nastavilo. U rujnu 1935. 26 ustaša nezadovoljnika, pod vodstvom **Stanka Hranilovića**, bilo je premješteno iz ustaškog logora u gradu Lipari,

u malo mjesto Canneto na istom otoku⁴⁸. Bilo je i drugih premještaja, koja ovdje nije potrebno navoditi. Budak je početkom veljače 1936. zatražio, da bude razriješen zapovjedništva logora, ali ni Pavelić ni Talijani nisu to odobrili⁴⁹. Izgleda, da je Budaku bilo dozvoljeno posjetiti Pavelića u torinskom zatvoru u veljači 1936., jer Budak i Pavelić pišu iz Turina pismo **Nikoli Zeliću** (Ciki), Budakovom zamjeniku u zapovjedništvu logora na Liparima, 26. veljače 1936. Pismo je nosio iz Turina na Lipare talijanski novinar Oscar Randi⁵⁰.

Budak je i dalje nastojao, da bude razriješen dužnosti zapovjednika logora, ali je Pavelić to ustrajno odbijao, iako su Talijani bili skloni udovoljiti Budakovoj želji, polovicom svibnja 1936., i dozvoliti mu, da se preseli svojoj ženi Ivki u Turin, koja je živjela u Pavelićevu obitelji. Izgleda, da je ovo Pavelićovo odbijanje Budakovog preseljenja u Turin prouzročilo teški sukob između Ivke Budak i Pavelićeve žene Mare. Radi toga je koncem lipnja ili početkom srpnja 1936. Ivka Budak bila preseljena u grad Messinu na Siciliju, gdje ju je njezin muž mogao često posjećivati iz Lipara⁵¹.

Konačno je Budak bio zamijenjen Eugenom Didom Kvaternikom, kao zapovjednikom logora na Liparima, početkom veljače 1937., kako smo već vidjeli. Izgleda, da se je ta promjena u zapovjedništvu logora dogodila u prisutnosti samog Pavelića, jer su on i Conti posjetili Siciliju u veljači 1937., da bi umirili nezadovoljnike u logoru⁵². Čini se, to je ujedno bio i posljednji sastanak Budaka i Pavelića u izbjeglištvu.

Smjenjivanjem Budaka sa zapovjedništva logora u Liparima, prestaje njegov politički rad u izbjeglištvu. Izgleda, da od tada do svog povratka u domovinu, Budak nema osobnog dodira s Drom Antonom Pavelićem, koji od 22. travnja 1937. živi u Sieni pod strogom talijanskim kontrolom⁵³.

Budak se je u veljači 1937. preselio u Messinu k svojoj ženi Ivki i počeo se baviti književnim radom. U travnju 1937. Mile i Ivka Budak bili su preseljeni u Salerno kod Napulja, gdje borave do povratka u domovinu. U tome razdoblju od veljače 1937. do srpnja 1938. nastaju Budakova književna djela: *Ognjište*, *Na vulkanima*, i treći i četvrti dio romana *Rascvjetana trešnja*⁵⁴.

Poslije podpisa talijansko-jugoslavenskog ugovora o prijateljstvu, 25. ožujka 1937. nastali su teški dani za ustaše u Italiji. Bili su izloženi lošem talijanskom postupku i jugoslavenskim obećanjima, da im se neće ništa dogoditi, ako se povrate u domovinu. Vraćanja su počela već tokom 1937. i do 26. rujna 1938., prema izvještaju **Vladete Milićevića**, jugoslavenskog predstavnika u Rimu, zaduženog za ustaše, povratilo se je u domovinu 161 ustaških izbjeglica⁵⁵.

U takvoj situaciji i Dr. Mile Budak se je odlučio na povratak u domovinu. Prema **Stojadinovićevim** uputama, Vladeta Milićević imao je prvi višesatni razgovor s Budakom, bez sumnje u Salernu, 10. ožujka

Najpopularniji hrvatski književnik

1938. Na tom sastanku Budak reče, da će se «povratiti u zemlju za koji mesec, čim bude uredio svoje privatne stvari, kao i kod svojih prijatelja i Zagrebčana bude našao zgodan momenat. On misli da će to biti kroz tri-četiri najdalje meseca». Budak je tražio, da se dozvoli posjet u Italiji njegovog prijatelja, zagrebačkog trgovca, **Ivana Wernera** — zagrebačkog gradonačelnika za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske — i njegova sinovca, Dra Mile Budaka, zagrebačkog liječnika, radi sređivanja materijalnih prilika. Budak je također tražio, da se ne zabrani izlaženje njegova romana *Ognjište*, koje je tada bilo u tisku kod Matice Hrvatske⁵⁶.

Werner je posjetio Budaka u Salernu. Budak se sjeća: «Došao je, ako se ne varam, polovicom travnja, jednog petka pred podne, nenajavljen i još neočekivan s moje i Ivkine strane. Nekoliko smo sati mirno priopredali i dogovorili smo se odmah o najglavnijem kao da smo slutili, da nećemo imati dugo vremena na razpolaganje. U četiri sata poslije podne nastupile su neprilike, kojima on nije bio kriv, a koje ja nisam ni-

kako mogao predviđati. Moradosmo se naglo razstati»⁵⁷. Nemamo podataka, je li Budaka u Salernu posjetio njegov sinovac, liječnik Dr. Mile Budak. Budakovo *Ognjište* izišlo je u Zagrebu početkom proljeća 1938. i Budak je imao prilike u Salernu pročitati prvi prikaz i kritiku *Ognjišta*, objavljenu anonimno u tjedniku *Nezavisna Hrvatska Država* (Pittsburgh), VI., 22., 28. svibnja 1938., pod naslovom, «Jedan roman o potlačenoj Hrvatskoj», izgleda iz pera književnika Jure Pavičića⁵⁸.

U izvještaju od 25. ožujka 1938., Milićević javlja Stojadinoviću: «da se pitanje povratka Dr. Budaka razvija po već utvrđenom planu» i dodaje: «Međuvremeno sam ispitao stvari u pogledu odnosa između Dr. Budaka i Dr. Pavelića i utvrdio sam sa mnogo indicija, da su odnosi još od ranije ohladneli i da Dr. Budak ne dozvoljava terorističku akciju i razilazio se sa Dr. Pavelićem na više tačaka, pa su se i njihove žene još dok su bili zajedno u Torinu posvađale»⁵⁹.

Milićević je imao drugi višesatni razgovor s Budakom u Salernu, na 23. travnja, te izvješće: «Inače Dr. Budak me je ovoga puta uveravao da je odlučan u svojoj odluci da se povrati u zemlju čim pre i to namerava da krene između 15. juna i 15. jula, što zavisi od njegovog sinovca liječnika Dra Mile Budaka, koji treba da mu pripremi stan i uredi druga materijalna pitanja». Milićević dalje javlja: «ovog puta naglašavao je Budak u jednom malo pojačanom tonu svoje razilaženje sa Dr. Pavelićem, premda ja nisam namerno htio ovo pitanje da diram. On uopšte ne traži sastanak sa Dr. Pavelićem i vidim da ne pokušava da sa ovim dođe u pismenu vezu preko italijanskih vlasti, kako to mnogi drugi pokušavaju». Budak je također obećao Milićeviću, da će njegov sin Zvonko, koji je u Sjedinjenim Američkim Državama, doći u domovinu odmah poslije njegovog povratka⁶⁰.

Na svoj zahtjev, Budak je bio od Talijana doveden iz Salerna u Rim 13. svibnja, gdje im je saopćio, «da je doneo čvrstu odluku da se povrati u zemlju». Ettore Conti zapitao je tada Budaka: «da li treba šta reći Paveliću, kada ga bude video, a na ovo je Dr. Budak odgovorio: da radi kako želi, jer on neće pitati Dr. Pavelića za savet u ovom svom krupnom koraku, koji je u njegovoj svesti potpuno sazreo, dok ga sa Dr. Pavelićem dele pet godina provedenih u emigraciji, jer ne želi da snosi pred istorijom odgovornost za počinjene greške a u kojima nije mogao imati ni trun odgovornosti pošto nikada nije bio zapitan, već je Pavelić radio na svoju ruku». Milićević dodaje: «Ipak dogovoren je, da se Dr. Paveliću saopšti, koliko radi utiska i potrebnog efekta, ali tek kada bude Dr. Budak u Zagrebu, kako Pavelić ne bi pokušao da preko prijatelja, u koliko ih još ima, pokvari efekat povratka Dr. Bu-

daka i stvoriti mu težu situaciju u Zagrebu». Očito Milićević je bio prisutan Budakovom razgovoru s Talijanima i imao prilike: «da duže razgovaram sa Dr. Budakom u Rimu». Budak je odlučio, «da se povrati krajem juna ili prvih dana jula, jer mora da sačeka da mu djevojčica **Grozda** završi školu u Salernu, a zatim i da mu sinovac liječnik **Dr. Mile Budak**, koga iščekuje ovih dana sredi njegove privatne stvari u Zagrebu. Umolio me je, da se odobri njegovoj čerci učenici Nedi Budak, koja se nalazi na školovanju u

Budak s kćerkom Grozdom, ubijenom u svibnju 1945.

Grazu, pasavan za povratak u zemlju i da joj konsulat izda tek kada se ova sama, a po njegovoj naredbi, javi Konsulatu u Gracu. Zatim, da se odobri našem Poslanstvu u Vašingtonu izdavanje pasoša za sina Zvonka Budaka, koji će važiti za povratak u zemlju, kao i produženje vojnog roka kao đaku»⁶¹.

Milićević je doznao od Contija, da će Stojadinović stići u Veneciju na sastanak s talijanskim ministrom vanjskih poslova, grofom **Cianom**, 15. lipnja. Milićević obavješće Stojadinovića, da je nedavno dobio poruku od Budaka, da se priprema na povratak «za prve dane jula», te dodaje: «Naime, došao sam na ideju, u koliko Vi, Gospodine Pretsedniče, smatraste da je

oportuno i u Vašim intencijama, da prilikom Vašeg dolaska u Veneciju uredim na jedan taktičan način da se obavi jedan diskretan sastanak, a po izjavljenoj želji Dr. Budaka, jer sam uveren da bi Vaša genijalna ličnost u mnogome doprinela da povratak Dr. Budaka u zemlju bude stvarno od opšte koristi... Naravno, ja sada samo postavljam predlog, dok bih ja morao, a po primljenom odobrenju, da sprovedem na vrlo taktičan način sve kako bi sam Dr. Budak zaželio ovaj susret u cilju da se Vami zahvali na zauzimanju...»⁶².

Milićević je, očito po Stojadinovićevom odobrenju, organizirao sastanak Budaka sa Stojadinovićem u Villa d'Este, na jezeru Como u Italiji. Tri godine kasnije, Milićević se sjeća tog susreta: «Po želji dr. Budaka odveo sam ovoga pre povratka kod Dr. M. Stojadinovića, koji je u to vreme boravio na jezeru Komo. On mi je pričao da g. Dr. Stojadinović traži od njega da povede akciju po povratku u zemlju protiv Pavelića i da okupi sve frankovce oko sebe na bazi saradnje sa Beogradom, kao i da utiče na Gospodina Dr. Mačeka na saradnju sa Srbima jer se dr. Budak hvalio velikim prijateljstvom Gospodina Dr. Mačeka iz ranijih vremena, kada su zajedno saradivali pre njegova bekstva iz zemlje»⁶³.

IV.

Budak se je sa ženom Ivkom povratio u Zagreb 6. srpnja 1938. Bilo je to veliko iznenađenje, posebice za nacionalistički orientiranu hrvatsku mladež. To je iznenađenje, vjerojatno, najbolje izrazila mlada hrvatska pjesnikinja **Vjera Korskv** (rođena 18. siječnja 1919.) u pjesmi: «*Povratak starih ratnika*»⁶⁴ koja glasi u cijelosti:

Vraćamo se — no nemojte nas osudit, / mi smo danas samo rukovet slomljenih sjena. / Zaboravite ono, što klicasmo odlazeći, / ponizno danas priznajemo: bitka je izgubljena. // Vinuli smo se nad oblake realnog neba / u proljetnom cvatu najljepših poleta. / Jedne su nas burne noći našli / slomljenih krila podno najnižih goleta. // I nemojte misliti, da smo vam lagali, / iako vam donijeli / nijesmo obećavanu pobjedu. / Ništa ne boli više raspršenu

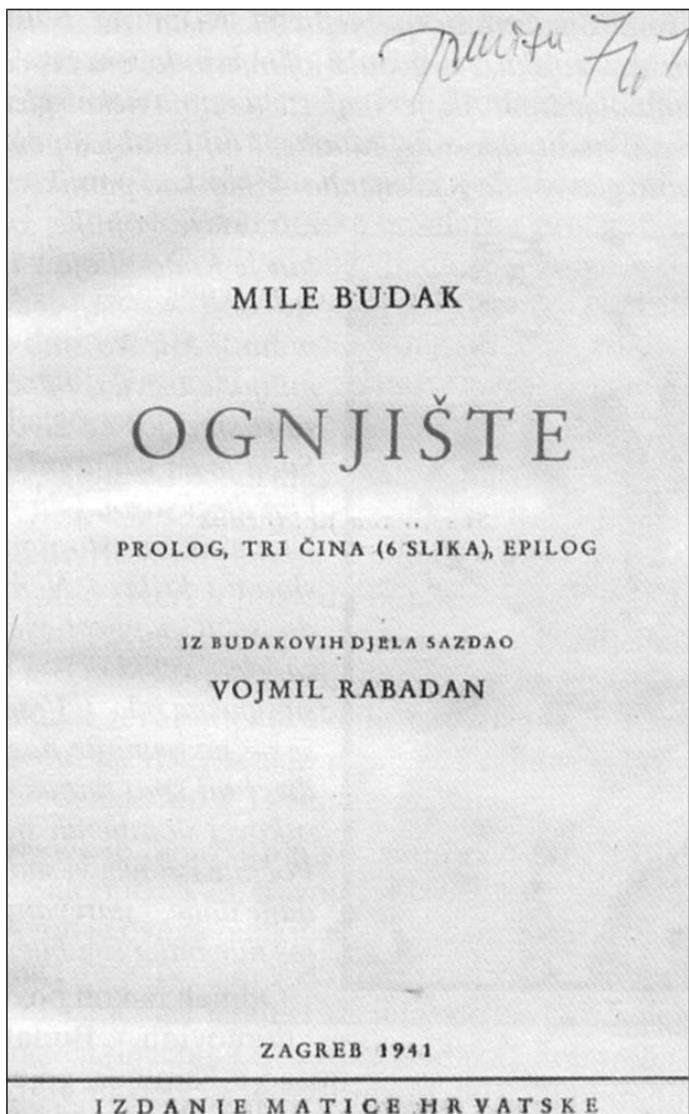
Budak u bolnici nakon atentata

vojsku, / neg kada joj mjesto lovora braća dobacuju objedu. // Ali, jer ipak ste u nama nekoć gledali / najveću nadu, apostole, ratnike, / mi i sad još ponosno dižemo glave, / da nas cijenite — bar kao patnike. // Za nas, stare vojnike, odsviran je konac boja / i mir, što boli ko najveća sramota. / Mi, što smo htjeli milijune oživjet, / doživjeli smrt smo još za života. // Sada je na vama mladima i na djeci vašoj, / da se dovinete onom, što nama je slomilo krila. / Nemojte, da se u povijest vjekova zapise: / veliki oci — djeca su sićušna bila. // Vraćamo se — ne nemojte nas osudit, / mi smo danas samo rukovet slomljenih sjena. / Počnite iznova, vi sada padajte dalje, / stari vam vele: još nije bitka izgubljena.

Odmah nakon povratka u domovinu, Budak je otisao u Kupinec, gdje se je kod **Dra Mačeka** zadržao cijeli dan. Budak je i kasnije, u kolovozu i rujnu 1938., razgovarao s Mačekom. Deset godina kasnije Maček se sjeća tih razgovora:

«Sa pokojnim dr. Milom Budakom bio sam osobni prijatelj, a od proglašenja Aleksandrove diktature bio je moj politički saradnik, ne samo do svog odlaska u inozemstvo god. 1933., nego i nakon njegovog povratka u domovinu u srpnju 1938.

Čim se je naime vratio u domovinu odmah, drugi ili treći dan, došao je k meni u Kupinec, gdje smo proboravili zajedno cijeli dan. Rekao mi je, da je ispravna jedina politika, koju vodi HSS u domovini, a naročito je podvlačio, kako se ne može od Talijana očekivati ništa dobro obzirom na njihove namjere u pogledu naše Dalmacije i našega mora. Nakon mjesec dana, nekako u polovici kolovoza, došao je ponovno do mene, pa sam mogao ustanoviti, da se u njegovom mišljenju nije ništa promijenilo. U mjesecu ali rujnu iste godine, kada je Hitler tražio od Čehoslovačke Sudetsko područje, nalazio sam se u Rogaškoj Slatini na liječenju, bane jednog dana k meni dr. Mile Budak, pa će bez ikakova uvoda ovako: Ti vidiš, da smo pred velikim svjetskim sukobom. Rat je neizbjegliv. Mi Hrvati ne smijemo voditi takovu politiku, da pri svršetku rata i opet budemo na strani pobijedenih. I zato je sada skrajnji čas, da se jasno i otvoreno posta-

vimo na stranu Osovine' (tj. na stranu Njemačke i Italije).

Ja sam mu odgovorio da i ja vjerujem da će doći, žalibože do oružanog sukoba, ali da nikako ne dijelim njegovo mišljenje, da će Osovina pobijediti nego se usuđujem vjerovati baš protivno od toga. Možda je to vjerovanje, rekoh rezultat moje želje jer sam, čitajući Hitlerov 'Mein Kampf' dobio jasnu sliku, što čeka sve male narode pa naravno i Hrvate, ako pobijedi Hitler i njegov satelit Mussolini.

'Kad je to tvoje uvjerenje', reče Budak, 'tu se onda ne da ništa učiniti. Mi idemo svojim putem'.

To je bio zadnji puta, što smo razgovarali⁶⁵.

Treći sastanak Budaka s Mačekom bio je desetak dana prije münchenske konferencije velike četvorice (**Chamberlain, Daladier, Hitler i Mussolini**), koja je održana 29. rujna 1938. Velika četvorica predali su tada Njemačkoj Sudetsko Područje, koje je do tada bilo dio Čeho-Slovačke. Budak je tada predlagao, da se hrvatsko pitanje iznese pred veliku četvoricu⁶⁵.

Bilješke:

- ³⁷ Dr. Branimir Jelić, «Političke uspomene od jeseni 1923. do proljeća 1948.», u Jere Jareb, uredio i napisao, *Političke uspomene i rad Dra Branimira Jelića* (Cleveland: Izdavač Mirko Šamija, 1982.), 111-112. Izvorno je to Dr. Jelić objavio u mjesечноj novini *Hrvatska Država* (Miinchlen), VII., br. 79.-80., kolovoz-rujan 1961.
- ³⁸ Ustav Ustaše, *hrvatske revolucionarne organizacije*. Tisak i naklada Glavnog ustaškog stana 1932 god. To je mala brošura džepnog formata, koja ima skupa s omotom 8 nepaginiranih stranica.
- ³⁹ Krizman, *Ante Pavelić...*, nav. dj., 150-152. Originali navedenih Poglavnikovih odredaba pohranjeni su sada u Vojnoistorijskom Institutu u Beogradu, pod signaturom: NDH, Kut. 85.
- ⁴⁰ *Isto*, 150.
- ⁴¹ James J. Sadkovich, *Italian Support for Croatians Separatism, 1927-1937* (New York: Garland Publishing, Inc., 1987.), 254 i «Zapisnik saslušanja M. Budaka...», Krizman, *isto*, 159.
- ⁴² Sadkovich, *isto*, 236.
- ⁴³ Isto, 252-254 i 425, bilj. 126.
- ⁴⁴ Poglavnika odredba od 10. I. 1935., objavljena je u cijelosti u Krizman: *Ante Pavelić...*, nav. dj., 194.
- ⁴⁵ Sadkovich, *nav. dj.*, 272 i 438, bilj. 102.
- ⁴⁶ Jelić, «Političke uspomene...», *nav. dj.*, 113-115.
- ⁴⁷ Sadkovich, *nav. dj.*, 269-290. Sadkovich je upotrebo gradivo sačuvano od Ercole Contija, koje se čuva u talijanskom centralnom arhivu pod signaturom: ACS, FC. U tom je gradivu sačuvano oko 30 Budakovih pisama, upućenih Contiju ili Paveliću od ožujka 1935. do veljače 1937.
- ⁴⁸ Sadkovich, *isto*, 270-271. To preseljenje detaljno je naredeno Poglavnikom Odredbom od 12. VIII. 1935., koju u cijelosti donosi, prema Ustaškoj pismohrani, Krizman, *Ante Pavelić...*, *nav. dj.*, 199-200.
- ⁴⁹ Sadkovich, *isto*, 271.
- ⁵⁰ Isto, 286 i 444, bilj. 157.
- ⁵¹ *Isto*, 271-272 i 280.
- ⁵² *Isto*, 289.
- ⁵³ U Contijevoj gradi nalazi se i pismo, koje je Velebitski uputio Paveliću, 24. veljače 1937. Ako se pod Velebitskim krije Budak, to je možda posljednje Budakovo pismo Paveliću za vrijeme Budakovog političkog izbjeglištva. Također je otvoreno pitanje, je li to pismo Conti uzaptio, a da ga uopće nije prosljedio Paveliću. Sadkovich, *isto*, 289 i 446, bilj. 177.
- ⁵⁴ Tomicić, *nav. dj.*
- ⁵⁵ Vladeta Milićevići predsjedniku vlade Dru Milanu Stojadinoviću, Rim, 26. IX. 1938., u Dr. Ljubo Boban, *Nekoliko izvještaja o povratku Mile Budaka iz emigracije (1938)*, posebni otisak iz *Zbornik Historijskog Instituta Slavonije* (Slavonski Brod), sv. 7-8. (1970.), 522-523.
- ⁵⁶ Milićevići Stojadinoviću, Rim, 14. III. 1934., u Boban, *isto*, 510-514, citat 511.
- ⁵⁷ Mile Budak, «Čovjek i prijatelj: Uspomeni Ivana Werner», *Hrvatski Narod* (Zagreb), VI., 1073., 2. VII. 1944.
- ⁵⁸ Tomicić, *nav. dj.*
- ⁵⁹ Boban, *nav. dj.*, 515-516. Bez sumnje Milićevićev informator o odnosima Budaka s Pavelićem bio je Ettore Conti.
- ⁶⁰ Milićevići Stojadinoviću, Rim, 27. IV. 1938., *isto*, 516-1518, citati 517.
- ⁶¹ Milićevići Stojadinoviću, Rim, 17. V. 1938., *isto*, 518-520, citati 518 i 520.
- ⁶² Milićevići Stojadinoviću, Rim, 29. V. 1938., *isto*, 521.
- ⁶³ «Referat Vladete Milićevića o ustaškoj emigraciji. Gospodinu Predsedniku Ministarskog Saveta Kraljevine Jugoslavije generalu Dušanu Simoviću, London 15. jula 1941. godine », Krizman, *Ustaše i Treći Reich*, knjiga 2, 385, cijeli referat, 377-394. Vladeta Milićevići, *Der Konigsmord von Marseille* (Bad Godesberg: Hohwacht, 1959.). 99 i englesko izdanje, *A King Dies in Marseilles* (Bad Godesberg: Hohwacht, 1959.), 99. Krizman, *Ante Pavelić...*, *nav. dj.*, 308. O sastanku Budak-Stojadinović doznao je i Dr. Juraj Krnjević, te je o tome odmah pisao, valjda u tjedniku *Hrvatski Glas*, koji je izlazio u Winnipegu, Kanada. Krnjević je odgovorila *Nezavisna Hrvatska Država* (Pittsburgh), VI., 25., 19. VI. 1938., pod naslovom, «Kreketanje ženevskog žabca».
- ⁶⁴ Marko Čović, uredio, *Lirika hrvatskih sveučilištaraca* (Zagreb: Sveučilišni Pododbor Matice Hrvatske, 1939.), 57-58. Marko Čović, *Nejugoslavenska...*, *nav. dj.*, 263, piše: «Budak je oštro reagirao na tu pjesmu. Govorio mi je: 'Vratili smo se i vraćamo se, ali bitka — nije izgubljena!».
- ⁶⁵ Dr. Vladko Maček, «U oči 10. Travnja», *Hrvatski Glas* (Winnipeg, Kanada), br. 13., 30. III. 1948. Članak je bio u cijelosti prenesen u polumjesečnoj novini *Hrvatska* (Buenos Aires), br. 9./1948., i citiram ga prema toj novini. Budakov razgovor s Mačekom u srpnju 1938. bio je zabilježen pozitivno i u tjedniku *Nezavisna Hrvatska Država* (Pittsburgh), VII., br. 31., 30. VII. 1938. i br. 32., 6. VIII. 1938.

(nastavit će se)

JE LI BUDAK IKAD IZGOVORIO "SRBE NA VRBE"?

Da opravdaju zločin svojih duhovnih predvodnika, jugoslavenski komunisti ne puštaju na miru ni mrtvoga **Milu Budaka**. Posebno su se posljednjih nekoliko mjeseci osobitom mržnjom okomili na nj, šireći o njemu svakovrsne laži. U tome im pomaže i sadašnja hrvatska državna vlast. Da ga što više kompromitiraju u domaćoj i inozemnoj javnosti, između ostalog, manipuliraju njegovim stihom "Bjež'te, psine, preko Drine!", lažno ga tumačeći, i tvrde da je u svom govoru u Varaždinu 26. svibnja 1941. upotrijebio krilaticu "Srbe - na vrbe!". Na žalost, ovim njihovim lažima nasjedaju i mnogi pošteni ljudi, pa prihvaćaju te izmišljotine. Tako se i u apelu hrvatskih intelektualaca iz kolovoza ove godine, objavljenom u "Političkom zatvoreniku" br. 150., kojim se zahtijeva obnova političkih kaznenih postupaka vođenih u vrijeme "komunističke i drugih totalitarističkih vlasti", tvrdi, da je Budak zaista navedene zgode izgovorio "Srbe - na vrbe!". Zbog toga je potrebno ove činjenice rasvijetliti i ustavoviti istinu.

Budak nije mrzio Srbe

Budak je bio bezuvjetno za uspostavu slobodne i nezavisne hrvatske države na cijelome hrvatskom povijesnom i narodnom prostoru i za rušenje Jugoslavije kao protuprirodne i protupovijesne tvorevine. Od toga nikada u njegovu životu nije bilo odstupanja. To je bio njegov životni credo. To je istaknuo i u jednome svom članku u veljači 1939.: "Jedini nam je cilj – sloboda, blagostanje i zadovoljstvo našeg hrvatskog naroda. Tko nam se na tom putu ispriječi, naš je neprijatelj i mi njegov, bez ikakva obzira, da li je građanin ili seljak, da li je član ove ili one ili nijedne stranke ili grupe"(1). No, u svom radu ni prema tim političkim neprijateljima, ili bolje rečeno političkim protivnicima, nikada nije prelazio granice ljudskosti. Političko suprostavljanje nije se u njega pretvaralo u mržnju prema čovjeku drugčijega svjetonazora, vjere ili naroda. To izričito tvrdi u lipnju 1939.: "Na mržnji – bilo

Piše:

Ivan GABELICA

prema kome ne gradimo ni svojih narodnih prava i zahtjeva niti svoje narodne snage. Mi nijesmo mrzili nikada svojih protivnika"(2).

Istinitost ove tvrdnje mogla bi se dokazati mnoštvom primjera iz njegova života. On nije mrzio Srbe. Potvrdu za to pruža nam njegovo čitavo književno stvaralaštvo. U umjetničkim dijelima izlaze na vidjelo najdublje tajne umjetničke duše. Budak je u prvom redu umjetnik, u čijim se književnim djelima zrcali sva njegova duša. U tim djelima uz poštene i nepoštene Hrvate susrećemo, makar i epizodne, i likove poštenih i nepoštenih Srba. To proizlazi i iz njegovih pisama i političkih tekstova. Govoreći o odnosu prema

Svetozaru Pribićeviću i Srbima, on je 27. ožujka 1933., dakle u vrijeme kada je već položio ustašku prisegu, u pismu **Augustu Košutiću** naveo: "... mi (ustaše - op. I.G.) nipošto ne moramo, a niti ne kanimo počiniti prema njemu (Pribićeviću . op. I.G.) odnosno prema našim Srbima felonije (zločina - op.I.G.), budući da se ne da ni zamisliti seljačka država, u kojoj svaki pošteni seljak ne bi mogao biti zadovoljan"(3). Podrazumijeva se, da je pošteni seljak lojalan svojoj domovini, dakle hrvatskoj državi.

Ističući nepokolebljivu volju hrvatskoga naroda za uspostavom nezavisne hrvatske države, u svom djelu "Hrvatski narod u borbi za samostalnu i nezavisnu hrvatsku državu", napisanom 1933., a objavljenom u SAD-u 1934., poručio je Srbima: "Mi hoćemo da se razidemo, ali ne ćemo da vam ostavimo na rabošu išta, što biste vi nama mogli u dalekim pokoljenjima pamtit! Mi ćemo ipak biti susjadi i u našoj će državi Hrvatskoj biti nešto Srba. Mi hoćemo, da oni ne budu ozlojeđeni, ni uvrijedjeni ni poniženi s naše strane. Oni moraju u toj državi Hrvatskoj biti posve zadovoljni baš kao i mi Hrvati"(4). Za uzvrat od njih ništa nije tražio, nego "da budu pošteni državljeni" i da Hrvatskoj, "koja je sada i njihova domovina, uživate onu ljubav, koju je ona njima iskazala, kada ih je primila"(5). Bez obzira što je srpska vlast počivala na glasovima, dakle na pristanku, gotovo cijelog srpskog naroda, koji je zbog toga politički i moralno odgovoran za nebrojena zlodjela, što ih je ta vlast nanijela hrvatskomu narodu, pa i osobno samom Budaku, velikodušnija i poštenija poruka nije im se mogla uputiti s hrvatske strane. Unatoč svemu tomu, ni u samome ustaškom novinarstvu nije se za ta zlodjela optuživalo i napadalo cijeli srpski narod. U pravilu se je napadalo Beograd, kao simbol nasilja i protuhrvatske vladavine, i ponekad Srbiju i Srbijance.

Upravo u isto vrijeme, dok je Budak iznosio svoje poglede o hrvatsko-srpskim odnosima, dakle 1933. i 1934.,

Dr. Mile Budak

objavljena je njegova ustaška koračnica, posvećena dr. Anti Paveliću, u kojoj se nalazi i stih "Bježte, psine, preko Drine!" U njoj se nigdje ne spominje ni Beograd ni Srbija ni srpski narod, pa nije ni izričito navedeno na što se sporni stih odnosi, ali je očito, da se odnosi na jedan od tih pojmove. S obzirom na iznesena Budakova stajališta i na rječnik tadašnje ustaške promidžbe, isključena je mogućnost, da se on odnosi na srpski narod. Može se odnositi samo na jugoslavenski državni aparat (vojsku, oružništvo, redarstvo, činovništvo i sl.), koji je mahom dolazio iz Srbije i, preplavivši hrvatske zemlje, terorizirao hrvatski narod. Zar nije i Stjepan Radić više puta zahtijevao, da taj aparat napusti Hrvatsku, kako bi hrvatski narod mogao izvršavati svoja suverena prava? Zanimljivo je spomenuti, da su Srbijanci zbog svoje hegemonije i nasilja vlasti bili omrznuti i među vojvodanskim Srbima, koji su zato pjevali: "Kupio sam konja vranca,/ Da dočekam Srbijanca.../ A prodat ču četir' vranca,/ Da oteram Srbijanca..."(6). Budakov sporni stih izražava onu istu misao, koja je sadržana u mnogobrojnim Radićevim zahtjevima i u pjesmi vojvodanskih Srba. On se, dakle, isključivo odnosi na jugoslavenski državni aparat, koji je potekao iz Srbije, u krajnjem slučaju na Srbijance. Prema tome, u njemu nema ništa nemoralna, jer svaki zasužnjeni narod ima pravo zahtijevati, da okupator napusti njegovu domovinu, pa i silom ga protjerati, ako zatreba.

Nepouzdani svjedoci

Prema prof. Vinku Nikoliću, dr. Mate Frkoviću mu je posvjedočio, da je Budak u govoru u Varaždinu 26. svibnja 1941. izrekao krilaticu "Srbe - na vrbe!". Frković je u to vrijeme bio ustaški stožernik u Varaždinu, pa njegovu izjavu valja uzeti vrlo ozbiljno. Ali dr. Mate Šimundić tvrdi, da je razgovarao s desetkom Varaždinaca, koji su bili nazočni, kada je Budak držao taj govor, ali mu nitku od "njih ne potvrdi, da je tada Budak izustio datu kri-

Budak između šutnje i dreke

Da bi opravdali 45-godišnje prešućivanje književnika Mile Budaka neki se autori rukama i nogama bore ne bi li dokazali da je Budak u književnosti nitko ništa / Jer, ako se prizna da je Budak vrijedan pisac, za njegov pogon u nepostojanje valja položiti račun

Nevjerojatne se koljčine žutine ulaze u negiranje bilo kakve književnosti, a posebno kada je u pitanju književnik iz 1880-1894. književnički pokret Budaka. Budak je u istinskoj opoziciji s vlastitom književnošću, od 1930 do smrti 1945., objavio 17 knjiga: pet zbirki novela, knjige usponene i 11 romana. Književnik se uporno željele tvrditi da je jedan od najboljih, najčitanijih i od kritičara najviši ocenjenih hrvatskih prosaista tradicijski i čestitih godina običan provincijski dilettant, iček primičev, koji ne razvedeve drugog deli duboki prezir. Recimo li ugorčeno željiti nježnost i toj želji ugorčenosti i užitosti načeljake bi bilo potrebiti u Budakovoj građanskoj biografiji, u njegovoj političkoj djelovanju Budak je jedan od najboljih, a ne najboljih hrvatskih književnika. Nezavistne Države Hrvatske, pa je i njegovoj političkoj povijesnosti odumioš da je u nevinu tvorevina zaštiteno stvar. Iako je relativno vrlo, već na početku 1943. došao u sukob s endehavljajućim i ugorčenim učinkovitim političkim vlastima NDH, potvrdio je da je političko bezstrmno blizje žao Pavelićevog književnu izravnio odgovornog za drogove i likvidacije nedužnih ljudi. Za svoje političko djelovanje platio je životnu cijenu. 1945. objesen je na zagrebačkoj pješčnjaci.

Budak i Nazor
Tu je, kalem, odgovore možda lako isti, ali je tako lakše zabavati. Jer, ako budak je učinkovit i ugorčen, avtor prema autoru i negiranju njegove književnosti bio građanski životopis, onda bi takav razlog morao vredjeti i u već drugim takvim i sličnim slučajevima. Ali, Budak, kao književnik, putujući samom učinkovit je kroz vlasti, a neko vrijeme sudjelujući u istim vlasti, zato je u isti način izbjegnuti na izbacujući svi grijesnički prijenceri su poznati, ali i u njihovo povjerenjavanje izjednačiti, nisu poznati ni upoznati. Recimo, srpski i slovenski Miloš Crnjanin u doba rjeđe Jugosavije, 1934./35. isticao svoju protufrancuskim idejama u časopisu "Društvo", tog nitko nije željio da negira vlasti, da negira njegove književne dijalekte. Amerikanac Ezra Pound bio je za vrijeme Drugog svjetskog rata fašistički propagandist, tog čega je optužen da je učinkovit i ugorčen. Kao član francuskog kaputatora, ali se nije izvukao iz francuske književnosti. U slučaju hrvatskog književnika Dure Vidošića kojega je u vrijeme rata našao u četničkom štabu Draže Mihalovića, nego kao "članovi učenici koji se zagrđaju

A mnogi bismo spomenuli i paralelne Budake. Vladimir Nazor, Budak je u istinskoj opoziciji s vlastitom književnošću, od 1930 do smrti 1945., objavio 17 knjiga: pet zbirki novela, knjige usponene i 11 romana. Književnik se uporno željele tvrditi da je jedan od najboljih, a ne najboljih hrvatskih prosaista tradicijski i čestitih godina običan provincijski dilettant, iček primičev, koji ne razvedeve drugog deli duboki prezir. Recimo li ugorčeno željiti nježnost i toj želji ugorčenosti i užitosti načeljake bi bilo potrebiti u Budakovoj građanskoj biografiji, u njegovoj političkoj djelovanju Budak je jedan od najboljih, a ne najboljih hrvatskih književnika. Nezavistne Države Hrvatske, pa je i njegovoj političkoj povijesnosti odumioš da je u nevinu tvorevina zaštiteno stvar. Iako je relativno vrlo, već na početku 1943. došao u sukob s endehavljajućim i ugorčenim učinkovitim političkim vlastima NDH, potvrdio je da je političko bezstrmno blizje žao Pavelićevog književnu izravnio odgovornog za drogove i likvidacije nedužnih ljudi. Za svoje političko djelovanje platio je životnu cijenu. 1945. objesen je na zagrebačkoj pješčnjaci.

JOSIP PAVLIĆ

Dakle, Budakovu građansku odgovornost i krivicu za političko razmjernočučničku napadu na njegovu povijest i romanu Nisu, a i ne mogu biti. Književno dijelo ima svrhu, a čovjek koji je to djelo napisao svrhu sudjeluje, i te dvije sudjelne ne moraju biti, ali i ne mogu biti. Budak je učinkovit i ugorčen, ali Budak i bio vrati knjizvenik, ali se želi prikazati, to opet ne bi smjelo ujeticati na ocjenu njegova djela. Knjige ne mogu biti krive za nedjela svojih imenica, budući da je knjizvenik, ali Budak je razlog propoziciju Budaku. Mile Budak nečista je savjet ljudi koji ga napadaju. Očnjajući ga oni svoju savjet pokutujući.

Od glave do {petredesete} pete, da se

pozulom donjemetom koljče koji se u

obzrevđivanju Budakova opusa

uputava sa žarom flarke iz Štenevca,

stvarna je bio cijenjen, omiljen pisac.

objesen, a Budak književnik najprije je zabranjen. Njegove se knjige, bez ikakve razloga, koji ih izazvio iz načina na koji je živio i umro, nisu već objavljivane izbačene su iz svih biblioteka i univerziteta (sa iznimkom na komad) Čitaju Budaka će alije rata treći su to stalanje, Rado Londona za vrijeme rata, predstavljanje književnosti u hrvatskoj knjižnjici. Budak se ne smije citati u najdužoj ilegalu, pa čak i spominjati. Budak se jednostavno briše iz kulturne memorije.

Ponajmanje Budaku književnoga života i njegove vlasti u realizaciji mora sustavljati i strinjati, među mnogo književnih povjesničari i kritičari (kojima sam, da se ne pomislio da govorim samo o druge književnike) da je Budak bio našu vlasti, ali i da je Budak bezvredan, da je njegovo blizje žao Pavelićevog književnu izravnio odgovornog za drogove i likvidacije nedužnih ljudi. U tom zadruškom treba pristupiti vrednovanju svih gore navedenih izjava o Budaku u Varaždinu.

Prakozivanje šutnje

Stara je vlast propala, došlo je novo vrijeme i šutnju nekako valja oprijeti. Postoje dva načina da se to učini. Prvi je skrenuti priznavanje suđenja, ali istinsko vlasništvo vlasti, u 45-godišnjem nepostoljanju. Drugi je uporno izistarjanje na tvrdjenju da je Budak bezvredan pisac, da kaj takav ne zaslužuje nikakvu pozornost, da da je njegovo nezauzimanje ne može biti učinkovito razmaznjivo. Logika drugog načina vrlo je jednostrana. Budak je književnik besvrijedan, dan, mi smo čisti, odnosno: mi nismo učinili ni u knjizveniku, ni zbezog budući je to bilo ugodno vlastima, nego rečeno, da je Budak nije res.

All je logika podrazumevana iščit i dan zaključku: da je Budak vrijedan pisac, audionici u njegovu presuđuju da je Budak nečista, ali ne mogu biti. Budak je učinkovit i ugorčen, ali se želi prikazati i to opet ne bi smjelo ujeticati na ocjenu njegova djela. Knjige ne mogu biti krive za nedjela svojih imenica, budući da je knjizvenik, ali Budak je razlog propoziciju Budaku. Mile Budak nečista je savjet ljudi koji ga napadaju. Očnjajući ga oni svoju savjet pokutujući.

Od glave do {petredesete} pete, da se pozulom donjemetom koljče koji se u obzrevđivanju Budakova opusa uputava sa žarom flarke iz Štenevca, stvarna je bio cijenjen, omiljen pisac. Budak se ne optužuje, da je u svome govoru baš u Varaždinu upotrijebio baš krilaticu "Srbe - na vrbe!", iako je poznato, da partizanska tužiteljstva i sudovi nisu bili ni najmanje skrupulozni u optužbama i osudama svojih političkih protivnika. Optužuje ga se samo neodređeno, da je govorio

MILE BUDAK

OGNJIŠTE

DRAMA

NAPISAO VOJMILO RABADAN

Drama Vojmila Rabadana po Budakovu "Ognjištu"

Poziv na borbu iz godišnjaka "Nezavisna Hrvatska Država" (1934.)

"Koliko vrba, koliko Srba", ne navodeći ni mjesto ni vrijeme, gdje je i kada to govorio(9). **Ive Mihovilović**, inače mason i novinar, koji je pedantno skupljao dokaze protiv hrvatskih državnih i ustaških dužnosnika, ne optužuje Budaka u svojoj knjizi "Tajni dokumenti o odnosima Vatikana i ustaške NDH", pisanoj 1952., ni za krilaticu "Srbe - na vrbe" ni za "Koliko vrba, koliko Srba", iako mu je sigurno stajala na raspolaganju spomenuta optužnica (10). Očito je, da je i on držao, da je ta optužba krajnje neuvjernljiva, pa je nije uvrstio u svoju knjigu.

Pisane isprave su daleko pouzdanije dokazno sredstvo. Istina, kao što svjedok može dati neistinito svjedočanstvo, tako i u ispravu može biti unesen neistinit sadržaj. Ali na ono što je jedanput u isravu uneseno ne utječe protek vremena. Stoga su, načelno gledano, i novinska izvješća pouzdaniji dokaz od izjave svjedoka. Ono što je u novinama zabilježeno, ne može se mijenjati, a niti s vremenom izblijediti, pa mu je i nakon stotinu godina jednaka dokazna snaga. Novinari su po svomu poslu zaduženi da prate što govornik govoriti, kako bi to

mogli prenijeti u novine. Njihova je pozornost sva usredotočena na govornika, što nije slučaj s ostalim slušateljima. Svakodnevno slušajući i bilježeći, što govornik govoriti, oni s vremenom sve bolje izostravaju svoja zapažanja i pamćenje. Budakov govor u Varaždinu 26. svibnja 1941. zabilježile su novine "Hrvatski narod" i "Novi list" od 27. svibnja u njegovoj cjelini. Ni u jednima od tih novina nije zabilježeno, da je izgovorio "Srbe - na vrbe!". Ali je i u jednima i u drugima navedeno, da je rekao, da "ne želimo nikakva zvjerstva činiti nikome"(11). Nema nikakva razloga sumnjati, da je Budak izgovorio tu rečenicu. Ta pak rečenica isključuje mogućnost, da je u istomgovoru pozivao "Srbe - na vrbe!".

Dakle, Frkovićeva tvrdnja, za koju saznajemo preko Vinka Nikolića, znači: posrednim putem, što joj još više oslabljuje dokaznu snagu, u protimbi je sa svim ostalim dokazima, koji su nastali nezavisno jedan od drugoga i u međusobnom su skladu. Ona je u protimbi i s novinskim izvješćima, koji su nastali odmah po završetku samoga govora i imaju najjaču dokaznu snagu. Stoga sa sigurnošću možemo tvrditi, da Budak nije izgovorio krilaticu "Srbe - na vrbe!", pa su sve suprotne tvrdnje neistinite.

Bilješke:

- Mile Budak: Naša prva riječ, "Hrvatski narod", god. I., br.1., str. 1. od 9. veljače 1939.
- Mile Budak: 20. lipnja, "Hrvatski narod", god. I., br. 20., str. 1. od 22. lipnja 1939.
- Ljubo Boban: Prilozi za biografiju Ante Trumbića u vrijeme šestojanuarskoga režima (1929.-1935.) "Historijski zbornik", god. XXI.-XXII., Zagreb, 1971., str. 47.
- Mile Budak: Hrvatski narod u borbi za samostalnu i nezavisnu hrvatsku državu, Youngstown, Ohio, SAD, 1934., str. 154.
- Isto, str. 175. - 176.
- Svetozar Pribićević: Diktatura kralja Aleksandra, Beograd, 1953., str. 82.
- Mate Šimundić: Podrijetlo krilatice "Srbe na vrbe!", "Marulić" br. 2/97., Zagreb, str. 397.
- Milan Ilinić: Nikome nije sudio, presudili su njemu, "Zbornik radova o književniku Mili Budaku", sv. II., izabroa i priredio mr. Zvonko Marić, Split, 2002., str. 297.
- Ivo Petrinović: Mile Budak - portret jednog političara, Prilozi, bez navođenja stranice, Split, 2002.
- Tajni dokumenti o odnosima Vatikana i ustaške "NDH", Zagreb, 1952.
- "Novi list" br. 29 od 27. svibnja 1941., Zagreb, str. 7., i "Hrvatski narod" br. 104., Zagreb, od 27. svibnja 1941., str. 3.

PRILOZI ZA BIOGRAFSKI LEKSIKON HRVATSKIH POLITIČKIH UZNIKA (XXIX.)

2200. **MIJIĆ, Mara** (Stanko) - rođ. 01.01.1912. u Vukšiću. Osuđ. 1947. presudom Okružnog suda Zadar po ZPND čl.3.t.14. na 5 god. zatvora.

2201. **MIJIĆ BARTUIE, RUŽA** (?) - rođ. 29.05.1941. u Karlsruheu. Osuđ. 1964. presudom Okr. suda Osijek po KZ čl.109 na 1 god. i 2 mjes. zatvora.

2202. **MIKAC, Jana** (Josip) - rođ. 03.07.1900. u D. Ladinju, Varaždin. Osuđ. 1947. presudom Vojnog suda Bjelovar. po ZPND čl. 3. t. 14. na 2 god. zatvora

2203. **MIKALJ, Jana** (Pavle) - rođ. 01.01.1889. u Crnoj Dragi. Osuđ. 1949. presudom Okr. suda Karlovac po ZPND čl. 3. t. 3, na 1 god. zatvora.

2204. **MIKATAN, Terezija** (Šimun) - rođ. 15.10.1921. u Rijeci. Osuđ. 1946. presudom Div, Vojnog suda Zagreb po ZPND čl. 3. t.3. na 15 god. zatvora. .

2205. **MIKELACI, Bruna** (Micmelazzi) - rođ. 15.05.1922. u Rijeci. Osuđ. 1947. presudom Okr. suda Rijeka po ZPND čl.3. t.14. na 15 mjes. zatvora.

2206. **MIKINOVAC, Mara** (Đuro) - rođ. 01.01.1891. u Johovcu. Osuđ. 1947. presudom Okružnog suda Bjelovar po ZPND čl.3.6.14. na 2 god. zatvora.

2207. **MIKOĆI, Anka** (Andrija) - rođ. 01.01.1908. u Kolarevu. Osuđ. 1945. presudom Vojnog suda Bjelovar po UVS čl. 14. na 10 god. zatvora.

2208. **MIKRUT, Cvjeta** (Šimo) - rođ. 08.07.1922. u Slivnu, Imotski. Osuđ. 1945. presudom Vojnog suda Osijek po UVS čl. 14. na 5 god. zatvora.

2209. **MIKŠ, Franjo** (Mijo) - rođ. 25.04.1919. u Čepinu. Osuđ. 1971. presudom Općinski suda Osijek po KZ čl.119. na 4 mjes. zatvora.

2210. **MIKŠIK, Mara** (Ivan) - rođ. 06.01.1907. u Buku, Požega. Osuđ. 1947. presudom Div. vojnog suda Bjelovar po čl.3. t. 14, na 1 god. zatvora.

2211. **MIKŠIK, Slavica** (Vilim) - rođ. 01.01.1906. u Zagrebu. Osuđ. 1946. presudom Vojnog suda Zagreb po ZPND čl.11, na 2 god. zatvora

2212. **MIKULAC, Milka** (Franjo) - rođ. 24.02.1906. u Ludenici. Osuđ. 1947. presudom Div. vojnog suda Bjelovar po ZPND čl.3.t.14. na 18 mjes. zatvora.

2213. **MIKULCIĆ, Amalija** (Franjo) - rođ. 01.01.1900. u Srtovcu. Osuđ. 1947. presudom Okr. suda Varaždin po ZPND čl.3. t.14. na 3 god. zatvora

2214. **MIKULCIĆ, Branka** (Mirko) - rođ. 12.07.1929. u Srtovcu. Osuđ. 1947. presudom Okružnog suda Varaždin po ZPND čl 3. t.14. na 3 god. zatvora

Priredio:

Jure KNEZOVIĆ

2215. **MIKULCIĆ, Marica** (Martin) - rođ. 01.12.1924. u Srtovcu. Osuđ. 1946. presudom Div. vojnog suda Bjelovar po ZPND čl.3.t.14. na 18 mjes. zatvora

2216. **MIKULCIĆ, Slava** (Franjo) - rođ. 13.04.1923. u Srtovcu. Osuđ. 1947. presudom Okr. suda Varaždin po ZPND čl.3.t.14. na 3 god. zatvora

2217. **MIKULCIĆ, Terezija** (Ivan) - rođ. 22.08.1895. u Srtovcu. Osuđ. 1947. presudom Okružnog suda Varaždin po ZPND čl.3.t.14. na 3 god. zatvora.

2218. **MIKULIĆ, Andela** (Srećko) - rođ. 02.08.1925. u Petrinji. Osuđ. 1945. presudom V. suda Bihaćkog V. Podr, po ZPND čl. 9 i 11, na 4,5 god. zatvora.

2219. **MIKULIĆ, Darinka** (Mirko) - rođ. 05.01.1931. u Srtovcu. Osuđ. 1947. presudom Okružnog suda Varaždin po ZPND čl.3.t.14. na 2 god. zatvora.

2220. **MILAK, Kata** (Stevo) - rođ. 01.01.1891. u Tekoševcu. Osuđ. 1947. presudom Okr. suda Bjelovar po čl. 3. t. 14, na 2 god. zatvora. .

2221. **MILAK, Marica** (Fabijan) - rođ. 18.03.1923. u Varaždinu. Osuđ. 1946. presudom Vojnog suda Zagreb po ZPND čl. 3. t. 3. na 1 god. zatvora.

2222. **MILAK, Marica** (Tomo) - rođ. 01.01.1917. u Zaoniku. Osuđ. 1947. presudom Okr. suda Bjelovar po ZPND čl. 3. t. 14. na 2 god. zatvora.

2223. **MILAK, Marija** (Martin) - rođ. 17.10.1925. u Brezovljanim. Osuđ. 1945. presudom Okružnog suda Osijek po ZPND čl. 9. t,1 na 1 god. zatvora.

2224. **MILANKOVIĆ, Marica** (Jakob) - rođ. 22.08.1922. u Bićkom Selu. Osuđ. 1946. presudom Vojnog suda Požega po ZPND čl. 3. t. 3, na 2 god. zatvora.

2225. **MILAŠINOVIĆ, Draginja** (Gavro) - rođ. 10.12.1910. u Rat Kovač. Osuđ. 1949. presudom Okružnog suda Osijek po ZPND čl.3.t.13, na 20 god. zatvora..

2226. **MILER, Kata** (Antun) - rođ. 20.09.1892. u Bjelovaru. Osuđ. 1947. presudom Okružnog suda Bjelovar po ZPND čl. 3. t. 14. na 2 god. zatvora.

2227. **MILER, Ludmila** (Jakob) - rođ. 08.04.1918. u Zagrebu. Osuđ. 1948. presudom Okr. suda Zagreb po ZAK. KRET. NA GRANICI na 2 god. zatvora.

2228. **MLETIĆ, Marija** (Petar) - rođ. 01.01.1888. u Cerju. Osuđ. 1946. presudom Div. vojnog suda Zagreb po ZPND čl.4. na 1 god. zatvora.

(nastavit će se)

TAKO SU GOVORILI KOMUNISTI (III.)

Klasna pravda na djelu.

Djelovanje buržoaske klasne pravde, jednog od pomagača kravog bijelog terora vojno-fašističke diktature, ne popušta ni za časak. Njena glavna mašina - Državni sud u Beogradu - zauzeta je momen-tano procesom protiv radičevaca, o čem pišemo na drugom mjestu. Istovremeno se izriču političke osude i kod drugih sudova:

u Zagrebu osudjen je drug **Gjuro Cvijić** na 2 i po godine robije za člnake pisane u "Borbi" prije 2 i 3 godine a 4 hrvatska nacionaliste na po 1 godinu i godinu i pol robije za pomoć kod begstva dvojice hrvatskih omladinaca;

u Ljubljani je osudjen na godinu dana **Ljudevit Kidrič**; u Sarajevu zbog komunističke propagande obućarski pomoćnik drug **Nikola Jurić** na 6 godina robije.

Osim toga su u Sarajevu osudjene još dvije retke ptice: socijalfašisti **Antun Šmit** i **Petar Rajković** zbog neke pesme, oštampane u socijalfašističkom omladinskom listu...

(Proleter, br. 13/II,
15. maja 1930., str. 6.)

Još o procesu protiv Bernardića i Mačeka. (Pri zaklučku redakcije)

Optuženici su u zatvoru Državnog Suda demonstrirali sa poklicima: "dolje krvavi kralj, dolje krvava monarhija, dolje **Pera Živković**, dolje reakcionarni Državni Sud; dolje **Subotić**".

Prigodom preslušavanja jednog potporučnika o toj demonstraciji, koji je teretio **Gašparca** i još neke, došlo je na sudu do žestoke tučnjave izmedju optuženih omladinaca i žandara. Optuženi su poskakali na klupe i okrenuvši se k

žandarima, vikali: "pucajte, krvnici! psi krvave diktature! dolje izvanredni tribunal!" **Bernardić** je vikao: "ne će vam pomoći ni ova 4 nova ministra, odneti će vas vrug skupa s njima!" Žandari su odmah skočili na Bernardića, bacili ga na pod, svezali ga i tukli, vodeći ga silom iz sudske dvorane. To sve na oči sudaca, koji nisu ni protestirali, samo su "zatražili" da se protiv

Bernardića ne "poduzmu nikakve naročite mere"! Gradjanske novine sve to prešućuju.

Sve jasnije razlikuju se medju optuženima dva fronta: s jedne strane **dr. Maček**, "mirotvoran i sada, kad žandari pred njegovim očima prebijaju na mrtvo ime optužene nacionaliste i koji izjavljuje, da agitaciju za samostalnu Hrvatsku prepušta

državnom odvetniku - kukavičan i pasivan; s druge strane hrvatska malogradjanska i intelektualna nacionalna omladina, koja hoće borbu, kao i široke hrvatske narodne mase, ali još nije shvatila, da hrvatski kao i drugi potlačeni narodi mogu izvojevati svoju slobodu samo putem organizovane borbe zajedno sa radnicima i seljacima, pod vodstvom Komunističke Partije, putem masovnih akcija, putem oružanog ustanka...

(Proleter, br. 13/II,
15. maja 1930., str. 6.)

Medunarodne bilješke.

1. Avgust 1930. g. Uprkos nečuvenoj mobilizaciji policije i žandarmerije, fašizma i social-fašizma 1. avgusta t. g. izašle su na ulicama sa parolama komunističke partije ogromne proleterske mase u celome svetu. Najznačajnija je bila parola zaštite Sovjetske Rusije od imperijalističkog napada. Tada se jasno videlo, da Sovjetski Savez sve više postaje prava domovina sviju radnih i ugnjetenih i da je obrana jedine radničko-seljačke države na svetu za medjunarodni proletarijat postala svoja sopstvena sveta dužnost. I ovaj prvi avgust očigledno je pokazao, kako sve više raste i jača medjunarodna solidarnost proletera i njihova spremna, da u slučaju rata svoje oružje okrenu protiv svojih kapitalističkih ugnjetača i da junački brane tvrdjavu svetske proleterske revolucije SSSR. Pod zastavama komunističkih partija u celome svetu kuje se moćno revolucionarno oružje pretvaranja imperialističkog rata u gradjanski rat t. j. pretvaranja rata medju državama u rat medju klasama.

(Proleter, br. 14/II,
septembar 1930., str. 8.)

Kako umiru komunisti.

Dana 14. avg. 1930. imala sam dogovoren sastanak sa drugom

Agom u 3 sata posle podne. Na Goljaku, mestu sastanka našla sam se već u dva sata. (...) Nije mi više bilo potrebno čekati na sastanak, jasno je bilo sve. Krvava diktatura opet je progutala svoje žrtve. Ali će doći dan, kada će narod doći na sastanak drugovima na groblje i saopštiti im: Osvetili smo vas! Tek treći dan režimske novine suvoparno javljaju, da je Stanko mrtav, Aga na umoru. Da je Aga već umro o tome ne saopštavaju ništa.

Neka vide proleteri i proleterke kako umiru komunisti za slobodu i vlast radnih miliona! (H.)

(Proleter, br. 15/II,
oktobar 1930., str. 5.)

Izjava Centralnog Komiteta Komunističke Partije Jugoslavije povodom streljanja slovenskih omladinaca u Trstu.

Streljanjem četvorice omladinaca, boraca protiv nacionalnog ugnjetavanja od strane italijanskog fašizma nad Slovincima, Hrvatima i Nijemcima u Italiji, izvršen je jedan zločin, koji je u cijelom svijetu izazvao žestok protest radničke klase i svih naprednih slojeva protiv fašizma. Opravdani protest i borbu radničke klase cijelog svijeta protiv italijanskog fašizma, pokušava da iskoristi jugoslavenska vojno-fašistička diktatura za svoje imperialističke ciljeve. Jugoslavenska vojno-fašistička diktatura, koja sama krvavo izrabljuje i nacionalno ugnjetava Slovence i Hrvate u Jugoslaviji, ne može se boriti za nacionalno oslobođenje onih Slovenaca i Hrvata, koji se nalaze pod jarmom talijanskog fašizma.

Jugoslavenska vojno-fašistička diktatura sama nemilosrdno goni, hapsi, muči i ubija najbolje prestavnike radničke klase, rad-

nog seljaštva i ugnjetenih nacija Jugoslavije. Samo u toku 1929. g. bilo je u Jugoslaviji izvršeno 56 ubistava, 923 je postradalo od zverskog mučenja u zatvorima, a 9.326 bilo je uhapšeno. Beogradski Vrhovni sud u toku nepunih 3 mjeseca doneo je nekoliko presuda, koje su iznele 375,5 godina robije. Jugoslavenski dželati bez ikakvog suda ubijaju najbolje prestavnike radnog naroda, pošto ih prethodno podvrgnu najgroznjim srednjevekovnim inkvizitorskim mukama. Organi vojno-fašističke diktature otvoreno, u sred bijela dana ubijaju na ulicama radnike. Dne 14. avgusta t. g. bio je ubijen u zagrebu drug Golje, a drug P. Popović-Aga teško ranjen, te je umro u policijskom zatvoru poslije strahovitog mučenja.

Streljanje četvorice omladinaca u Trstu pokušava vojno-fašistička diktatura da iskoristi u svrhu stvaranja raspoloženja za jedan imperialistički rat protiv Italije. Cilj ovoga rata nije oslobođenje nacionalno ugnjetenih Slovenaca i Hrvata. Jugoslavenska buržoazija teži da u Italiji ugnjetenim Slovincima i Hrvatima namesto talijanskog nametne jugoslavenski fašistički jaram.

C.K.K.P.J. izjavljuje povodom streljanja u Trstu, da oslobođenje ugnjetenih Slovenaca i Hrvata neće doći od strane velikosrpskog imperializma. Samo sa obaranjem talijanskog fašizma i jugoslavenske vojno-fašističke diktature putem oružanog ustanka radnika i seljaka i vaspostavljanjem radničko-seljačke vlade, ostvariće se pravo za samopredelenje sviju ugnjetenih nacija kako u Jugoslaviji tako i u Italiji. C.K.K.P.J. Septembar 1930.

(Proleter, br. 15/II,
oktobar 1930., str. 6.)

ODRŽANA IZBORNA SKUPŠTINA PODRUŽNICE KISELJAK

U Kiseljaku je 18. rujna 2004. održana Izborna skupština Hrvatskog društva političkih zatvorenika Podružnice Kiseljak. To je podružnica koja obuhvaća preko 90 posto članova s području Bosne, i jedna je od aktivnijih u skrbi za svoje članstvo. To u prvom redu treba zahvaliti tajniku **Predragu Markoviću**, koji je svojim zalaganjem uspio pomoći bivšim političkim uznicima na bosanskom području, ali i onim političkim uznicima koji su robovali u Zenici, a nisu bili u mogućnosti doći do potrebnih dokumenata.

Izborna skupština Podružnice Kiseljak

Radno predsjedništvo

Njegova organizacijska sposobnost došla je i na ovoj Skupštini do izražaja. Premda nije politički uznik, nego dijete političkog zatvorenika, on je svojim radom i primjer kako bi se trebala vladati djeca bivših političkih uznika, od kojih je nažalost vrlo mali broj zainteresiran za stanje bivših političkih uznika ili za obradu podataka, bar svojih najbližih.

Vjenac palim braniteljima u Dobovinskom ratu položili su predsjednik HDPZ-a **Jure Knezović** i

predsjednik Saveza udruga bivših političkih uznika u Bosni Hercegovini **Želimir Crnogorac**.

Na Skupštini je zabran novi Upravni odbor: **Branislav Tvrtković** – predsjednik; **Mato Udovičić** – dopredsjednik; **Predrag Marković** – tajnik; **Mato Tolo** – član; **Stjepan Mrnjavac** – član i **Kata Trutina** – članica. Novozabranom predsjedniku Podružnice Kiseljak, Branislavu Tvrtkoviću mnogi su na Skupštini

Gosti skupštine

poželjeli uspješno vođenje Podružnice, a tomu se pridružuje i Središnjica HDPZ-a. U Nadzorni odbor izabrani su: **Ivo Marković, Marija Kvasina i Ivan Marušić.**

Nakon uspješno i konstruktivno završene Izborne skupštine, koju su pozdravili mnogi uzvanici Podružnica je priredila zakusku koja je bila ugodno iznenadenje po ukusu i izgledu, još jedna potvrda da Hrvati Bosne ponosne kulturno stope uz bok svojoj hrvatskoj braći, a po gostoprimstvu ih možda i nadmašuju.

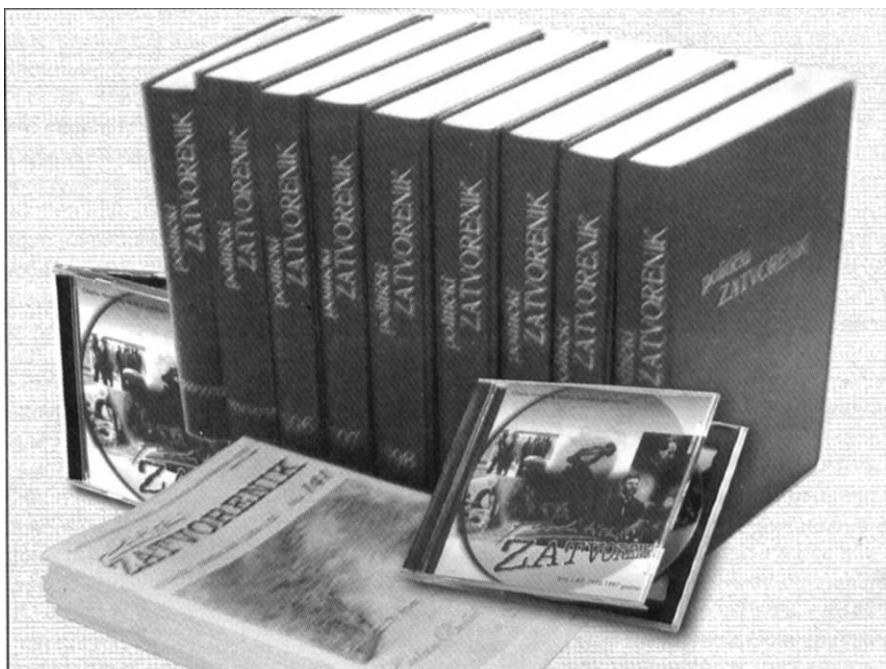
(K.)

Jure Knezović i Ž. Crnogorac polažu vijenac

Politički zatvorenik na CD-ROM-u!

Prvih 12 godišta našeg mjeseca objavljeno je i na CD-ROM-u. CD izdanje sadrži sve brojeve od 1 - 129 u PDF i HTML formatu te brojeve od 130 - 141 u HTML formatu.

Dvostruki CD-ROM možete naručiti u središnjici HDPZ-a, Vojnovićeva 15 u Zagrebu, na telefone: **01 / 46 15 437, 46 15 438** ili na mail: **hdpz-sred@hdpz.htnet.hr**

po cijeni od **140,00 kn.**

»POSLOVNE AKTIVNOSTI« NEKADAŠNJEG POTICAJCA

(Svaka ptica svomu jatu leti...)

Tko se još sjeća **Đure Perice** i njegovog «Poticajnog odbora»? Vjerojatno nitko. A kad bi se prolistale novine iz onog doba, prisjetili bismo se kako je uz Pericu i **Marka J. Dizdara**, jedan od nagrlatijih «poticajaca» bio **Milan Štimac**. Sve momak do momka, poštenjačina do pošte-njačine!

A o Štimcu ovih dana obilno piše slovenski tisak, u sklopu velike finansijske afere. Ponešto je doprlo i do hrvatskih čitatelja. Skupština ljubljanskoga finansijskog društva Orion, koje se bavilo tzv. finansijskim inženjeringom i olakšalo Slovence za više stotina milijuna tolara, Štimca je nedavno imenovala predsjednikom uprave. Novi se predsjednik pozabavio svojim prethodnikom **Brankom Lužarom** na način koji je očito fingirana svađa. Lužar je u bijegu pred pravosuđem. Štimca, dakako, bije «dobar» glas u poslovnim krugovima: njegova su poduzeća u Hrvatskoj otišla u stečaj, a kako bilježi **Jutarnji list**, «interesantno je da telefonski brojevi tih poduzeća, navedeni pri-

BOG MI.JE DAO

*Bog mi je dao,
kad sam bio dijete,
vjeru u planete,
vjeru u vječnost,
zoru;
ne u zalaz sunca,
suton,
moru.*

*Bog mi je dao,
vjeru uskrsnuća,
vieru u svetuća.*

*Bog mi je dao,
da mi nadu ne kradu.*

*Bog mi je dao,
snage više,
zbog nevolja što me tište.*

Ivan Duimović

likom registracije, ne rade niti postoje brojevi preko kojih bi se moglo kontaktirati s tim poduzećima». Ništa nova, dakle.

Perjanice «poticajaca» danas se nerado sjećaju kako je Štimac ptica njihova jata. Perica oštro demantira da je Štimac član klapice pod nazivom HDPZ-ŽK, te navodi kako je on po

M. Štimac u zloglasnom društvu

izlasku iz zatvora otišao u Njemačku i tamo se «bavio 'financijskim transakcijama'. No prema informacijama iz Münchena, u Njemačkoj je bio 'blizak ljudima iz čudnog miljea'.» Marko Dizdar nije želio odgovoriti na pitanja novinara o Štimcu. Još se čeka što će kazati **Joža Manolić**.

(M. Z.)

S BLEIBURGA NA DESETOGODIŠNJU ROBIJU (III.)

U Lepoglavu sam stigao 5. veljače 1951. i nakon par dana bio raspoređen u veću skupnu sobu, a kratko potom sam s ovećom skupinom upućen na radilište u Sisak - Predgrađe na vanjske radove. Ovdje smo došli u šumu koju je trebalo rušiti, vaditi panjeve te kopati temelje za buduću željezaru i tvornicu bezšavnih cijevi. Bio je to veliki logor u kojem nas je bilo oko 1300, uglavnom političkih zatvorenika. Bile su drvene barake, nažalost prepune stjenica od kojih se nismo mogli obraniti, a uprava nije pokazivala želju da nam na neki način pomogne.

Lepoglavski uznici na radu na izgradnji sisačke željezare

Upravitelj je bio neki **Dragan Čakširan**, visok čovjek, nezgrapan i samovoljan, i za njega nije bilo nimalo neobično ujutro postrojiti «poštadare» i veći dio njih izdvojiti kao «zabušante», te ih odmah uputiti na radilište. Šef milicije je bio neki kapetan, umišljeni "grmalj", koji je svaki put kada su bili posjeti dolazio u čekaonicu i pričao kako veliki broj supruga napušta svoje muževe, naročito one s većim kaznama. Često se okomljavao na moju **Ružicu**, kako on ne može shvatiti da tako mlada djevojka odluči čekati čovjeka koji je suđen na deset godina. Glavni na pregledu paketa i cenzuri pošte bio je komandir **Karaš**, koji je bio vrlo pedantan i strog, naročito na pošti. Od udbaša je bio glavni **Vinko**, koji je uvijek nekoga pozivao na razgovore i pranje mozga. Ostala milicija bila je na osiguranju ili logora ili radilišta, te nisu s nama imali kontakta.

Otprilike u to vrijeme sam ovdje u logoru doživio kako «drug **Tito**» laže nekoj američkoj novinarki, koja ga je pitala za političke zatvorenike. On je glatko odgovorio da političkih zatvorenika već dugo nema u zatvorima, da su oni izdržali svoje kazne i pušteni su kućama, dok su sada u zatvorima samo kriminalci.

S obzirom na to da se radilo teško i stalno, pa po potrebi i nedjeljom,

Piše:

Marijan BOŽIĆ

hrana je ipak bila nešto bolja nego u Zenici, ali su i poslovode civili bili uljudniji. Skoro svake nedjelje na pruzi se pojavila kompozicija od 25 do 30 vagona cementa što se moralo "dobrovoljno" istovariti i uskladištiti. Često je u zatvorenim vagonima dolazio kreč u kamenu - negašen, koji je uvijek bio u rasatu stanju, pa ga se moralo trpati u vreće kod istovara. Tada bi se stvarala prašina koja je strahovito gušila. Radilište je bilo vrlo veliko, a na njemu su pomiješani s nama osudenicima bili i brojni civili, uglavnom poslovode, majstori i stručnjaci raznih struka.

Auktorov uznički broj u KPD Zenica

Ja sam uskoro dospio u skupinu električara koji su instalacije postavljali i montirali granike te ih održavali. Priznajem, s ovim kulturnim ljudima nije mi bilo loše. Zapalo me raditi s vrlo dobrim mladim električarem, **Ivicom Luketićem** iz Sunje, koji mi je često nosio poštu koju sam slao Ružici, da ne ide na logorsku cenzuru. Osim toga, tamo je dopuštena dopisnica s 14 redaka i to dva puta mjesečno, a to je pre malo za održavanje veze između nas dvoje. Spomenut ću da sam imao još dvojicu

dobrih i čestitih Hrvata koji su uz veliki rizik meni i još nekima nosili i primili na svoje adrese poštu za nas i ovdje nam je donosili. To su bili: **Nikola Lovrenović** i **Josip Pešun** iz Siska.

Ovom prilikom spomenut ću neke kojih se sjećam, a bili ovdje sa mnom: **Vinko Marinović** iz Požege - Svetinje, **Anton Bern**, trgovac iz Pleternice, **Ivan Vajler**, službenik iz Zagreba, **Mijo Poljak** iz Slavonije, **Ante Budimir**, student ekonomije iz Banja Luke. Žao mi je što ne znam prezime, ali bio je – mislim – **Lanović**, čovjek koji je bio bolestan, navodno kod kuće mu je bilo loše stanje, a on je stalno bio u baraki kod nas na bolovanju. Odlučio se na bijeg, pa je kamuflirao otvor na pod i postupno iskopao kanal do izvan logora, i kad je već bio spremna za bijeg, otkucao ga je neki cinker i milicaci su ga uz veliku strku izvukli iz tog kanala i vezana odveli. Nikad više nismo čuli za njega.

Ovom prilikom treba naglasiti da smo dobivali neku novčanu nagradu za naš rad, i to za prebačaj norme, a od te zarade jedan dio (trećinu) mogli smo potrošiti u našoj kantini u logoru. Za tu trgovinu imali smo našu logorašku monetu - bonove. U kantini je bila samo dopuštena roba, a naviše je bilo neke vrste alkohola, kao za upotrebu poslije brijanja, i to nečiji kućni proizvod u litrenim flašama. Iako je imao neki miris, to se najviše kupovalo za piće. Netko je na taj način zgrtao novac, robijaški - krvavo zarađeni.

Pokušaj peticije za izručenje Pavelića i Artukovića

Jedne nedjelje nas su okupili u krugu logora i drug Čakširan nas je obavijestio, kako su u drugim logorima kolege pokrenuli akciju potpisivanja peticije kojom se traži izručenje **Pavelića** i **Artukovića**, jer da su oni krivi za našu sudbinu. U tu svrhu u jednoj prostoriji bila je postavljena knjiga i tu se trebalo potpisivati. Svakih par dana Čakširan nas je uporno okupljao i upozoravao da smo mi politički zatvorenici i da to trebamo potpisati, ali je nakon nekog

vremena izgubio živce i poneke prozivao, naglašavajući da i oni imaju pravo potpisati.

U to je doba napravljena u dijelu logora manja samica za provođenje «kazne na kaznu», kao posebni oblik iživljavanja. **Anto** se zvao prvi čovjek koji je stigao tamo. Ne znam koliko dugo je tamo bio, ali je navodno unutra bila paklena vrućina i Anto nije mogao izdržati. Navodno je poludio i čuli smo, kad je izšao iz samice, kako po noći po krugu drži govore. Odveden je i ne znamo gdje je i kako završio.

Već neko vrijeme se šuškalo, kako će se provoditi kod nas političkih osuđenika neka akcija, koja će mnoge radovati, jer će nekima sniziti kazne, a neke pustiti na slobodu. To je po mom uvjerenju bio zločinački plan našeg tada "glavnog muftije" **Josipa Manolića**. Ta akcija kasnije je nazvana «revidiranje političkog stava». Teško je i zamisliti lukavije najavljenu korist od ove akcije, koja na najgrublji način udara na savjest, karakter, čast i poštenje osobe, jer traži gaženje svega

najboljeg kolege, optužiti ga i postati zbog svog interesa cinker, a istodobno ostati normalan, nije moguće. S druge strane, nije lako u strahu očekivati posljedice ako se oglušiš tom pozivu. Za provedbu ovog plana, uprave su se pripremile tako da su ospozobile nekoliko savjetnika popisivača, koji su pomagali i pisali onima koji nisu sami znali. Dali bi papir i odobrili izostanak s posla. Posebnu paniku unijele su izjave nekih popisivača da su neki kojima su oni pisali tu ispovijed, već pušteni kućama.

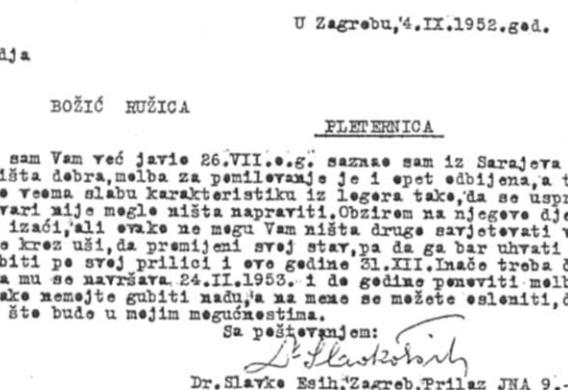
U toj atmosferi ja sam po svojoj vezi napisao opširan list Ružici, objasnio stanje i lomove koje doživljavamo, ali radi sudbine koju dijelimo želim njezino prihvaćanje mog stava. Rekao sam da mogu napisati samo svoje podatke, te obećati da će po izlasku na slobodu biti lojalan građanin, poštivati zakon i vlast, ali o nikome drugom ne će reći niti jedne riječi, pa makar zbog toga morao trpjeli ne znam što. U roku par dana stigla mi je na razgovor i rekla: «Ja sam uz tebe, budi uporan.»

bio **Markica** (radi rodbine izmišljam mu ime), a drugi je bio **Anto** - stvarno ime. Bili su u mojoj baraki na kraju. Izgleda da je Markica u nekim okolnostima napisao za Antu nezgodne podatke i ovaj je navodno pozvan kod našeg udbaša na razgovor, te je po povratku napao Markicu, da ga je odcinkao. Došlo je do vike i galame, a mislim i tučnjeve. Mnogi su na Markicu vrlo bučno reagirali i prekinuli s njim svaku vezu, a Anto je već sutradan odveden. Nismo doznali kamo.

Osuđeničko vjenčanje

Slučajno smo nedjeljom poslije podne imali posjet nekih «uvaženih drugova», koji su se s upraviteljem Čakširanom uputili prošetati logorom. Slučajno sam bio vani, pa sam im poželio postaviti pitanje. Prišao sam i upitao je li istina, kako su mi rekli dok sam bio u Zenici, da mi koji želimo, možemo sklopiti brak i za vrijeme izdržavanja kazne. Na to mi je Čakširan - praveći se važan - rakaо: «Da, da, druže, možeš. Javi djevojci, neka sve sredi u Sisku, neka predala dokumente i kada bude trebalo, neka javi. Mi ćemo ti dati pratnju i odvesti te da to obaviš.»

Sutradan sam već poslao pismo Ružici po gospodinu Luketiću i objasnio joj da sam od Čakširanu dobio odobrenje i naputak kakav je postupak potreban, pa da bismo se mogli u Sisku sudbeno vjenčati, a time bi ona imala sva prava kod posjeta. Brzo mi je stigao odgovor, da ona tamo u općini ima svog rodaka Ličanina, pa vjeruje da će nam on u svemu moći puno pomoći. U rekordnom vremenu sve je bilo sredeno i njezin rodak **Sime Pavčić** već je utvrdio točan dan i sat vjenčanja. O tom datumu odmah je meni poslana u preporučenoj pošti obavijest općine Sisak, kako bih ja na vrijeme stigao obavijestiti mjerodavne da mi za taj dan osiguraju pratnju i odvedu me u Sisak. Nažalost, "drugovi" su zatajili i tu poštu nisam uopće dobio. Nisam znao i nisam tražio odvođenje na vjenčanje. Utvrđenog dana točno na vrijeme, okupljeni u parku čekali su s Ružicom moji svatovi, moj brat sa suprugom, budući kum **Jakov Banović** sa suprugom i još nekoliko prijatelja. Za to vrijeme ja sam, ništa ne znajući, sjedio u logoru.

Obavijest o odbitku molbe za pomilovanje

najvrjednijeg u njemu. Izjava je trebala sadržavati kraću predrobijašku biografiju, ali zato detaljno opisan put od izricanja kazne po radilištima i nastambama. Posebno je temeljito trebalo opisati osobe s kojima se robijaš družio, izreći svoje mišljenje o njima, naročito o njihovu političkom i nacionalnom stavu te raspoloženju prema državi i vlasti.

Ovo je mnoge, a naročito one s visokim kaznama dovodilo do užasnoga duševnog stanja, jer opisivati negativne strane dojučerašnjega svog

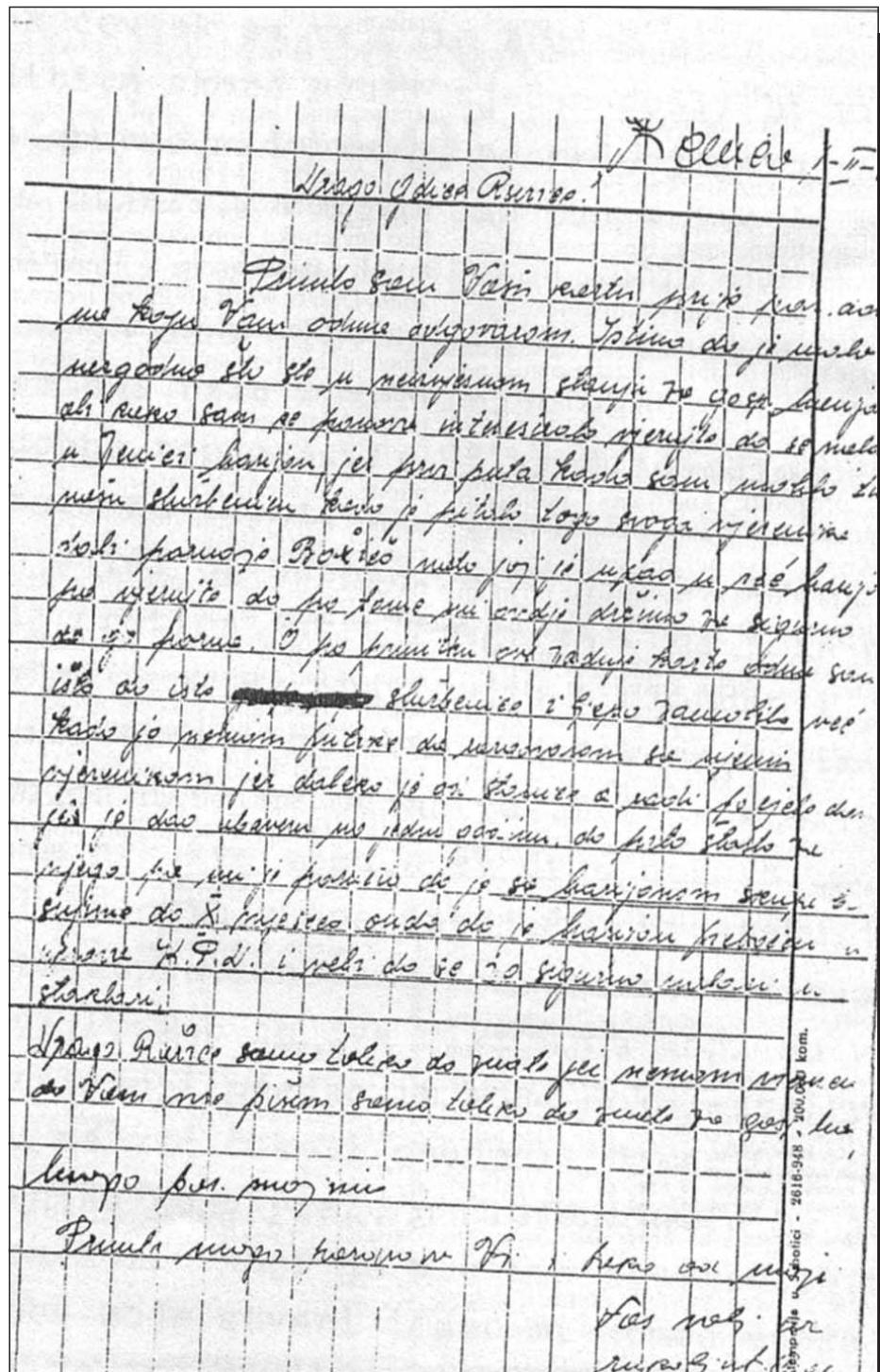
Ovo je bilo nejasno milicajcu, koji je nazočio razgovoru, pa priupita o čemu mi to govorimo. Rekao sam mu da radi neke imovine vodim spor s rodbinom i ne popuštam. Nakon njezina odlaska 19. svibnja napisao sam svoju izjavu, kopiju poslao njoj i tek pri kraju ove akcije predao udbašu Vinku, koji je vrlo neugodno reagirao.

Bilo je i drugačijih primjera. U mojoj su baraki bila dva višegodišnja prijatelja, oba suđena na visoke kazne. Do tada su stalno dijelili zajedničku sudbinu i u svemu se slagali. Jedan je

Budući da su iz Općine pozivali, moj brat i Jakov krenuli su u logor provjeriti, jesam li upućen u Sisak i zašto me još tamo nema. Ovamo su se tobože čudili, zašto ja nisam najavio vjenčanje i obavijestio upravu o datumu. Upravitelj, kada mu se Jakov predstavio prezimenom Banović, valjda je pogrešno čuo, pa ga priupita: «A je li Vama što u rodu drug Bakarić?». Jakov se snađe i odgovori: «Da, i ponkad se posjećujemo.» Kako su moji žurili nazad, ovdje je odmah naređeno da se osigura pratnja i da me obavijeste da se hitno spremim. U toj se žurbi pojavio problem. Naime, skrijući prsten od cinkera, ja sam ga stavio u jedan mali jastučić od perja i rupu zašio. Sad ga nisam mogao u baraki izvaditi, pa sam otišao iza barake prema ogradi, razrio malo jastuk i počeo pretraživati. Kako je perje vjetar raznosio, milicioner sa stražarnice je počeo vikati na mene. Konačno sam ga uspio naći i ponijeti na to divlje vjenčanje.

Dok smo krenuli i pješice stigli, već je radno vrijeme matičnog ureda završilo. Službenica je pošla kući. Moji su je zamolili, pa je pristala pričekati. Stigli smo obavili vjenčanje i krenuli pješice prema mom logoru u Predgrađe. Na samom izlasku iz grada, Sime Pavičić nas zaustavi pred jednim dvorišnim vratima na kojima je stajala njegova supruga. Za nas su sve priredili ručak. Milicioner se strašno protivio, ali je ipak popustio. Sjedio je odvojeno na stolcu kod izlaznih vrata i stavio strojnicu na krilo, a mene upozorio da ne smijem piti alkohol. Ipak sam svaki put s ostalima svoju času ispijao. Kad smo završili sa ručkom, moji su za sve nas naručili fijaker do logora. No, milicioner nije htio dopustiti da se nas dvojica vozimo fijakerom. Tako smo se nego da čemo mi ići pješice, a ostali su se odvezli i pred logorom me čekali. Kad sam stigao, dobio sam pravo na jedan sat razgovor sa svojima, kao dar upravitelja, a za cijelo vrijeme razgovora moj Požežanin Vinko Karinović organizirao je naše tamburaše koji su nam svirali, uz veliki broj prisutnih mojih kolega logoraša. Od tada je moja supruga imala pravo na razgovor u trajanju od 15 minuta, dakako, uz nazočnost milicionera.

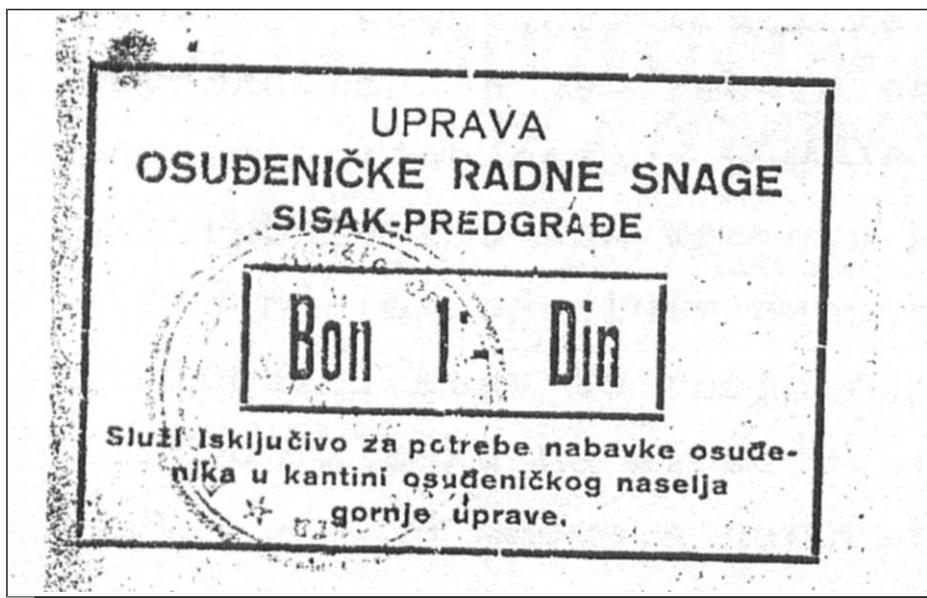
Mogu reći da sam u baraki imao ležaj u donjem dijelu kreveta, koji su

bili skovani u kompletima po više ležaja zajedno. Pored mane bio je krevet «starješine», a mog daljnog rođaka titik uz izlazna vrata. Između nas je bio prozor. Ovaj položaj u donjem dijelu štitio me je od oka cinkera, te sam mogao slobodnije pisati svojoj Ružici. S obzirom na to da je moj rođak prije kratkog vremena došao iz Gradiške, nisam znao da imam posla s cinkerom, dok se nisam uvjerio. Istina, neki su me u nekoliko navrata upozoravali, ali im nisam vjerovao, s obzirom na to da je

to bio gospodin s visokom spremom i u Zagrebu na dobru položaju. Ali, bio je iz Dervente jedan moj poznanik s robije od početka, zvali smo ga "Buraz", a bilo mu je ime Jure, koji mi jednom reče da ga je moj rođak, a njegov kolega iz Gradiške, tamo strpao u samicu. Nekoliko dana kasnije Jure ga je u mraku dočekao i s par dobro odmerenih udaraca svalio u jarak pred barakom.

Znalo se da cinkeri po izlasku na slobodu uživaju neke povlasice, ovisno o

Logoraški bon iz Siska

uspješno obavljenim zadatcima u logoru. Kako sam se u to uvjерio nakon kojih dvadesetak godina, ipak ћu to sada spomenuti. S dvojicom stručnjaka u proizvodnji peći i štednjaka, bio sam na pregovorima vezanima za zajedničke troškove i udio u prodajnoj cijeni u jednom poduzeću u Sloveniji. Na ulasku u poduzeće, na glavnoj porti slučajno je bio i glavni šef portira, koji me, kad sam ušao, zaustavi i oslovi. Reče da se odnekud poznajemo. Kad sam ga pogledao, odmah sam se sjetio i prepoznao ga: «Da, da, druže, s robiye.» To je bio drug «Markica», koji je sredio našega kolegu Antu. Nije mu bilo ugodno, ali je ponudio da se poslije obavljenog posla nađemo. Mojim kolegama iz Požeške tvornice peći i štednjaka objasnio sam i nismo se našli.

Koncem 1952. Ružica je bila pozvana u svatove kod svog prijatelja Štefe Milera i susjeda iz ulice. Bili su to veliki svatovi s puno uzvanika iz raznih krajeva. Za nju i mene od velike je važnosti bio njezin susret s gospodinom Perom Cutićem, fotografom iz Zagreba i preko njega ostvarenim poznanstvom s gospodom Emom također iz Zagreba. Gospođa Ema je tada zapitala moju Ružicu zašto ona ne ide plesati i veseliti se s ostalima. Ona joj odgovori, kako ne može plesati, jer ima dečka na robiji koji je suđen za politička djela na deset godina, i sada robija već šestu godinu. Dok on tamo pati, ona ne može sebi dopustit da pleše. Čuvši takav odgovor, gospođa

Ema ponudi Ružici da što prije dode kod nje u Zagreb sa svim dokumentima, pa da ћe ona napraviti molbu za uvjetni otpust i da ћe ta prva molba biti

vjerojatno odbijena, ali će odmah zatim napraviti drugu molbu, koja će biti odmah povoljno riješena. Ružica je obećala za par dana doći u Zagreb s dokumentima. Meni je odmah - po sigurnoj vezi - o svemu pisala i rekla da ide za par dana. Stvarno, molba je u proljeće bila poslana i nakon mjesec i pol stiglo je rješenje kojom se odbija. Druga molba napisana je zatim po planu gospode Eme. Kad je riješena, ne znam, ali sam ja rješenje koje je potpisao drug Manolić primio 26. studenoga 1953., te sam upućen u Lepoglavu na otpuštanje. Koliko znam, odluku o otpustu donio je Stevo Krajačić, ali ne znam kako i pod kojim utjecajem. Također znam da je Ema pitala Ružicu, jesam li došao kući, a kada je Ružica odgovorila da nisam, došao je u naš logor kurir iz Zagreba i pitao Čakširanu, zašto nisam pušten, pa je ovaj začuđeno pitao, tko se to za mene brine, kad mi ovdje imamo i zasluznijih.

(nastavit će se)

GLASI HRVATSKIH BRANITELJA

*Pitaju se branitelji z domovinskog rata
kaj se to dešava z hravacki junaka?
Jedne sude v Hagu, druge doma, skrite
- a trejtem besramno ruše spomenike!*

*Govore nam branitelji, stari i mladi:
Mi smo svoje zdravlje, krv, živote dali.
Vu Hrvacke naše grešni gospodari
- kradljivci domaći blago nam pokrali!*

*Pitaju se branitelji kam nas Sabor vodi?
Nekam vu Evropu – tudi bumo robi.
Vu boju smo negda složna brača bili
- a denes smo nekaj, jen drugomu krivi!*

*Govore nam branitelji, domaje odani
zakaj se Titovo još ime slavi?
J.N.A. je armija Titova prčija
- koja nam je naše hizice rušila!*

*Pitaju se branitelji bez odgovora
od reke Drave do Jadranskog mora.
Gda se bude Hrvat jenput opametil
- sam vu svoje hizice račune si sredil?!*

*Govore nam branitelji nijov glas se čuje:
Z GROMA- TIGRA, HOSA- Bleska i Oluje.
Mi smo dečki postojani, boje z bojevali
-mi smo oni, koji bumo- v povest zapisani!*

Slavko Čamba

SVJEDOČANSTVO ILIJE GRGIĆA IZ EMINOVA SELA

«Historia lux veritatis esse debet.» - «Povijest svjetlo istine mora biti», još su davno rekli mudri stari Latini. Vođeni tom drevnom mudrošću, pozivom uredništva «Političkoga zatvorenika» da se što više svjedočanstva ljudi, koji su iskusili ratna stradanja hrvatskoga naroda zapišu, svjesni da takvi već ostarjeli ljudi umiru i odlaze, odlučismo svjetlu povijesne istine pridodati jednu, makar i malenu zraku. U Eminovu Selu pokraj Tomislavgrada posjetimo stasitoga osamdesetgodišnjega Duvnjaka **Iliju Grgića**, rođenog 1924. od oca Vlade i majke Vjekoslave rođ. Jurič. Unatoč godinama i burnome životnom putu, zdravlje ga još i danas dobro služi.

U drugome gardijskom zdrugu

U razgovoru na koji je rado prisao, Ilija u svojoj ispovijesti svjedoči: «U hrvatsku sam vojsku stupio na Mladince, 28. prosinca 1942. Otišli smo u Imotski, a kupila nas je ustaška racija. Bilo mi je sedamnaest godina i bio sam dobro razvijen. U Imotskomu sam proveo šest mjeseci, a postrojba se zvala 'Šimićeva pukovnija'. Zapovjednik satnije bio je **Jozo Dodig**, a drugi zapovjednici bili su **Konjevod** i **Andrija Zlopaša**, rodom iz Hercegovačkoga Buhova. Iz Imotskoga smo otišli na položaje u Peć Mline, gdje smo se obučavali. Vojnici su bili različitih godišta od 1922. do 1926. Tu su nas partizani iznenada napali i svi su se razbjezali, jer je većinom bila mladost bez iskustva. Ostali smo samo pok. **Pere** iz Stipanjića, **Radoš** i ja. Sutradan smo se ponovno okupili na istome mjestu. Tada je u Peć Mlinima poginuo jedan vlasnik kamiona. U to vrijeme se u Peć Mlinima kopao

Piše:

**Mate TADIĆ & Želimir
CRNOGORAC**

tunel za odvod vode, koja dolazi od Imotskoga. Nakon kratke obuke, iz Peć Mline sam otišao u prekomandu u Drugi gardijski zdrug, gdje sam ostao do konca rata. Ova postrojba bila je stacionirana od Ljubuškoga, Čapljine i Mostara. Odатле smo otišli u Konjic. Iznad Konjica, a ispod planine Bjelašnice zamijenili smo ustaše, koji su bili skupa s Nijemcima. S druge strane drage bili su partizanski položaji. Dozivali su nas pitajući: «Imate li soli?» Dali smo im soli i nisu nas napadali. Dalje nas dozivajući pitaju: «Di ste, Drugi gardijski?» Nakon toga partizani su nas započeli napadati, ali nismo dobivali zapovijed povlačenja ispod Konjica. Koncem 1943. prvi put sam susreo **Maksa**

kolege poginuli u jednoj partizanskoj diverziji. Nakon toga događaja, rekao sam si da nije u redu to što je učinio.

Iz Podorašca smo krenuli u Lepenicu kraj Adžića, gdje smo bili na položaju mjesec dana. U Adžićima je bilo smješteno topništvo sedam bitnica. Partizani su bili u selu Bukovici, gdje smo s njima imali okršaj i tu ih je mnogo izginulo. Zapovjednik nam je bio vodnik **Mile Devčić**. Na mostu preko rijeke Lepenice postavili smo mrtvu stražu. Partizani su te noći krenuli s prelaskom mosta, nakon čega smo otvorili vatru i mnogo ih pobili. Tu sam ranio njihova komandira. Za otvaranje vatre dobili smo zapovijed od zapovjednika Devčića. Iz Adžića smo otišli na Ilijdu, gdje smo se svi ispovjedili, otišli na Igman, zauzeli položaje odakle smo osiguravali povlačenje Nijemaca. Iz Adžića prema Igmanu dočekali su nas čet-

Ilija Grgić na livadi u Eminovu Selu s pogledom na Duvanjsko polje

Luburića, gdje je u Konjicu ispred svih nas ubio jednoga ustašu, jer se ovaj povukao s položaja, kada su mu

nici, gdje su mnogi od njih stradali. Na tom položaju bili smo dva dana i dvije noći, a zapovjednik bojne bio

je Branko Šiftar iz Gospića. S Igmana smo krenuli preko Sarajeva prema Zenici. To je u stvari već bilo povlačenje. Došli smo do Kiseljaka, gdje nas je dočekao naš hrvatski odred. Odatle smo krenuli za Zenicu, a prije toga imali smo odmor s ručkom pokraj rijeke. Tada su iznad nas nadletjeli avioni «štuke» i bacili bombe. Tu je poginuo naš suborac **Marko Gavran** od Sinja. Nakon odmora odatle smo pješice krenuli za Maglaj, gdje su nas

ostalima nastavio put. Tada nas je bilo dosta ranjenih, pa je bilo ponesalo i zavoja, ali smo se opskrbili iz jednih njemačkih prevrnutih sanitetskih kola.

Odatle smo krenuli u Popovaču prema Sisku, došli do sela Hercegovac kod rijeke Čazme. Iz Hercegovca se narod već povlači ispred Čerkeza i partizana. Izvršili smo napad na Hercegovac, gdje smo potukli partizane. Tom akcijom rukovodio je zapovjednik Devčić.

Prizor iz Hercegovine – Duvanjsko polje

dočekali partizani ali smo ih potukli. Bili su čak na crkvenom tornju sa šarcima, odakle smo ih teško skinuli. Sa zvonika su ih pobacali naši specijalci dragovoljci.»

Povlačenje prema Zagrebu

«Poslije toga smo preko Dervente krenuli prema Slavonskome Brodu. Tu su se skupili domobrani, ustaše, Nijemci, a s jednoga brežuljka počeli su nas napadati partizani. Ubrzo smo ih pohvatali, a neke od njih i pobili. Ujutro smo krenuli prema Slavonskoj Požegi, gdje nas partizani napadaju s minobacačima. Zapovjednik Šiftar imao je pametna konja, koji bi odmah legao na zemlju čim zapuca. Taj dan na odmorištu ispod jedne vrbe pala je granata i mene ranila. To je primijetio zapovjednik **Mile Grčić** i poslao me u sanitet na previjanje. To nije bila tako teška rana, pa sam s

krenuli prema Zagrebu i došli do Čazme, gdje su partizani već otpočeli s pljačkom. I u toj akciji pohvatali smo partizane, a nešto i oružja zarobili. Na putu prema Dugom Selu, partizani su nas neprestano pratili. U Dugom Selu došli smo do njemačkih bunkera, koje su zauzeli partizani, a mi smo ih odatle morali istjerati. U toj akciji poginuo je **Bože Kukavica** od Sinja, a nakon toga i **Jurica Galić**. Odatle smo došli u Zagreb na Trg bana Jelačića, gdje nas je dočekao jedan ustaša pitajući za naziv postrojbe. Odgovorili smo mu da je Drugi gardijski zdrug. Rastali smo se sa zapovjednikom Šiftarom, koji je otisao u svoj stan u Zagrebu. U zagrebačkim vojnim skladištima mogli smo se opskrbiti hranom i odjećom. Krenuli smo prema Svetoj Nedelji, a od Karlovca su dolazili partizani neprestano tkući. Pod nepres-

tanom vatrom išli smo od Zagreba do Zidanoga Mosta, jer smo bili posljednji transport prema Zidanome Mostu. Tu sam video **Radoša zvanoga «Major»** i **Stipu «Brku» od Posušja.»**

U povlačenju prema Bleiburgu

«Odatle smo krenuli prema Mariboru, gdje je bio miniran most prema Celju. Iz šume su tukli partizani, koji su se preobukli u hrvatske uniforme. U Celju smo zatekli njemačku konjicu u kojoj su bili naši **Mile Grgić i Protuder**. Nijemci su nam dali konje i oružje, a dva njemačka časnika krenuvši preko mosta izvadiše pištolje pa se ubiše, jer su znali da je Njemačka kapitulirala.

Mi smo uzeli nešto konja i oružja od Nijemaca i krenuli dalje. Stizali su nas već partizani, preobučeni u engleske odore jašući na konjima. Krenuli smo prema Bleiburgu, dok sa svake kote pučaju partizani s minobacačima. Dosta naroda gine, jer je mnoštvo bila laka meta. Tu sam video **Jozu Bagarića** iz Šujice. Sve se počelo rasipati, jer više nema postrojbi. Na putu nas je sačekao neki brkati ustaša, koji nas upućuje da krenemo desno, jer je onamo krenula Crna legija. U prolasku kroz jedan usjek, tukli su nas partizani gdje je poginuo Jozo Bagarić. Na tom putu gorila su dva njemačka kamiona puni ljudi. Kada smo se približili Dravogradu, vidjeli smo veliku vojsku, topništvo i haubice. Tu sam sreo **Vučemila «Brku»**, koji je gonio kola i na njima dosta hrane. Nešto smo pojeli okrijepivši se, dok su nas partizani neprestano napadali. Krenuvši u šumu susreo sam **Marijana «Adžu» Radoša** iz Blažuha i **Ivana Bedušića** iz Buhova. Vratili smo se natrag gdje smo se sukobili s partizanima, dok su oni srušili most na Dravogradu. Tu sam još susreo bolničarku **Mariju** iz Ljubuškoga i **Jozu Pervana**, odakle smo skupa krenuli u Sloveniju.

Poslije sam susreo Protuđera i video transport Nijemaca, što su partizani polili benzinom i zapalili. Tu je bio i vodnik **Galić** iz Gorice.»

Na blajburškom polju

«Kada smo došli u blajburško polje, bilo je mnogo vojske i civila. Protuder i Galić igrali su karte i tražili nešto za pojesti, ali im nismo imali što dati. U blizini je bio jedan ustaški bojnik sa ženom i dvoje djece. Ubio ih je i zakopao. Taj dan s druge strane polja vidjeli smo kako se dižu bijele zastave, dok iznad nas nadljetaju avioni štuke. To je bio početak predaje.

Uvečer sam vidio **Bobana** i Luburića koji nam predlažu da uzmemo oružje i idemo za njima. Oni su otišli uz Alpe prema Austriji i Njemačkoj. Ujutro smo krenuli prema Austriji, ali nas čekaju Englezi i vraćaju natrag dok Nijemce propuštaju. Vratili smo se natrag u Dravograd, gdje su nas od Engleza preuzezeli Bugari i nemilice tukli. Na povratku sam susreo **Iliju Pašalića**, **Stanića** i **Antu Krištu**. Oni su još bili pod oružjem, a bili su Crna legija. Pozvao sam ih da s nama idu natrag, dok su oni govorili da će sa svojim «Starim». Od Bugara su nas preuzezeli Slovenci i uz njihovu smo pratnju išli uz Dravu. Oni su neke od naših ubijali i bacali u Dravu. Nakon što smo krenuli prema Mariboru, ususret nam dolazi partizanska konjica sa svake strane po dvadeset konjanika i preuzima pratnju. Tjerali su nas da idemo trćećim korakom, a mi sa sebe skidamo odjeću. Ako netko padne preko njega prijeđu automobilom i bace ga u Dravu. U Maribor smo ušli s jedne strane, dok su četnici došli s druge strane. Narod nam je pokušavao dodati nešto hrane, dok su partizani pucali šmajserima po narodu i prozorima kuća.»

«Nakon dolaska u mariborske vojarne razvrstali su nas u različite skupine: domobrane, ustaše i četnike. Sve su nas pretresli, oduzevši

sve vrijedne stvari: satove, prstenje i sl. Za jelo su nam dali nekoga graha iz konzervi. Susreo sam časnika **Ivana Perića pok. Bože i Stipu Jurića**, koji su se pozdravljali. Ivan nas nije uopće htio niti prepoznati, a kamoli pomoći. Iz vojarne su nas otjerali na željezničku postaju i strpali po stotinjak u vagone u kojima smo stajali nabijeni poput šibica. Za jesti su nam dali suhog krumpira iz konzervi od njemačke vojske. Kad smo došli do Svetе Nedelje, opet su nam dali nešto za jesti i tu smo prenoćili. Ujutro smo pješice krenuli za Križevce, a odatle za Bjelovar i Pitomaču. Na dan smo prelazi trideset do četrdeset kilometara. Putem nam je hrvatski narod doda-

slavna sela. Mladićima koji su išli ispred nas jedna baba pravoslavka govori: «Udrite ih, pa im se tako osvetite.» S nama je bio i neki **Pero Krištić**. Nakon što je čuo babine riječi, uze neku letvu od plota i udari je, odrubivši joj glavu. Usput su nam Srbi prodavalii zatrovani hranu i mlijeko.»

U požeškom logoru

«Dok smo išli smo prema Požegi, pred nas su došli seljaci s punim korpama hrane. Međutim tu nam hranu partizani nisu dopustili unijeti u požeški logor, gdje nas se sakupilo više od pedeset tisuća. Tu smo se zadržali oko mjesec dana i za to vrijeme spavali u njemačkim logorima. Hrana je kuhanja u kazanima u kojima nikada nije provrela, pa smo je morali jesti sirovu. Nakon ručka pozvani smo u vojarnu, gdje su nas rasporedili na poslove po strukama. Dok smo ribali kazane partizanski nam časnici, psuju majku ustašku i udaraju kundacima pušaka. Stražari i ispitivači neprestano se mijenjaju. Jedan od stražara dao nam je polovicu kruha. S nama je bio i kolar **Hamza Karas** iz Blažuha, koji je popravljao kola. Navečer smo se vraćali u logor, koji je bio opasan bodljikavom žicom do koje su dolazili civili. Davali smo im cedulje s porukama, da ih pošalju našim kućama, dok su nam donosili i nešto hrane.»

Upravitelj logora bio je **Šeren** iz Mostara. Nakon nekoliko dana amnestirali su nas, davši nam neke papire da ih pošaljemo u svoje općine. Na taj su nam način dali mogućnost puštanja kući ili dosluženja vojnoga roka, ukoliko bi netko za nas garantirao. Za našu skupinu garantirao je partizan pravoslavac **Vlado Duvnjak** iz Donjega Malovana s kojim je **Mile Jakić** bio kum. Rekao je da iz logora istupe: Koljani, Stipanjićani, Omerovićani i Prisojani. Među nama je bilo domobrana, ustaša i ostalih, a dali su nam i tri vreće kruha. Sutradan su nas ra-

Ilija Grgić na livadi u rodnom Eminovu Selu

vao nešto hrane. Nakon što su nas preuzezeli Srbi, prema nama su bili bolji od naših pratitelja. Tada su mnogi naši pobegli iz kolone.

Došli smo u Viroviticu, a potom u Podravsku Slatinu odakle je pobegao **Stipan Martinović**. Nije mogao bježati zbog ranjenosti noge, pa su ga partizani ubili. I **Ivana Trlakovića** ubili su pred nama u Slatini, dok su ga prije toga svezali žicom. Krenuli smo prema Papuku, kroz pravo

sporedili po godinama stupanja u vojsku. Onima koji su u vojsku stupili 1941. i 1942. rekli su da idu kući, a ustvari su ih odvezli i bacali u Jazovku.»

Razgovor s Ilijom Grgićem o njegovu burnom životu i prijeđenom ratnom putu

«Nakon postrojavanja nas koji smo ostali, jedne su poslali u Bjelovar, a druge za Sarajevo u partizansku vojsku. Prema Sarajevu smo krenuli preko Slavonskoga i Bosanskoga Broda. U Bosanskom Brodu ukrcali su nas u vagone, dok nam je narod dobacivao nešto hrane. Nakon dolaska u Sarajevo, smjestili su nas u Filipovića logor i tu nas ispitivali u prostoriji s tri stola. Ispitivao nas je neki čovjek sa štakama, kojega sam ranio dok smo bili u zasjedi na mostu iznad Konjica. Kod ispitivanja nas pita o mjestu služenja vojske i nazivu postrojbe. Svatko nešto izmišlja da je u to vrijeme bio kuhar, časnički pomoćnik, dok nitko ne priznaje da je pucao. Pita nas: «A tko je onda na nas tada pucao?» Oko nas hodaju živčani poluludi, gledajući ima li na nama nekih vojnih obilježja.

Dok je mene ispitivao, govorio sam mu istinu. Na upit: «U kojoj si

postrojbi služio?», odgovorih: «U Drugome gardijskom zdrugu.» Na to mi veli: «Kuda ćeš tamo, oni su nam najviše zadavali muke, više od ustaša i Nijemaca?» Pita me: «Jesi li bio časnik?» «Ne.» «Što si nosio od oružja?» «Šarac.» «Koliko si pobio partizana?» «Što ja znam.» «Gdje si bio u borbi?» «Tu i tu.» «A jesli li na mostu, bio u mrtvoj straži?» «Jesam.» A on kaže: «Sto ti Bo...., vidi moje noge od tada.» Pomislih da sam gotov. Navečer k nama dolazi jedan vodnik s upitom: «Tko je Ilija Grgić?» Za to vrijeme čuje se pucnjava iznad logora, strijeljaju i ubijaju, a ja pomisljam: «Sad sam gotov. Ne mogu im izmaknuti.» Međutim odredili su me u vojarnu, gdje su se nalazili oficiri i moj ispitivač sa štakama. Vodnik koji me dopratio, predaje raport riječima: «Doveo sam vam Iliju Grgića.» Kapetan kaže: «O svemu što sam ga do sada ispitivao, ovaj mi je rekao istinu.» Kapetan me pred svima upita: «Hoćeš li biti vjeran drugu Titu i našoj vojsci?» Odgovaram: «Hoću», nakon čega sam tu ostao još tri dana pa su me rasporedili u Majevačku brigadu, odakle smo otišli na Romaniju. Uzeli su našu, a dali nam lošiju odjeću.»

«Po Romaniji smo hvatali četnike, kojih je bilo koliko ti Bog hoće. Komandir naše brigade bio je neki Crnogorac, dok su pomoćnici bili **Bubalo** iz Dervente i **Marija** iz Sarajeva. Hrana je bila vrlo loša. Davali su nam neki crvljivi grašak, koji se mogao jesti jedino noću, kada ga nismo vidjeli. Za vrijeme boravka na Romaniji do veljače, bili smo bosi. S nama je tu bio **Slavko Tadić**, čiji su «Brkići» stričeviči, a koji je bio vrlo loš čovjek. Ostao je živjeti u Bosni oko Zenice, gdje se oženio i nikada nije dolazio kući u svoj kraj.

Dojavljeno nam je da se 1.700 četnika iz istočne Bosne prebacuje prema zapadu, nakon čega smo iz krenuli hvatati po snijegu. Tu su mi se smrznule noge, pa sam ih morao

zavijati mješinama od janjaca. Dočekali smo četnike i do nogu ih potukli. Neke od njih smo i zarobili, dok je borba trajala od jutra do tri sata poslije podne.

Nakon toga obukli su nas kao pravu vojsku. U akcijama borbi s četnicima sve do 1947. obišao sam Zelengoru, Sutjesku, istočnu Hercegovinu, sjevernu Bosnu i Crnu Goru. Tada sam demobiliziran i došao kući. Kasnije sam radio u Mostaru, Crnoj Gori i Slavoniji i kod kuće se bavio poljoprivredom, a ni sam imao problema s tadašnjom komunističkom vlašću što sam bio u hrvatskoj vojsci. Sve do danas sa suprugom **Janjom** s kojom sam se vjenčao 1951., živim u rodnome duvanjskom Eminovu Selu.»

JESENJE RAZMIŠLJANJE

Na rubu se rake stoji

Cvile suhe grane.

Usud našu zemlju kroji.

Peku stare rane.

*Čemu krivit one druge
za boli i jade,
kada nam se zlatno runo
pred očima krade.*

*Pomalo se gubi kompas
i zvekeću teški lanci.*

*Hodamo ko somnambuli
Promatramo kao stranci.*

*Klečeći se zemlja ljubi.
Vjetrušine posvud tresu.
Grudo naša ispaćena,
Ti si meta strašnom Bijesu.*

Višnja SEVER

STRADANJE HRVATSKOG NARODA - SJEĆANJA HRVOJA PEČUVČIĆA

Hrvoje Andrija Ante Pečuvčić, pisac ovih uspomena, rodio se na tisućeljetnicu hrvatskoga kraljevstva (1925.) u Metkoviću, pa je uz ime Hrvoje dobio, u čast djedova, i imena Ante i Andrija. Otar **Stipe**, Slavonac, i majka **Mimi**, svojim su sinovima (Hrvoje, **Bero**, **Neno**) usadili ljubav za Hrvatsku, pa kada je stigao poziv za vojsku, Bero je 1943. krenuo u Domobransku zastavničku školu, a Hrvoje u Jurišnike. Nakon položene velike mature u Brodu na Savi 1944., Hrvoje s cijelim razredom odlazi u I. Ustaško-domobransku jurišnu bojnu u Zagrebu. Sa stotinama tisuća hrvatskih vojnika i civila kreće 8. svibnja 1945. na put do Bleiburga gdje se predaje Englezima, ali ga ovi predadoše partizanima. Zahvaljujući Bogu i osobnoj sreći preživio je Križni put do Bosanskoga Broda. Odlukom srpskih okupatora poništena mu je matura, pa ju je ponovio 1946. Brata Beru su, tada, osudili partizani na smrt radi pjevanja u Katoličkome crkvenom društvu Sv. Cecilija. Ipak je ta drakonska kazna zamijenjena samicom u Zenici, u trajanju od 12 godina. Hrvoje tada studira na Elektrotehničkom fakultetu Zagrebačkog sveučilišta. Nakon svršetka studija zaposlen je u Tvornici dizala Radnik u Zagrebu, a kasnije u tvrtki Mašinoimpex. Supruga mu **Neda** kći je vrlog Bugojanca **Drage Gavranovića** kojeg su Srbi, kao upravitelja pošte, na zvijerski način ubili u Prijedoru 1942. Godine 1969. sa suprugom Nedom i kćeri **Dubravkom**, Hrvoje iseljava u SAD, gdje radi u tvrtki Otis Elevators. Kao odbornik u Hrvatskome uljudbenom središtu u Chicagu, promiče hrvatsku misao, a kao komentator krugovalne postaje Hrvatska Istina, širi istinu o Hrvatskoj po Sjevernoameričkom kontinentu. Danas 2004. godine, uživa zaslženu mirovinu u Chicagu i sanja o konačnom povratku u Domovinu Hrvatsku. (Nap. prir.)

Odgov u Ustaškoj mladeži

U lipnju i srpnju 1943., nakon svršetka 5. odnosno 6. razreda gimnazije, dakle za vrijeme školskih praznika, bilo je ustrojeno logorovanje Ustaške mladeži - logorovanje hrvatskih mladića (15-16 godina starosti) s dobrim uspjehom. To je bila skupina hrvatskih mladića iz svih krajeva domovine - voljnih i odlučnih

stjecati nešto vojničkih vještina radi obrane domovine. Dom smo dobili u prostorijama Srednje tehničke škole u Klaićevoj ulici, u Zagrebu. Zvali smo se Jurišnici.

Još premladi za redovitu vojsku, učili smo kako se ponašati kod napada zrakoplova ili iz zasjede. Učili smo kako rastaviti i sastaviti, te kako održavati pušku i samokres. Slušali smo na koji način ćemo razlikovati zvuk mina koje će pasti blizu, od onih koje te preljeću. Naučili smo puzati po poljima, rabeći i najmanji zaklon kako bismo sačuvali život. U nizu za-

ubojeice Beograda i Moskve. U neke od tih priča nismo niti vjerovali, no kasnije smo se i sami, na vlastitoj koži, uvjerili u njihovu istinitost - na klaonici kod Bleiburga ili na Križnim putovima.

Ovdje treba ovdje reći kako je jedan mali dio mladića, zanesen lažnom promičebom komunista i srpskim lakim ženama koje su im obećavale "slobodnu ljubav", pod raznim izgovorima ostao doma ne pošavši s većinom. To su oni koji su bili u svim športskim udruženjima, a bili su tjelesno jaki. Oni su dobili lažne liječničke svjedodžbe o "slabom zdravlju" kako bi izbjegli vojsku i vojničke vježbe. To su oni koji su kasnije rušili Hrvatsku, a danas se udaraju u prsa kako su veliki Hrvati. Prezir i sram su zaslužili.

U lipnju 1944. u Zagrebu je kao časnička škola ustrojena Prva domobransko-ustaška jurišna bojna. Sjedište Škole bilo je u zgradici Pravnog fakulteta na Kazališnom trgu. Nakon svršene velike mature, budući sveučilištarci pozivani su u vojsku na vježbu, s nakanom stvoriti mladi naraštaj časnika. Na okupu se našao cvijet hrvatske mladeži - katoličke i muslimanske - mladići od 18 do 20 godina, spremni prinijeti žrtvu na Sveti Oltar Domovine. Nije nam padalo na pamet žaliti za mogućim sveučilišnim "slobodnim" životom. Pred nama je bio poziv za nešto više, nešto svjetije. Ni naši nas roditelji nisu pokušavali "spasiti" od vojske. A oni malobrojni, koji nadioše neki izgovor da ostanu doma, dok većina ide "na vojsku" - ti su pobrali samo prezir. Rastanci su bili često puni suza, jer djevojke nisu istodobno bile pozvane u vojsku. Svi smo mislili kako će sve to - ta vojnička vježba - trajati kratko vrijeme, te da ćemo se vratiti doma kao časnici, kako bismo nastavili školovanje u miru, zaboravljajući na rat i sve one nedače koje idu uz to. To su bili naši snovi - snovi hrvatskih mladića 1944. Kruta je stvarnost bila sasvim drugačija. Kroz što smo sve prošli, nismo si mogli ni zamisliti. Ni mi, a niti naši stari.

Prva domobransko-ustaška jurišna bojna

Prvi dani su nam protekli u priлагodivanju novoj sredini: rano ujutro,

Dječja igra na zagrebačkom pločniku

nimljivih predavanja stekli smo osnovna znanja o ustroju Hrvatskih oružanih snaga, te o temeljnim zakonima. Također smo čuli i drugu stranu medalje: što komunisti obećavaju onima koji ne mogu misliti svojom glavom.

Najveći uspjeh toga logorovanja bio je stečeni duh zajedništva i saznanje kako su svи krajevi domovine povezani u jednu i jedinu nam domovinu, u duh pripadnosti narodu Hrvata, duh cjeline. Tu smo opet čuli o najvećim svetinjama Hrvata: Vjera, Dom i Obitelj. No, čuli smo i o zavisti i zlobi istočnih susjeda, koji su ostali u tami srednjega vijeka, onih koji nam žele propast. Tu smo slušali o "komunističkom raju" za kojim istočni susjedi žude. Ne sjećam se nijednog slučaja da bi koji pitomac bio protivan bilo čemu onomu što smo ili učili ili čuli na predavanjima. Naprotiv, pitomci iz raznih krajeva domovine prijavljivali su o nevjerojatnim zvjerstvima i zločinima koje su počinili i još uvijek čine plaćeni

oko 5 sati, oštri zvuk zviždaljke, to dežurni dočasnici bude zaspalu "rulju", nekih još polucivila. Oči još teške od kratkog sna na tvrdoj slamarici i glave pune jučerašnjih uzbudjenja: rastanka s roditeljima i curama, putovanja do Zagreba, kad smo mislili na sve one priče o dizanju vlakova u zrak, i nadali se da ne će izabrati baš naš. I olakšanje kad smo stigli u "naš glavni grad" - naš budući dom. A sada tu "s nekim strancima" djelelimo onaj mali prostor oko pipa s vodom za umivanje i brijanje. Sve je nekako maglovito i brzo: trči na umivanje, trči natrag u spavaonicu i namjesti krevet, brzo se obuci, trči na dizanje zastave i prijavak, uz prozivanje, brzo u red za doručak, brzo u red za dnevnu zapovijed i raspored, brzo u red za dnevni rad, brzo tamo gdje su te odredili - sve u nekom trku i na brzinu. Nemaš vremena misliti ni o čemu, jer si stalno u pokretu i najveća ti je briga uraditi ono što ti je naređeno. Sve je sračunato na stvaranje skupnog djelovanja i zaboravljanja pojedinačnih želja i zamisli - svi moramo misliti i djelovati kao jedan. Pa ovo je priprema za rat. Ovo je priprema za stvaranje budućih časnika - prvi korak u tom smjeru.

Bojna je ustrojena: osnovna jedinica je roj od 8 do 10 pitomaca; tri roja čine vod od oko 30; tri voda čine satniju ili sat s oko 100 pitomaca; dvije do tri satnije čine bojnu s oko 200 do 300 pitomaca. Tu se je skupilo blizu 200 mladića, maturanata gimnazija iz Osijeka, Novog Sada, Đakova, Broda na Savi, Sarajeva, Mostara, Dubrovnika, Konjica, Banjaluke, Splita, Rijeke, Varaždina i drugih mjesta Hrvatske.

Zapovjednik škole je nadsatnik **Markulinić**, "stari" časnik, 55-godišnjak, koji nosi s ponosom sabljicu dobivenu od **Franje Josipa** na dan promoviranja, ozbiljnoga tamnog lica, kao da je isklesan iz kamena, uspravnog držanja, uvijek u besprijeckornoj domobranskoj odori, ozbiljan i ugodnog dubokog glasa s laganim ličkim naglaskom. **Kažu** da je pravedan i sposoban vojnik. Do njega je drugi po redu zapovjednik bojne, ustaški bojnik **Jurak**, oko četrdeset godina, krupnih šaka i grubo-ljepog izgleda, hrapavog glasa s jakim hercegovačkim naglaskom, u onoj žuto-maslinastoj ustaškoj odori zrači snagom i postojanošću, pravi "naš čovik", pravi zapovjednik, kojega vojnici slijede bez straha i pitanja.

Zapovjednik moje satnije bio je domobranski zastavnik **Tomašić** - mladi hrvatski časnik, baš izašao iz Zastavničke

škole u llici 242., tanka glasa, ali pun vojničkih vještina koje mu Domobranska zastavnička škola dade, onizak i skoro mršav, no mišićav, sposoban i sam uraditi one vježbe koje je nama naredio. Vodnici su bili mladi dočasnici iz redovite vojske, s ratnim iskustvom i velikom Ljubavlju za prenijeti svoje znanje na mlade pitomce i branitelje domovine. Posljednji red su činili rojnicu, izabrani

su izgledale kao jedna - ravne, uglaste, jednolike. Posao smo si olakšali štapovima kojima smo gurali slamu u uglove, kroz srednji otvor. Glačanje hlača bila je stara vojnička vještina - valjda od doba Napoleona - kad su vojnici u stalnim vojarnama, uvečer, spremali hlače pod slamarice i tako bi prespavali na njima, a ujutro ih izvlačili uglačane, oštirih rubova. Najprije jutarnja smotra: stojimo

Prvi mimohod hrvatske vojske

između nas pitomaca, prema sposobnosti i ocijeni uprave škole. Oni stariji pitomci, koji su prije nekoliko godina prekinuli školu i morali poći u vojsku, a kasnije se predomislili i maturirali - ti su bili izabrani za rojnice.

To vam je bila naša Prva ustaško-domobranska jurišna bojna koju su, uz ostalih dvjestotinjak pitomaca, činili i moji pajdaši i suučenici, istrgnuti iz "maminih" domova slavonsko-bosansko-brodskih: **Bruno, Stanko, Vlado, Zvonko, Ofan, Kulen, Davorin, Remo, Joza, Mata, Stipe, Ante, Kerek** i još desetak bližih s kojima provedoh osam godina u klupama Brodske gimnazije, pod upravom zadnjeg predstojnika gimnazije svećenika **dr. Josipa Gunčevića** (kojega su na koncu rata, 1945., nakon užasnog mučenja, ubili srbokomunisti).

Oko šest ujutro budenje na zvuk trube i ustajanje na zvižduk zviždaljki dežurnih dočasnika. **Ustaj! Ustaj!** Zora je! Mamurni od sna teturamo do umivaonica i, pri žmirkavom svjetlu golih žarulja, pokušavamo otvoriti oči mrzljom vodom, te na brzinu obrijati onih nekoliko dlačica s blijedih i upalih obraza maminih sinova. Zimi bismo se brijali navečer, poradi mogućih smrzotina na licu, ukoliko bismo išli na vježbu po studenome i vjetrovitvu vremenu. Desetak minuta, a onda trk u spavaonice i na brzinu oblačenje te pravljene kreveta. Slamarice smo moralni tako poravnavati da

u "pozoru" pokraj kreveta i čekamo. Časnik polako hoda duž redova i ocjenjuje osobnu urednost svakog pitomca: ruke, nokti, odora, kosa, brada. Za prekršaje predviđene su kazne: požarstvo, čišćenje sobe, dvorišta, struganje poda zahoda starom četkicom za zube. Onda pregled kreveta i sobe. Sve mora biti uredno i čisto. Kada bi se časnik ili dočasnik pojavio s bijelim rukavicama - e, to je značilo nešto loše. U sredini sobe bila je velika peć na drva. Morala je biti očišćena, opršena i usjajena. Nije nego! Na bijelim rukavicama ostalo je tragova jučerašnje čade. Na prozor je vjetar donio prašinu koja je, opet, pokazala svoje zlobne tragove na bijelim rukavicama. **Kazna:** cijela spavaonica mora noćas trčati dva sata dulje. Nisu pitali tko je kriv, tko nije očistio peć i prozor - kaznili su cijelu sobu.

Kada bi pokušali pronaći tko je počinio kakvu "huncutariju", u početku bi lako otkrili i kaznili krivca. Kasnije to nisu mogli, pa je cijela satnija ili bojna bila kažnjena. Eto, u kratkom smo vremenu bili blizu onoj staroj vojničkoj vrlini - nismo bili više rulja pojedinaca, nego smo bili roj, vod, satnija ili bojna: svi za jednoga - jedan za sve! Naše spavaonice su bile bivše učionice Pravnog fakulteta. Moja je gledala na Kazališni trg i jarbol sa zastavom. Nisi se ni okrenuo, a već truba svira zbor - nekoliko početnih zvukova stare Zrinsko-Frankopanske koračnice «Na vojsku! Na vo-

Zrakoplovni pitomci NDH (snimio Tošo Dabac)

jsku! Vitezi valjani!» Trka i strka, metež. Rekao bi kako nitko ove ne će dotjerati u red. Ali za desetak minuta cijela je bojna postrojena oko jarbola i čeka jutarnju smotru i dizanje zastave. Pozor Bojna! Svi ukočeni s pogledom uprtim u jarbol. Svira "Lijepa naša", a barjak se polako diže. Žmarci ti prolaze kralježnicom, a ponos raste u srcima. O, kako je divno gledati naš crvenobijeli-modri barjak s kockastim grbom i bijelim početnim poljem, kako leprša na jutarnjem povjetarcu. O, kako su to bili lijepi dani!

Za doručak smo obično dobili crnu kavu, uvijek preslatku, kao da su nam željeli ujutro uliti što više snage. Kavu smo, kao i naši pradjedovi, zvali "crnački znoj". Ako su uz kavu bile i "buhtle" - e, to je već bilo slavlje. Ponekad bismo dobili i krupicu s mlijekom. To je bilo već bolje. Na brzinu bismo progutali taj "doručak", a onda u stroj.

Vojnička izobrazba

Postrojeni po satnijama, izlazimo iz vojarne - Pravnog fakulteta, u troredu s časnicima na čelu, a dočasnicima kraj svake satnije, voda i roja. Skrećemo desno, preko Kazališnog trga, pa opet desno u Frankopansku i ovom do llice. Prolaznici se zaustavljaju i gledaju kako složno stupamo. A mi ponosno gledamo naprijed. Nismo više ona rulja - sad smo prava jurišna bojna. Od llice idemo dalje na sjever na Tuškanac, Zelengaj, Pantovčak, Jelenovac ili Vrhovec i dalje do obronaka Sljeme.

Kako su naši časnici i dočasnici bili školovani u Stockerau, u Njemačkoj, to je i naše školovanje u vojničkim vještinama bilo slično onomu njemačke vojske: "Drill". E, "drilali" su nas od jutra do sutra. Najprije sat-dva obuke o poznavanju oružja: puške, samokresi, strojnice, ručne bombe, bacajući mina, topovi. Naučili smo dijelove puške i samokresa, znali smo ih rastaviti i sastaviti čak i zavezanih očiju ili u mraku. Teško oružje smo naučili samo teoretski ili u kojem posjetu tenkistima, zrakoplovциma, topnicima, konjanicima, opkoparima. Sve nas je zanimalo - upijali smo svaku riječ. Obvezno stupanje i puzanje duž sljemenskih poljana, udolina i potočića. Prepuzali smo Sljeme na koljenima i laktovima stotine puta, tako da smo poznavali svaki kamenčić, svaku odломljenu granu, svaki žbun koji bi mogao poslužiti kao zaklon. Naučili smo pucati stojeći, klečeći, ležeći, pužući - iz svakog položaja; rabiti svaki mogući zaklon. Naučili smo baciti ručnu bombu ne dižući glavu. Ukratko: postajali smo vojnici s automatskim reakcijama na svaku priliku ili nepriliku. Najteže nam je bilo ono pusto puzanje, i puzanje, i puzanje ... A sve je bilo sračunato na izgradnju tjelesne snage i otpornosti. Umor nam nije više mogao zaustaviti snagu za još jedan sat hodanja ili puzanja. Tada to nismo znali, ali kasnije nas je to spasilo na Križnom putu i beskrajnjem hodanjem u kolonama smrti.

Ni kiša nas nije mogla zaustaviti - puzali smo po blatu i po baricama - a odore su nam bile toliko zamazane da

smo ih često, nakon vježbe po kiši, morali cijele prati u praonici. Bili smo umorni, ali bi nam se snaga - snaga dvadesetogodišnjaka brzo vratila. To nam je bila jedina prednost pred našim časnicima i dočasnicima koji su s nama puzali i trčali ili hodali. Trčati nekoliko kilometara - bila je to šala za nas. Hodati cijelu noć, a ujutro na redovnu vježbu, nije bilo nemoguće. Da, bilo je teško, ali ne i nemoguće. Predavanja su bila raznolika i zanimljiva. Slušali smo ono što se u redovnoj gimnaziji ne uči: o ustroju vojske, o ustroju države, o zakonima, o lažima komunista, o zločinima boljševika, o slobodi, o primitivnosti istočnih susjeda, o staroj povijesti Hrvata, o dobrim i lošim stranama raznih društvenih sustava, o položaju i stavu Hrvatske u svijetu. O svemu su nas - buduće časnike hrvatske vojske - pokušali naučiti ponešto - ali nam nisu dovoljno naglasili kako su nam najveći neprijatelji Srbijanci. To im ne mogu zaboraviti.

Ručak je bio svijetla točka dana iz dva razloga: prvo, to je bio prekid vježbanja i puzanja, a drugo - jutarnja kava nije dugo trajala. Nismo imali blagovaonicu, nego smo jeli sjedeći na rubu kreveta. To je značilo da ti je i susjed "s prvog kata" sjedio na tvom rubu kreveta, a što je bio dvostruki rad na poravnavanju slamarice nakon ručka. Najgori nam je bio poriluk, kojega kuhari ne bi dovoljno sitno nasjeckali, tako da su se oni konci vukli po tanjuru. Fuj! Zato je klasični grah sa suhim mesom bio prava slastica, ako zanemarimo neizbjegne zvučne posljedice.

Nije sve bilo teško i umarajuće. Smijali smo se na male "huncutarije" koje bismo priredivali našim učiteljima. Tako sam jedne večeri zavezao cipele vezicom za nogu kreveta pa ih ostavio ukrivo. Kod pregleda sobe, dočasnik je, videći taj nered, šutnuo cipele, a one nisu odletjele na drugi kraj sobe, nego bi se zavrtile oko noge kreveta i vratile se skoro na isto mjesto! "Zaradio" sam tri dana požarstva. Jedno jutro, kad smo se vraćali s vježbe i puzanja po Sljemu, na čelu bojne je stupao bojnik Jurak. Mi pjevamo i stupamo slijedeći bojnika koji stupa počasnim korakom te skreće lijevo na Kazališni trg. On sam skreće, a bojna produži na jug u Savsku cestu. Prolaznici su se počeli smijati, i nas potrese smijeh, ali stupamo ravno, dok bojnik sam ne zastade i okrene se. Ne moram vam govoriti o posljedicama. Tri noći smo puzali po najtežim uvalama Sljeme i Frateršćice.

(nastavit će se)

DELOVSKA TRAGEDIJA

(Povodom 60. godišnjice masakra ranjenika hrvatske vojske 12. listopada 1944.)

Prolazeći neki dan kraj pravoslavnog groblja u selu Delovi, nedaleko moga rodnog mjesta Novigrada Podravskog, bio sam duboko dirnut i obuzet tugom kada sam ugledao na groblju jednostavni drveni križ. Na njemu je pisalo "Za vječnu slavu svim znamenim i neznamenim hrvatskih vojnicima koji su tu pokopani 13. listopada 1944. godine". I tako, stojeći kraj groba i razmišljajući, sjetio sam se svega što se dešavalo prije, pa i toga tragičnog dana.

U to doba imao sam 16 godina i bio sam pripadnik Ustaške mladeži, a prije toga sam bio član Križarskog bratstva.

Početkom listopada 1944. počela je osvajačka akcija partizanskih hordi. Uz krvave gubitke uspjeli su zauzeti Viroviticu, Pitomaču, Kloštar, Đurđevac, Virje i konačno Novigrad Podravski. U tim teškim borbama hrvatska vojska morala se povlačiti, braneći svako selo na život i smrt. Neprijatelj je bio brojčano jači.

U Novigradu Podravskom počele su borbe negdje u noći 11. listopada 1944., pa sve do drugog dana, 12. listopada. Novigrad su branile dvije satnije 37. Ustaške bojne i Ustaše P.T.S. (Poglavnikov tjelesni zdrug). Žestoke borbe vodile su se na groblju, željezničkoj stanici i ciglani. Vidio sam, u rano jutro 12. listopada, velike količine ispuçane municije na pruzi kod rampe s koje su napadali partizani, a iza pruge bili su branitelji 37. bojne. To su bili mladići rodom negdje iz okolice Ludbrega. Nisu odstupili ni koraka, cijelu noć. Poslije 10,00 sati, a možda i kasnije rasplamsala se borba svuda oko sela. Oko 14,00 sati, poslijepodne, počelo je povlačenje hrvatske vojske prema Delovima i Hlebinama (motorizacija, brzi sklop P.T.S., izbjeglice, cijili i 37. bojna, a tu je bilo i par

Piše:

Ivan FURDEK

kamiona i autobus pun teških ranjenika). Prilikom povlačenja naišao je hrvatski zrakoplov (Dornier) koji je letio nisko, pucao sa strojnicom i bacao bombe na partizane. Na taj način nešto je pomogao povlačenje.

Kada je kolona stigla na kraj Delova, dalje se nije moglo, jer je na cestu srušeno drveće koje je raslo pokraj ceste. Vidjevši nastale prepreke, jedan tenk talijanske proizvodnje (Aligator) okrenuo se na svoje nesreću natrag prema Novigradu. Na tenk je skočio moj susjed **Ivan Rušak**, pripadnik Ustaške milicije. Kad je tenk došao do crkve u Novigradu, naglo se okrenuo prema Koprivnici, jer su u blizini primijećeni partizani. U tom trenutku, Rušak je, iz nepoznatih razloga skočio s tenka i sklonio se u štagalj **Martina Trnskog**. Opkoljen od partizana, on se branio, pucajući iz štaglja, sve dok je imao municije. Kada mu je ponestalo municije, branio se kundakom puške i poginuo od udarca kundakom jednog od partizana.

Daljnja sudbina tenka bila je tragična. Prolazeći mojom ulicom, Koprivničkom, zastao je kod moje kuće, na zavodu, pa su vojnici koji su vozili tenk pitali žene koje su se našle na ulici, gdje su partizani. Žene su im odgovorile da ostave tenk na ulici i neka se sakriju, a kada se smiri situacija neka odu u Koprivnicu. Jedan od dvojice, koji su sjedili na tenku odgovorio je: "Ako poginemo, poginut ćemo za Hrvatsku. Ja sam iz Kutine. Pozdravite moju majku". Oni su unatoč upozorenjima krenuli dalje i poginuli su dva kilometra od Novigrada, jer su na cesti prema Koprivnici bile postavljene barikade.

Tragičnu sudbinu također su doživjeli i ranjenici koji su se nalazili u autobusu. U trenutku kada je autobus naišao na prepreku, ranjenici koji su se mogli kretati priključili su se kolonama, jedna se kratala prema rijeci Dravi, a druga prema selu Jeduševci, dok su ranjenici koji su bili u teškom stanju, odnosno nemoćni, ostali ležati u autobusu. Te teške ranjenike zadesila je tragična sudbina, jer su ih partizani opkolili, te ih izvukli iz autobusa i sve opljačkali i poklali, u čemu su prednjačile partizanke.

Drugog dana nakon masakra, po kazivanju mještanina sela Delovi Stjepana Šimunića, koji je još jedini živ od onih koji su kopali masovnu grobnicu na pravoslavnom groblju u Delovima, u grobnici je pokopano oko 40 do 50 ljudi.

Dana 13. listopada partizani su napali Koprivnicu. Tri dana i tri noći trajala je krvava borba i na kraju su se partizani morali povući, izgubivši 1000 mrtvih i ranjenih. Tom prilikom još jedanput je pokazano kako se brani rodna gruda.

Nakon toliko godina, osjećam kao da je to bilo jučer, a mučenici počivaju na istom mjestu, gdje su pokopani prije 60 godina. Iako mnogi misle da smo ih zaboravili, da oni počivaju sami u pustom polju, nije istina, jer oni su s nama, u našim dušama, u našim srcima i mi ćemo ih se sjećati zauvijek.

Neka im je vječna slava i laka im bila hrvatska zemlja.

*Sjeti se polja bojnih
krvi i rana teških
u vrijeme dana sunčanih
i naših dušmana mrskih.*

*Pjevaj mi, ptičice mala,
o slavnom narodu, o narodu
što gine za slobodu.*

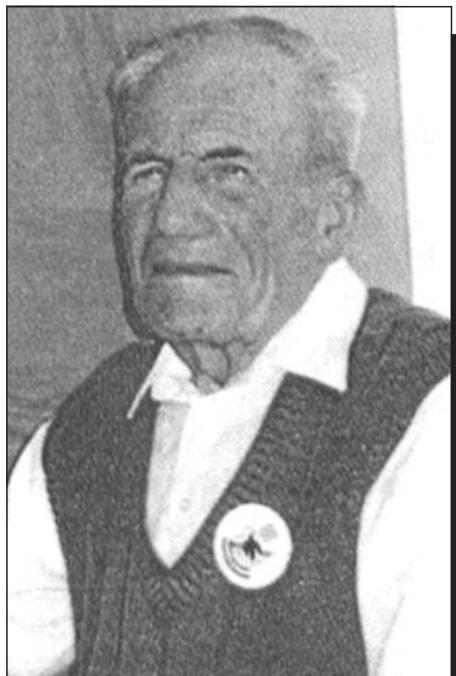
OPROŠTAJ S NIKOLOM VRNOGOM

Dana 15. rujna o.g. napustio nas je naš supatnik **Nikola Vrnoga**, sin Ilike, rođen 27. veljače 1910. u Metkoviću.

Osuđen je bio pet godina, i to izdržao do zadnjeg dana.

Na dan pogreba 16. rujna od njega se oprostio predsjednik Podružnice HDPZ-a Dubrovnik, kojoj je on pripadao, sa sljedećim riječima:

"U ime Predsjednika HDPZ-a gosp. **Jure Knezovića**, bivše Pred-

Nikola Vrnoga

jednice gđe. **Kaje Pereković**, koja je bila njegova supatnica u KPD Požega, te u svoje ime želim se oprostiti od našeg Nikole Vrnoge"

Pred pet godina oprostio sam se na ovom mjestu od gosp. **Zdenka Viskovića**, a evo danas od Nikole, na način da mu reknem posljednje "hvala!" za sve ono što je prinio na oltar naše Domovine.

Jedan po jedan odlaze uzorni sini novi Hrvatske koji su znatan dio života njoj darovali.

Naš supatnik Nikola Vrnoga odslužio je dodjeljenu mu višegodišnju kaznu u ženskom tzv. "KPD Požega", gdje su robijale istaknute hrvatske djevojke, žene i majke.

U jednome malom spomenaru iz 1947. kojeg je sačuvao, te su mu robijašice napisale dosta spomenrečenica.

Tako je **Ljerka Dondić** napisala:

"Jednom kada ćete biti na slobodi, sjetite se hrvatskih robijašica koje su ovdje, jer vole Hrvatsku i ne odruču se svoje vjere."

Druga, **Miljenka Rogulj** kaže:

"Naš današnji život je Golgota, ali poslije Golgote slijedi Uskrsnuće. Stoga, strpljivo nosite križ nepravedne osude poput Krista Gospodina."

Treća mu je napisala:

"Nikola, uvijek u životu budite gospodar svoje volje i sluga svoje dužnosti."

Naš Nikola nosio je u dubini svoje duše časno i poštено sve što je spomenuto čitavog života. Križ torture, križ dugogodišnje patnje, križ blaćenja i klevete, križ neprijateljske sulude mržnje, križ ropstva i bezbroj drugih sličnih križeva.

Kao domoljub i katolik bio je ispunjen vjerom i nadom što mu je pomoglo da doživi u svijesti duboku starost (skoro 95 godina).

Sreća njegova i sviju nas upravo je bogatstvo kršćanske nade i posjedovanje vjere u Božju pravdu čime smo bili obdareni. To nam je pomočilo da izdržimo sve nedaće. Naprotiv, naši tlačitelji, u službi sotone nisu toga imali, pa su se utapali u kaljuži svog zla.

Mi smo morne duše sebi postavljali pitanje, što bi nam život bez nade i vjere značio. Stoga sve naše patnje, za Vjeru i Domovinu

nisu nam bile velike, jer je naš duh bio obogaćen i obasjan Božjom milosti.

Oplemenjeni duh našeg supatnika Nikole, zato će s legijama mučenika prositи milost pred licem Božjim, na slavu Gospodinovu, napredak naše Domovine, te mir i sreću njegove obitelji, i nas njegovih supatnika.

Laka mu bila hrvatska zemlja, koju je ljubio iznad svega!

Dr. Augustin FRANIĆ

DOMOVINA

ti si srce

kucaj

u meni

ti si život

klijaj

u ženi

ti si pjesma

prigušena

stoljećima

ti si sunce

ovjenčano

proljećima

ti si moja

i onda

kad nisi

domovino

i kada se

visi

Mario BILIĆ

U SPOMEN HRVATSKOM VUKU – ZLATKU GRBEŠI

Zlatko Grbeša je preminuo iznenada 3. kolovoza 2004. u Njemačkoj, od zatajenja ostatka dijela plućnog krila, koje mu je ostalo nakon teškog ranjavanja u Domovinskom ratu (1994.). Pokopan je 7. kolovoza 2004. u Zadru.

Rođen je 24. prosinca 1949. u Zagrebu, kao dijete radničke obitelji, mali Trnjanc koji je vječito jurcao uokolo izgrevanih koljena. Rano se oženio, još u studentskim danima. Dvoje djece, i žena koja je spremno svjedočila protiv njega na sudu 1974., kad ga proglašiše opasnim elementom i ustaškim teroristom...

Naime, Hrvatsko je proljeće ugušeno nasiljem, a tavnice su preplavili deseci tisuća hrvatskih intelektualaca, studenata i radnika. Zemljom je zavladao očaj, strah i prepast te nemilosrdna osveta crvenog totalitarizma koji nije imao milosti ni za koga tko bi mu se na bilo koji način suprotstavio. Ni Hrvati u Njemačkoj nisu na sve to mogli ostati mirni i ravnodušni. Pokretanje pobune? Ustanka? Prepadi, atentati? Što? Ili možda - skupine provjerenih domoljuba, koje će aktivno raditi na rušenju omrznutog tiranina iz Beograda? Zlatka su uhvatili u Zagrebu, zajedno sa još devetoro na koje je pala sumnja da pripadaju istoj, "organiziranoj grupi ustaških terorista". Grupi koju je on organizirao, i za koju je dopremio oružje. Kao prvooptuženik, proglašen je opasnim elementom i ustaškim teroristom koji je namjeravao izvršiti atentat na **Vladimira Bakarića**, te je osuđen prvo na 12 godina strogog zatvora, što je Vrhovni sud potom preinacijao na - 15 godina. Supruga **Katarina** je spremno svjedočila protiv njega tijekom sudskog procesa 1974., a koju godinu kasnije zatražila i razvod. Djecu je odgajala tako da se srame oca, i nikada kasnije nije uspio obnoviti zauvijek pokidane veze među njima.

Osuđen je na 15 godina strogog zatvora, prvo u Lepoglavi, a poslije u Staroj Gradiški. Tamo je upoznao mnoge istaknute hrvatske političke uznike, a

"odležao" je "samo" deset godina i 3 mjeseca. U međuvremenu mu je čitava obitelj (mama, tata i brat) pobegla od svakodnevnih provjera i njuškanja UDB-e u Zadar, gdje mu je brat **Ratimir** kasnije postao poznati zadarski liječnik. Odselio je i otac, partizan, ali – govorio je Zlatko – jedan od onih poštenih. No, čim je nakon 10 godina i 3 mjeseca ugledao zatvorske zidine izvana, Zlatko pobježe u Njemačku, jer: "Nisam mogao, nisam mogao udisati zrak te i takve Titove Jugoslavije..." U Hrvatsku je dojurio s prvim pucnjevima uskršnjih Plitvica 1991. i ubrzo bio lakše ranjen. No, već za dva mjeseca vratio se "svojim dečkima" na frontu, preuzimajući na sebe najopasnije, diverzantske zadatke, jer "...oni su

imali žene, djecu, roditelje, a ja sam bio - vuk samotnjak..."

Ranjanje 1994. natjeralo je liječnike u Njemačkoj da ga proglaše medicinskim čudom, jer su već digli ruke od njega: odstranili su mu čitavo jedno plućno krilo i dio drugoga. No, Zlatko Grbeša je nastavio boriti se za Hrvatsku. U Njemačkoj se kao izvrstan informatičar preko HBI (Hrvatska bojna Internet) i svoje vlastite forume počeo baviti "ratom protiv srpskih hacker-a", koji su napadali i ometali hrvatske internetske linije. Bio je brigadir HBI. Živi i živjet će kroz udrugu kojoj je duhovni začetnik i utemeljitelj, i koja je naziv dobila po njegovom internet-nadimku - NGO ISTINA, a nalazi se na: (www.bogihrati.com). (V.)

MOJE HRVATSKO MORE

*Očaran tvojim carstvom ljepote,
Kao da sanjam djetinjstva snove
Tebi se divim, tebi veselim,
Želja me tebi zove.*

*Najljepše što imam to si ti,
Najdraže što imam to si ti,
Što ni za što ne dam to si ti,
Moje hrvatsko more.*

*Misterij ti si skriven dubinom,
Zastrt prostranstvom plavetnih boja.
Zvjezdane noći tvoji su snovi,
Život je tajna tvoja.*

*Najljepše što imam to si ti,
Najdraže što imam to si ti,
Što ni za što ne dam to si ti,
Moje hrvatsko more.*

Vlade VICIĆ

U SPOMEN

DRAGUTIN ZORC

1932.-2004.

Neka mu je laka hrvatska zemlja!

Podružnica Rijeka

U SPOMEN

MILKA MATIJEVIĆ

1919.-2004.

Neka joj laka hrvatska zemlja!

HDPZ - Podružnica Zagreb

U SPOMEN

FRANJO ŠIŠARA

1914.-2004.

Neka mu je laka hrvatska zemlja!

Podružnica Rijeka

U SPOMEN

FILIP MARIČIĆ

1929.-2004.

Laka mu hrvatska gruda!

U SPOMEN

NIKOLA VRNOGA

1910.-2004.

Laka mu bila hrvatska zemlja!

HDPZ podružnica Dubrovnik

U SPOMEN

KATICA KRAMAR

1921.-2004.

Neka joj je laka hrvatska zemlja!

U SPOMEN

JURAJ MAVREK

redovni član Podružnice Varaždin,

rođen 21. siječnja 1928. u Gredi (Ivanec),

kaznu zatvora izdržavao u razdoblju od 22. siječnja
1947. do 15. siječnja 1950.

umro 25. 05. 2004.

Laka mu bila hrvatska zemlja!

U SPOMEN

ZDENKO BEG

1926.-2004.

Neka mu je laka hrvatska zemlja!

U SPOMEN

ZLATA MARUŠEVEC

redovni član Podružnice Varaždin,

rođena 26. srpnja 1920. u Gredi (Ivanec),

kaznu zatvora izdržavala u razdoblju od 18. siječnja
1947. do 16. siječnja 1950.

umrla 26. 06. 2004.

Laka joj bila hrvatska zemlja!

HDPZ - Podružnica Varaždin

U SPOMEN

LEO GILIĆ

rođen 1926., umro u Aucklandu, Novi Zeland 2004.

Neka mu je laka hrvatska zemlja!

U SPOMEN

MIRKO PULJEK

1914.-2004.

Neka mu je laka hrvatska zemlja!

HDPZ - Podružnica Krapina

IN THIS ISSUE

Beginning with this issue, "Politički zatvorenik" is publishing in several sequels the text written by **Zlatko Matijević, Ph.D.** about **Dr. Ivo Pilar** (June 19, 1874 – September 3, 1933), a prominent Croatian lawyer, scholar and political prisoner. Pilar's political activities were related primarily to Bosnia and Herzegovina in the late 19th and early 20th centuries. Having analysed the geo-political position, the historical development and the social circumstances in Bosnia and Herzegovina, Pilar concluded that the faith of the Austro-Hungarian Monarchy largely depended on the solution of "the South Slavic issue".

The Allied powers in the First World War did not in fact intend to destroy the Austro-Hungarian Monarchy. The key danger to its survival was the unsolved national issue, that is, the dissatisfaction of the Slavic nations. Croatian politicians, especially the ones around the Croatian Party of Rights (*Frankovci* or Frankists), came to realise that the reorganisation of the Austro-Hungarian Monarchy was in the interest not only of the common state, but also of the Croatian people. Ivo Pilar and Archbishop of Vrhbosna Dr. Josip Stadler also took such position. Their common idea was that the unification of Croatian lands was *conditio sine qua non* of the Monarchy's survival.

Croatia at that time was divided between Austria and Hungary, and Bosnia and Herzegovina was a separate entity. In those days, Greater Serbian propaganda was spread in Bosnia and Herzegovina, and to a certain extent, in Croatia as well, occasionally under the mask of the South Slavic (Yugoslav) idea. Pilar and Frankists considered that the most serious threat to Croatia's national goals, and to the survival of the Monarchy. Their position was that the united and strong Croatia was the best guarantor not only of the

Croatian people's survival but also of the survival of the Monarchy and the co-operation among the Central European nations.

In the Second half of the First World War, Pilar was undertaking a number of political actions to talk the Monarchy leaders into the solution of "the South Slavic issue" in the Croatian sense. At the same time, he was developing wide publicist activities. In Zagreb, under alias "Dr.

would recover soonest, and subsequently, in some twenty years, a new world war would be unavoidable.

Nevertheless, his central work was a study published in 1918 in Vienna, under the title "Južnoslavensko pitanje. Prikaz cjelokupnog pitanja" (The South Slavic Issue. The Review of the Whole Issue). In that study, Pilar analyses with extraordinary sagacity the roots of Greater Serbian imperialism and its fatal consequences for the Croatian nation and the Central Europe in general. The book was for years a bookseller's rarity and remained the best analysis of the situation in the Adriatic and Danube area. It was also thorn in the side of the supporters of the Greater Serbian or Yugoslav solution. That led to the hypothesis, which has not yet been proven, saying that the Kingdom of Serbia, aware of the threat Pilar's analysis presented to its goals, bought and destroyed the whole edition.

Pilar's political, journalistic and scientific attempts remained fruitless. The Austro-Hungarian Monarchy disintegrated, and the Yugoslav state, among others, was created on its remains. Just as Pilar predicted, as far as Croats were concerned, it became the "dungeon of nations". Although he was not involved in practical politics in the new state - he was engaged in scientific work - Pilar was convicted in 1921 in a political process against Dr. Milan Šufflay (a prominent Croatian intellectual and world-famous Albanologist, murdered in the street in 1931 by the Yugoslav regime) and others. He died suddenly under mysterious circumstances in 1933, at the height of the Greater Serbian monarchic and fascist dictatorship of King **Aleksandar Karađorđević**. Before he died, he published in Berlin, under alias **Florian Lichträger**, a text *Immer wieder Serbien* (*Serbia Over and Over Again*).

Die südslawische Frage und der Weltkrieg. Übersichtliche Darstellung des Gesamt-Problems (Wien, 1918), cover page of the original issue of the main Pilar's work

Juričić", he published (1915 and 1917) the book "Svjetski rat i Hrvati. Pokus orientacije hrvatskoga naroda još prije svršetka rata" (The World War and Croats. Test of Croatian People's Orientation before the War Ends). In the book, he prophesised that Croats would end up in the Greater Serbian Yugoslavia in case of disintegration of the Austro-Hungarian Monarchy. He also envisaged that the possible war defeat of the Central powers would only sharpen the European differences and that the defeated Germany

IN DIESEM HEFT

Ab diesem Heft veröffentlichen wir in „Politički zatvorenik“ einige Textfolgen von **Dr. sc. Zlatko Matijević** über den hervorragenden kroatischen Juristen, Wissenschaftler und politischem Häftling **Dr. Ivo Pilar** (19. VI.1874 – 3. IX. 1933). Pilar´s politische Aktivität ist in erster Linie an Bosnien und Herzegowina, Endes des XIX. und Anfangs des XX Jahrhunderts, gebunden. Die geopolitische Lage, historische Entwicklung und gesellschaftliche Verhältnisse in Bosnien und Herzegowina analysierend, kommt Pilar zum Entschluss, dass das Schicksal der Österreich-ungarischen Monarchie „im großen Maße von der Lösung der „Südslawischen Frage“ abhängt.

Länder der Antante hatten im Ersten Weltkrieg eigentlich keine Zerschlagung der Österreich-ungarischen Monarchie im Sinne. Die Schlüsselgefahr für ihr Weiterbestehen hatte die ungelöste Nationalfrage, beziehungsweise Unzufriedenheit der slawischen Völker. Innerhalb der kroatischen Politiker, insbesondere derer um die Kroatische Rechtspartei herum (Frankovci) reift die Überzeugung, dass die Reform der Österreich-ungarischen Monarchie nicht nur vom Interesse des gemeinsamen Staates, sondern auch im Interesse des kroatischen Volkes, ist. Solchen Standpunkten schließen sich auch Ivo Pilar und der vrhbosanski (bosnische) Erzbischof **Dr. Josip Stadler** an. Ihre gemeinsame Idee, dass die Vereinigung aller kroatischen Länder conditio sine qua non für das Weiterbestehen der Österreich-ungarischen Monarchie ist.

Kroatien war nämlich zu dieser Zeit zwischen Österreich und Ungarn gespalten und Bosnien und Herzegowina stellte einen Separatenkörper dar. In Bosnien und Herzegowina, aber teilweise auch in Kroatien verbreitete sich zu dieser Zeit eine starke großserbische Propaganda manchmal als Jugoslawentum verkleidet. Das sahen Pilar und Frankovci als größte Gefahr sowohl für kroatische Nationalziele als auch für's Weiterbestehen der Österreich-ungarischen Monarchie.

Derer Standpunkt, dass ein vereinigtes und starkes Kroatien der beste Garant zum Weiterbestehen, nicht nur die des kroatischen Volkes, sondern gleichfalls für's Weiterbestehen der Österreich-ungarischen Monarchie und friedlicher Mitarbeit zwischen mitteleuropäischen Völkern ist.

In der zweiten Hälfte des Ersten Weltkrieges unternimmt Pilar eine Reihe von politischen Aktionen um dass er von der Führung der Monarchie zur Lösung der „südslawischen

die europäische Gegensätze nur verschärft und dass sich das besiegte Deutschland am schnellsten wieder erholt, Folge dessen ein neuer Weltkrieg binnen zwanzig Jahren unumgänglich sein wird.

Dennoch wird sein Hauptwerk, die Studie, die 1918 in Wien, unter dem Titel „Südslawische Frage. Darstellung der Gesamtfrage“ veröffentlicht. Darin analysiert Pilar mit außerordentlicher Scharfsinnigkeit die Wurzeln des großserbischen Imperialismus

und verheerenden Folgen, die er auf das kroatische Volk und allgemein für Mitteleuropa haben werden. Dieses Buch wird durch Jahrzehnte eine bibliothekarische Rarität sein und bleibt die beste Analyse über Verhältnisse im Adria-Donau Gebiet. Den Befürwortern großserbischer oder jugoslawischer Lösung stellt es auf die Dauer ein Dorn im Auge dar. Deswegen bestanden einstweilic nicht bewiesene Hypothesen, dass die Regierung des Königreichs Serbien, bewusst dessen, dass Pilar's Analyse ihre eigenen Ziele gefährdet, die ganze Auflage aufgekauft und vernichtet hat.

Pilar´s politische, publizistische und wissenschaftliche Versuche blieben nutzlos. Die Österreich-ungarische Monarchie zerfiel und auf ihren Ruinen entstand, unter anderem, auch der jugoslawische Staat. Genau wie Pilar vorgesehen hat, wurde er für die Kroaten zum „Kerker der Nation“. Obwohl er sich im neuen Staat nicht mehr politisch, sondern nur wissenschaftlich betätigte, wurde Pilar 1921 in einem politischen Prozess gegen **Dr. Milan Šufflay** (hervorragendem kroatischen Intellektuellem, Albanologen von Weltreuf, den das jugoslawische Regime 1931 auf offener Straße tötete) und Genossen verurteilt. **Dr. Pilar** starb 1933 überraschend und unter unaufgeklärten Verhältnissen, zur Zeit der monarchofaschistischen Diktatur unter König **Aleksander Karađorđević**. Kurz vor dem Tod veröffentlichte er in Berlin unter dem Pseudonym **Florijan Lichträge** eine Abhandlung **Immer wieder Serbien** (Uvijek iznova Srbija).

Die südslawische Frage. Darstellung der Gesamt-Problems (Zagreb, 1944), erste kroatische Übersetzung von Pilar's Werk, veröffentlicht während des Unabhängigen Staates Kroatien

Frage“ in kroatischem Sinne bekommt. Gleichzeitig verzweigt er eine breite publizistische Tätigkeit. In Zagreb veröffentlicht er unter dem Pseudonym „Dr. Jurić“ (1915 und 1917) das Buch „Weltkrieg und die Kroaten. Versuch einer Orientierung des kroatischen Volkes noch vor Ende des Weltkrieges“. Darin sieht er fast prophetisch vor, dass Kroaten im Falle eines Zerfalls der Österreich-ungarischen Monarchie in ein großserbisches Jugoslawien kommen. Er schätzt auch ein, dass eine eventuelle Kriegsniederlage der Zentralmächte

TOMISLAV JONJIĆ
Sudski tumač za njemački jezik

U Zagrebu, 7. rujna 2004.

HRVATSKI NOGOMETNI SAVEZ
Rusanova 13
10000 ZAGREB

Predmet: **Oduzimanje navijačkih rekvizita na utakmici
Hrvatska – Madžarska, 6. rujna 2004.**

U svojstvu opunomoćenik malodobnih D. M. i Z. M., iz Zagreba, zastupanih po roditeljima, molim Vas za obavijest o sljedećem problemu koji se pojavio 6. rujna 2004. oko 19,15 sati na ulazu na sjevernu tribinu utakmice Hrvatska – Madžarska kojoj je organizator bio Hrvatski nogometni savez.

Mojim malodobnim klijentima su tom prigodom zaštitari na ulazu oduzeli navijačke rekvizite, i to:

- D. M.- u navijački šal s natpisom «Hrvatska» - «Za dom spremni» - «Opet će se gusta magla spustiti», a
- Z. M. – kapa «šilterica» s povijesnim hrvatskim grbom s početnim bijelim poljim, bez ikakva natpisa.
-

Samom incidentu nazočilo je još sedam pripadnika iste navijačke skupine, od čega su četvorica malodobna. Postupajući tako, zaštitari su se pozvali na na «naputke organizatora utakmice, Hrvatskoga nogometnog saveza», a nakon utakmice su mojim klijentima uskratili oduzete rekvizite.

Kako bi se eventualno izbjegla sudska intervencija, ljubazno Vas molim za obavijest:

1) je li HNS bio organizator spomenute utakmice i je li u tom svojstvu izdao naputak da se navijačima oduzimaju navijački rekviziti, među ostalim i povijesni hrvatski grb bez *socijalističkih obilježja*?

2) ako jest, na temelju kojeg su propisa izdani takvi naputci zaštitarima?

3) jesu li oduzeti navijački rekviziti predani HNS-u i kani li ih HNS vratiti bez posredovanja suda?

S poštovanjem,

ODVJETNIK
TOMISLAV JONJIĆ
SUDSKI TUMAČ ZA NJEMAČKI JEZIK
10000 ZAGREB - MEĐIMURSKA 19

HRVATSKI NOGOMETNI SAVEZ CROATIAN FOOTBALL FEDERATION

Broj: 2344-2/04
Zagreb, 05. 10. 2004.

Odvjetnik
TOMISLAV JONJIĆ
Z A G R E B

Predmet: oduzimanje navijačkih rekvizita na utakmici
Hrvatska-Madžarska
- obavijest, daje se

12 -10- 2004

Vezano za Vaše traženje da Vas obavijestimo o postupku redara na utakmici Hrvatska-Madžarska koja se igrala u Zagrebu, dana 06. 09. 2004., a u pogledu oduzimanja «navijačkih» rekvizita, izvješćujemo Vas kako slijedi:

Hrvatski nogometni savez, kao organizator utakmice, nije dao posebne upute redarima/zaštitarima da oduzimaju predmete unošenje kojih na stadion se smatra protupravnim ponašanjem u smislu članka 4. alineje 3. Zakona o sprječavanju nereda na športskim natjecanjima («N.N.» br. 117/03). Naime, citiranim Zakonom (odredbama članka 25. st. 1.) samo policija može oduzeti stvari koje sadrže rasističke ili druge poruke koje mogu izazvati nesnošljivost. Redari, međutim, imaju pravo, sukladno odredbi čl. 10. st. 1. alineje 2. Zakona, pregledati da li osoba koja ulazi ili se nalazi u športskom objektu unosi ili ima transparente, zastave, simbole i sl. koji sadržavaju rasističke ili druge poruke koje mogu izazvati nesnošljivosti.

Budući da šal s gesлом jednog fašističkog pokreta («Za dom spremni») pripada među takve predmete, redari su, po našem mišljenju, trebali pozvati pripadnike policije koji bi, prema članku 25. st. 1. Zakona, imali pravo oduzeti taj predmet ili zabraniti osobama s takvim predmetom ulazak na stadion. Stoga Vas upućujemo na zaštitarsku tvrtku čiji su djelatnici navodno oduzeli šal i kape.

Ponavljamo da Savez nije davao posebne upute jer su redari i zaštitari obvezni postupati prema citiranom Zakonom, te Vas izvješćujemo da Savez nije u posjedu predmetnog šala i kape.

Napominjemo da nam nije poznat termin «povijesni hrvatski grb bez socijalističkih obilježja» jer je izgled grba Republike Hrvatske propisan Zakonom o grbu, zastavi i himni Republike Hrvatske, te zastavi i lenti predsjednika Republike Hrvatske («N.N.» br. 55/90).

Sportski pozdrav.

Glavni tajnik

Zorislav Srebrić

Rusanova 13 - HR-10000 Zagreb - tel: +385 (0)1 2361 555; fax: +385 (0)1 2441 501
www.hns-cff.hr - hns-cff@zg.hinet.hr